

ДЖОРДЖО БАСАНИ

ГРАДИНАТА
НА ФИНЦИ-КОНТИНИ

ДЖОРДЖО БАСАНИ
ГРАДИНАТА НА ФИНЦИ-
КОНТИНИ

Превод: Румяна Първанова

chitanka.info

Някои литературни критици се изкушават да търсят в прозата на Джорджо Басани психологизма на Хенри Джеймс, други правят паралели с Камю... И тъй като сега българският читател се запознава за пръв път с творчеството на този голям италиански писател, и то направо с най-известния му роман, сигурно формулата на Хемингуей, че всеки писател е добър по своему, ще му се стори най-приемлива, защото Басани е наистина своеобразен писател, създал творчество, чиято магия не са ярките багри, а пастелните цветове, меките полутонове.

„Градината на Финци-Контини“ е произведение, широко известно от неговата екранизация от Виторио де Сика. Сюжетът на романа, свързан с една от най-трагичните страници в историята на човечеството, е извезан сякаш с копринени нишки върху вътъка на една уж банална, а всъщност неповторима съдба. Търсецният динамично действие няма да го намери в този елегичен роман, в който ценното са атмосферата, настроенията, паметта на сърцето, загатването, а не натрапените изводи.

Разбира се, ако човек се вслуша в сърцето, то винаги има какво да каже за това, което ще се случи. Но какво знае сърцето? Само мъничко от това, което вече се е случило.

Мандзони,
„Годениците“, гл. VIII

СИРМА ВЕЛЕВА

НАЗАД КЪМ „ЗЕЛЕНИЯ РАЙ НА ДЕТСТВОТО“

Някои литературни критици се изкушават да търсят в прозата на Джорджо Басани психологизма на Хенри Джеймс, други правят паралели с Камю. Но сравненията трудно могат да се приемат за сполучлива предпоставка за анализ на едно творчество поради простата причина, че всеки творец, ако е наистина творец, представлява вселена сама за себе си. Творчеството на Басани е именно такава вселена. И би трябвало да сме по-склонни да възприемем формулата на Хемингуей, че всеки добър писател е добър по своему. И тъй като сега българският читател се запознава за пръв път с Басани, и то направо с най-известния му роман, той може да констатира, че добрият писател Басани е добър по своему в „Градината на Финци-Контини“. А ако успее да обикне тази книга, ще види, че нейната магия не е в ярките багри и драматичните конфликти, а в меките цветове на залеза и сенките на здрача. Пастелно извезаната елегия оставя у читателя впечатлението, че се е наслаждавал на платно от старите майстори, с чувството за непреходната красота и на една болка, която бихме могли да наречем нежна — не рана; с усещането за нещо неизбежно, способно да извика безсънието, но не и да наруши ритъма на живота...

Историята, разказана в „Градината на Финци-Контини“, е плод на дълбоко интелектуално вълнение и ако е силна, то е, защото навярно е лично преживяна от автора. Джорджо Басани е роден в Болоня през 1916 година, но прекарва детството и младостта си във Ферара и този избран от него, предпочитан, обичан град неотменно присъствува в творчеството му не само като фон или декор, а като главен персонаж — с къщите в охрата и розовото на старината, с големите семейства, затворени в зеленото спокойствие на своите градини, с улиците, които водят до тишина, наситена с тайни.

„Започнах да пиша на осемнадесет години — споделя Басани — предимно разкази за персонажи от всекидневния живот във Ферара. Публикувах ги на трета страница на вестник «Кориере Падано», списвана от Нело Куиличи, а литературен критик на вестника беше Джузепе Равеняни, един безспорен авторитет. Това беше първият изключителен шанс в живота ми, защото Равеняни ми даде на разположение библиотеката си, богата на съвременна литература.“ (Дотогава Басани бил чел класиците на XIX век, предимно на руската и френската литература, и почти не познавал съвременните италиански автори.) Когато го запитат дали, съдейки по собствения си опит, литературното призвание се изгражда от най-ранна възраст с „четене, четене, четене“, той отговаря: „Убеден съм, че в началото на призванието съществува моментът на инстинкта, но ако после човек не застане на определена културна, критична позиция, тогава призванието може и да не роди нищо ценно.“ Във Ферара семейството на Басани е част от еврейската общност и е естествено, че от този живот той черпи вдъхновение за създаване на канавата на произведенията си. Дядото търгувал с платове и бащата желяел Джорджо да продължи семейната традиция, но скоро трябвало да се примири с влечението на сина си към литературата. Джорджо Басани се дипломира в Болоня, поддържа контакти с най-ерудитаните личности от онова време, публикува в книга първите си разкази. Междувременно облаците се сгъстяват, войната е на прага, тъй наречените расистки закони подлагат евреите на преследване, изстрадани са месеци тежък затвор... От 1937 г. Басани е ангажиран с политическа дейност, поддържа връзка с дейци на антифашистката съпротива и по-късно не се колебае да заяви: „Политическото участие в антифашистката борба беше за мен фундаментално: през този период действах изцяло ангажиран в действителността.“ И също така: „Без големия опит в политическо и морално отношение, придобит през този период, който смятам за един от най-богатите и най-интензивните в живота си, не бих могъл да намеря истинския си глас. През тези години не написах нито ред, повърнах погълнатата книжна литература, която дотогава ме бе хранила, и отново се родих. Не случайно първите неща, които написах, когато започнах да пиша отново, бяха поезия...“

Нелегалната борба срещу фашизма, наказателните експедиции на черните ризи, преследванията на евреите стават теми, които бележат

по-нататъшното творчество на Басани. Петте ферарски истории („Лида Мантовани“, „Паметна плоча на улица Мацини“, „Последните години на Клелия Троти“, „Разходка преди вечеря“, „Една нощ през 1943“), събрани в един том през 1966 г., са първите работи, които привличат вниманието върху Басани. Същата година той получава за тях авторитетната литературна награда „Стрега“. Може би няма да е безинтересно да отворим една скоба и да припомним, че на Басани, който работи като съветник в издателство „Фелтринели“, се пада заслугата, че открива и лансира „Гепардът“ на Джузепе Томази ди Лампедуза, също спечелил „Стрега“. След ферарските истории Басани пише поредица от книги — „Златните очила“, „Градината на Финци-Контини“, „Зад вратата“, „Птицата-рибар“, „Епитафии“ — и издава няколко стихосбирки, както и сборник есета „Пригответените думи“. От първия разказ, който кара критиката да заговори за Басани, „Лида Мантовани“, до последния роман, „Аромат на сено“, е изминат дълъг път и авторът заслужено заема едно от почетните места в съвременната италианска литература. Той наистина не би могъл да се оплаче от липса на известност. Освен „Стрега“ получава и наградата „Виареджо“ за „Градината на Финци-Контини“ и „Кампиело“ — за „Птицата-рибар“ (1969). Дори според някои измежду италианските автори Басани бил най-близо до образа на академика — с лавров венец на челото, на пиедестала на славата. Но неговата проза, конкретна и поетична едновременно, защото при него разказвачът винаги върви ръка за ръка с поета, доказва обратното. Миналата година излезе един том, обединяващ ферарските разкази, „Градината...“ и „Птицата-рибар“ (около 700 страници) под общото заглавие „Ферарски роман“. Басани основно бе пресял писаното по-рано, редица неща бе преработил, преглеждайки ги до най-малката подробност, и това „дело на живота му“ стана причина някои да го нарекат Данте Алигиери, а други — „Паметника“. „Това е неизбежно, когато стигнеш до края на собствената си работа. И от момента, когато почувствувах, че пиша една-единствена книга, се опитах да сложа ред, да се погрижа за хармонията на тона, да свържа всичко с една нишка — от «Лида Мантовани» до «Аромат на сено».“ Впрочем и преди това доста беше говорено за метода на писане на Басани: „Пиша и отново преписвам, никога не съм доволен от себе си. Служа си със счетоводителски тетрадки, преписвам на машина само когато почувствувам, че

страницата започва да живее.“ За тези тетрадки също е коментирано много, както и за това, че теоретично те би трябвало да задушават творчеството със своята клетка от линии и квадратчета. Но фактически се срещаме с една висока степен на самовзискателност: цял пасаж се преписва само заради една запетая или едно прилагателно, за да може авторът най-точно да изрази мисълта си, докато фразата заблести с дискретния чар на истинската скъпоценност. Така изповедта на писателя се облича в най-подходяща форма. Защото самият Басани казва: „Започнах да пиша, за да се изповядам, да извадя навън това, което беше скрито вътре в мен. Персонажите са само форми на това мое чувство.“ И когато синтезира предназначението си на литератор: „Един автор не може да направи нищо друго, освен да насочи лупата си към микрокосмоса, който го заобикаля, и да задълбае вертикално, навътре, докато всичко, което е там, не излезе наяве...“

„Градината на Финци-Контини“ си остава най-известният роман на Джорджо Басани. По него Виторио де Сика прави филм, който с голям успех минава по екраните, макар че част от критиката го определя като посредствена екранизация на една съвсем не посредствена литературна творба. Тази творба се приема от мнозинството критици като шедьовъра на Басани. Само тук-там се обаждат гласове, че романът е „неразрешеното разногласие между внушенията на изящната проза и новите изисквания, изтъкнати на преден план от антифашисткия опит, изживян в морален и абстрактно-интелектуален план“. Романът ни отвежда във Ферара в навечерието и първите години на войната, като в центъра на повествованието е еврейското семейство Финци-Контини, и по-специално братът и сестрата Алберто и Микол, обект на завист от страна на връстниците им, дори не толкова поради богатството им, колкото поради аристократичната им дистанцираност. Главният герой, разказвачът от първо лице, наред с младия химик с комунистически убеждения Джампиеро Малнате, членовете на заможната фамилия и няколко второстепенни действащи лица изчерпват персонажа. Още от пролога читателят се запознава със съдбата на Финци-Контини, които, както милиони хора по време на Втората световна война, изчезват „в нищото“, отведени в пломбирани вагони към нацистките концентрационни лагери, за да умрат от анонимната смърт на газовите камери. Епилогът затваря скобите, между които проследяваме един

истински дневник на душата, чийто тон е този на разговор шепнешком, както подобава на една елегична изповед. В същност истинската главна героиня е девойката Микол, която се смята за един от най-чаровните женски образи в галерията на съвременната италианска литература. Надарена със северна красота (мнозина я сравняват с Лаура на Петрарка), тя върви към своята трагична съдба на фона на една от най-жестоките страници в историята на човечеството. Тя „върви напред с глава, обърната назад“, защото, сякаш имайки предчувствие за края си, отрича бъдещето, предпочита днешния ден и „скъпото, сладко, милостиво минало“ и отдава по-голямо значение на „спомена за нещата, отколкото на тяхното притежаване, спомена, пред който всяко притежаване се оказва лъжовно, обикновено, недостатъчно“. От друга страна, Микол олицетворява непреодолимата страст за живот, онова невидимо слънце, което всеки би трябвало да носи в себе си, чистия пламък на живота. Страшният тътен на събитията не е на преден план, но през цялото време присъствува, предопределяйки развоя на действието. Настъплението на фашизма руши неща, смятани до вчера за вечни, и намалява дистанцията между хората, еднакво преследвани и еднакво заплашени от „бавното постепенно спускане в бездънната фуния на Мьолстриъм“. На този фон разцъфва свежият цвят на може би най-чистото и неподкупно човешко чувство — първата любов на ранната младост, която отвежда главния герой към Микол. Това толкова чисто, дори граничещо с нереалност, чувство дава своя отпечатък върху най-хубавите страници на романа и макар че Микол отхвърля любовта, нейният образ остава неопетнен и завладяващо очарователен. С всичките й светлини и сенки, с цялата сладост на надеждата и горчивата утайка на разочарованието, тази любов се превръща за героя в един труден житейски урок, в едно нелеко, но пречистващо пътуване към себе си и към зрелостта. Да обича човек и да бъде мъдър, е невъзможно, но след отбушувалото чувство героят е по-зрял и по-мъдър, изпитал грапавините на тази вечност в миниатюра — живота. Ненапрасно именно в моментите на душевно терзание дистанцията между младежа и баща му намалява и старият мъж изрича мъдрото напътствие: „В живота, ако някой иска да разбере, да разбере истински как стоят нещата на този свят, трябва да умре поне един път. Тогава, щом така трябва, по-добре е да се умира на млади години, когато имаш толкова много време пред себе си, за да се

съвземеш и после да заживееш отново... На стари години е тежко, много по-тежко...“ „Зеленият рай на детството“ вече е затворил вратите си и никога няма да се върне, напред е животът...

Една психологическа драма на фона на настъпващия фашизъм. Много автори са опитвали перото си, кой повече, кой по-малко сполучливо в тази тематика, но не би било пресилено да се каже, че Джорджо Басани е намерил свой собствен, оригинален, завладяващ ъгъл на зрение. Търсецният динамично действие няма да го намери в този елегичен роман, в който ценното е атмосферата, настроенията, паметта на сърцето, загатването, а не натрапените изводи. Майсторството на писателя е в умелото изграждане на запомнящи се характери — с малко щрихи и действие само като пестелива илюстрация на психологическия анализ, докато езикът е точен, ясен, без излишни фиоритури. Във всичко това се съдържа силата на „Градината на Финци-Контини“, този роман, който по необичаен начин разкрива една страница от живота с лутане и страдание под бремето на фашизма.

Сирма Велева

ПРОЛОГ

На Микол

От години имах желание да пиша за Финци-Контини — за Микол и Алберто, за професор Ермано и госпожа Олга — и за всички, които живееха или като мен посещаваха къщата на булевард Ерколе I д'Есте във Ферара малко преди началото на последната война. Но да го направя наистина, ме подтикна, едва преди година, случилото се през един априлски неделен ден на хиляда деветстотин петдесет и седма.

Беше по време на една от онези екскурзии, които се устройват в края на седмицата. С група приятели, разпределени в две коли, веднага след обяда поехме по Аурелия без определена цел. Няколко километра преди Санта Маринела, привлечени от кулите на средновековен замък, показали се изведнъж отляво, завихме по един страничен път и не след дълго вече се разхождахме, пръснати по пустата пясъчна ивица в подножието на крепостта. Погледната отблизо, тя съвсем не бе толкова средновековна, колкото изглеждаше от централния път: откроила се на фона на синята заслепяваща шир на Тиренско море. Подгонени от вятъра, с пълни с пясък очи, без дори да имаме възможността да разгледаме замъка отвътре — тъй като сме нямали писмено разрешение от управата на някакво си римско учреждение, — оглушали от грохота на прибой, ние вече съжалявахме, че сме излезли от Рим, където времето беше толкова хубаво, а тук, на брега на морето беше студено и неприветливо.

Разхождахме се по плажната ивица двадесетина минути. От цялата компания весела беше само дъщерята на младата двойка, в чиято кола пътувах — едно момиченце на девет години. Възбудена именно от вятъра, от морето, от лудешките вихри на пясъка, Джанина беше дала пълна свобода на своята жизнерадостна и експанзивна натура. Беше си събула обувките и чорапите въпреки забраната на майка си. Тичаше срещу вълните, които връхлитаха върху брега, и водата мокреше краката ѝ до над коленете. С една дума, много се забавляваше. Толкова много, че когато се качихме отново в колата,

видях как преминава сянка на искрено съжаление през живите ѝ черни очи, искрящи над двете зачервени нежни бузки.

По Аурелия стигнахме за пет минути до отклонението за Черветери. Тъй като бяхме решили да се върнем веднага в Рим, очаквах да продължим направо. Но малко преди кръстопътя нашата кола намали скоростта и бащата на Джанина протегна ръка през прозореца. Даваше знак на другата кола, че има намерение да завие наляво. Беше променил общото решение.

Така поехме по тесен асфалтиран път, който за няколко минути ни доведе до малко селище, чиито къщи бяха повечето нови; и след това по един криволичещ път към хълма, където се намираще известната етруска гробница. Никой не питаше нищо, мълчах и аз.

След селото пътят леко се заизкачва нагоре и бяхме принудени да намалим скоростта. Сега минавахме на няколко метра от могилите, пръснати чак оттатък Таркуиния, по-близко до хълмовете, отколкото до морето. Такива могили се виждат из целия този район на Лацио, на север от Рим, който в същност представлява една огромна гробница. Тук тревата е по-зелена, по-гъста и по-свежа от тревата по намиращото се между Аурелия и Тиренско море по-ниско плато. Очевидно вечният сирого, който духа от морето, достига дотук загубил голяма част от солено-горчивия си вкус и върху растителността започва да оказва своето благотворно влияние влажността от недалечните планини.

— Къде отиваме? — попита Джанина.

Мъжът и жената седяха на предната седалка с детето помежду им. Бащата премести едната си ръка от кормилото на колата върху тъмните къдрици на дъщеря си.

— Ще разгледаме едни гробници от преди четири-пет хиляди години — отговори, като че разказваше някаква приказка и затова не се смущаваше, че може да преувеличи годините. — Отиваме при етруските гробници.

— Колко тъжно! — въздъхна Джанина, като облегна глава назад.

— Защо да е тъжно? Не са ли ви говорили в училище за етруските?

— В учебника по история етруските са в началото заедно с египтяните и евреите. Татко, според теб кои са по-древни: етруските или евреите?

Бащата избухна в смях.

— Попитай този господин — каза, като ме посочи с пръст.

Джанина се обърна. Като едва се подаваше над облегалката на седалката, тя ми хвърли бърз и недоверчив поглед. Чаках да повтори въпроса си. Но не — веднага се обърна напред.

Надолу, по все още наклонения път с кипариси, насреща ни слизаха на групи момичета и момчета от селото. Бяха излезли на неделна разходка. Някои от девойките, хванати под ръка, образуваха толкова широка редица, че достигаха средата на пътя. Когато се разминавахме, през прозорците на колата усещахме вперените в нас жизнерадостни очи. В погледите им имаше любопитство, примесено с някаква особена гордост и с едва прикрито презрение.

— Татко — обърна се към баща си Джанина, — защо древните гробове натъжават по-малко от новите?

Една по-многобройна група, заемаща цялата ширина на пътя, нямаше никакво намерение да пропусне автомобила и ние бяхме принудени почти да спрем. Бащата на Джанина превключи на втора.

— Защото — отговори на зададения му въпрос и като че ли отново разказваше приказка — тези, които са умрели скоро, са по-близо до нас и ние повече ги обичаме. Етруските, както знаеш, са умрели толкова отдавна, че все едно въобще не са живели, все едно, че *винаги* са били мъртви.

Отново пауза, този път по-дълга. Бяхме стигнали почти до паркинга пред входа на некропола, пълен с коли и автобуси, когато малката Джанина ни научи на нещо ново.

— Сега, като ми казваш това — започна с нотка на нежност в гласа, — си мисля, че и етруските някога са живели и че аз ги обичам като всички останали.

Спомням си, че разглеждахме некропола, повлияни от особената нежност, съдържаща се в тези думи. Джанина ни беше накарала да го погледнем с други очи. Тя, най-малката, в известен смисъл ни водеше за ръка.

Влязохме във вътрешността на най-значителната гробница — тази на благородническата фамилия Матута. Това беше ниска подземна зала с двадесетина саркофага, разположени в съответни ниши и украсени с многобройни цветни гипсови отливки, изобразяващи скъпите и вярно служили предмети от ежедневието им живот: мотики, брадви, ножици, лопати, ножове, лъкове, стрели и дори ловджийски

кучета и блатни птици. И аз, отърсил се охотно от всякакъв научно-археологически интерес, се опитвах конкретно да си представя какво са могли да означават за късните етруски от Черветери, етруските от епохата след римското завладяване, честите посещения в тяхното крайградско гробище.

Сигурно са идвали пеша от близкото населено място — представях си мислено — цели семейства, групи младежи подобни на тези, които току-що срещнахме по пътя, влюбени двойки, приятели или някои дори сами — както в същност се прави и до днес в италианските села: вратичката на гробището е задължителният завършек на всяка вечерна разходка. Навлизали са между конусообразните гробници, масивни и солидни като бункерите, с които немските войници напразно осеяха Европа през последната война (през вековете малко по малко колелата на погребалните коли бяха издълбали два дълбоки паралелни улея в павирания път, който прекосяваше гробището от единия до другия край), гробници, които и с вътрешната си форма наподобяваха жилищата-крепости на живите. „Светът се променя — сигурно са си казвали. — Не е вече онова време, когато Етрурия с конфедерацията ни от свободни аристократични градове-държави господствуваше над почти целия италиански полуостров. Нови цивилизации, по-груби, но и по-бойки, владеят сега земята. Но какво значение има това?“

Прекачил прага на гробището, всеки от тях е притежавал втори дом с отделно ложе, където щеше да бъде погребан до дедите си и вечността нямаше да бъде вече илюзия, някаква приказка, свещеническо обещание. Бъдещето щеше да преобрази света по свой вкус. Но там, в свещените семейни гробници, където заедно с мъртвите се поставяше всичко онова, което прави живота хубав и привлекателен; в този закътан край на света, поне там (тяхната мисъл, техният дух още витаеха и след двадесет и пет века, сред конусовидните могили, обрасли с бурени), поне там нищо нямаше да бъде променено.

Когато си тръгнахме, беше вече тъмно.

Разстоянието от Черветери до Рим не е голямо — около четиридесет километра. Пътуването обаче беше доста дълго. На половината път в Аурелия започнаха да се включват колите, идещи от

Ладисполи и Фреджене. Бяхме принудени да се движим почти със скоростта на човешки ход.

И отново в тишината и унасящото спокойствие в колата (Джанина беше вече заспала) аз се връщах с мислите си към годините на моята първа младост, към Ферара, към еврейското гробище, което се намираше на края на улица Монтебело. Припомнях си обширните поляни тук-таме с дървета, надгробните плочи и паметници, понагъсто разположени до оградата, и като че ли виждах пред очите си монументалната гробница на Финци-Контини: грозна, вярно — още от дете слушах да се говори в къщи така за нея, — но все пак внушителна и показателна за престижа на фамилията.

И сърцето ми се сви при мисълта, че в тази гробница, която трябваше да осигури вечен покой на своя създател и на потомците му, само един от всички Финци-Контини, които познавах и обичах, бе получил този покой. Там бе погребан само Алберто, най-големият син, умрял през 1942 година вследствие на лимфогранулом. Докато Микол, по-малката дъщеря, бащата — професор Ермано, майката — госпожа Олга и много възрастната парализирана майка на госпожа Олга — госпожа Реджина, всичките откарани в Германия през есента на четиридесет и трета, кой знае дали въобще някъде са били погребани.

ПЪРВА ЧАСТ

I

Гробницата беше голяма, масивна — наистина внушителна. Напомняше храм — едновременно античен и ориенталски, — подобен на онези декори на „Аида“ и „Набуко“, които бяха много на мода по сцените на нашите оперни театри до преди няколко години. В някое друго гробище, примерно в Общинското, една гробница с такива претенции не би учудила никого и дори би останала незабелязана. Но в нашето тази беше единствената. И въпреки че бе далеч от входа и точно в края на едно изоставено място, където повече от половин век не погребваха никого, тя веднага биеше на очи.

Моис Финци-Контини, пралядо на Алберто и Микол, умрял през 1863 година малко след присъединяването на папските територии към Италианското кралство и последвалото окончателно отменяне на гетото на евреите във Ферара, бе поверил построяването на гробницата на един изтъкнат професор по архитектура, автор и на много други ужасни постройки в града. Едър земевладелец, „реформатор на селското стопанство във Ферара“ — както пишеше на паметната плоча, която Общността бе поставила на третата площадка на стълбището пред църквата на улица Мацини, за да увековечи заслугите му като „италианец и евреин“, — но явно без усет към красивото. Взел един път решение да построи гробница *sibi et suis*^[1], трябваше да го направи. Годишите бяха цветущи, преуспяващи — предразполагаха към надежди и свобода на действие. Неговото въодушевление от постигнатото гражданско равенство, което в младините му, по времето на Цизалпийската република, му бе дало правото на собственост на първите хиляда хектара земя за обработване, обясняваше защо при това тържествено обстоятелство строгият праотец не се е скъпял при разноските. Много е вероятно да е дал карт-бланш на изтъкнатия професор по архитектура. И при такова разнообразие от мрамор: бял от Карара, розов от Верона, сив на черни петна, жълт, тъмносин, зеленикав — той буквално да е загубил ума си.

Беше се получила невероятна бъркотия, някаква смесица от архитектурата на гробницата на Теодорих в Равена, египетските

храмове в Луксор и римския барок. В колоните на перистила се намесваше дори нещо древногръцко от времето на Кнос. Но както и да е! Малко по малко, година след година времето, което по свой начин оправя всичко, бе поставило в хармония тази невероятна смесица от разнородни стилове. Моис Финци-Контини, наречен тук „човек със сурова закалка на неуморен труженик“, бе умрял през 1863 година. Неговата съпруга, Алегрина Камайоли, „ангелът на къщата“, бе умряла през 1875 година. Единственият им син, инженер Меноти, бе починал още млад през седемдесет и седма, последван двадесет години покъсно, през деветдесет и осма, от съпругата си Жозет, наследница на бароните Артом в Тревизо. След това поддържането на гробницата, където бе погребан само още един член от семейството — през 1914 година, шестгодишният Гуидо, — полека-лека бе преминало в не дотам активни ръце, което се чувствуваше по това, че не бе почиствана и ремонтирана и най-вече по липсата на грижи за пътеките, нападнати от упоритата околна растителност. Снопчетата тъмна, почти черна трева, папратта, копривата, магарешките тръни, маковете бяха оставени да растат на свобода и да завладяват все по-големи пространства. Така че през двадесет и четвърта или двадесет и пета, шестдесет години след построяването ѝ, когато въпросната гробница на Финци-Контини бе показана за пръв път на мен, детето („Истински ужас!“ — казваше винаги за нея майка ми), тя вече изглеждаше горедолу както сега. Отдавна не бе останал никой, който да се грижи за нея. Потънала в бурени и храсталаци, с многоцветните си мрамори, някога гладки и блестящи, сега посивели от наслоения прах, с видимо оронени от силното слънце и дъждовете покрив и външни стъпала — още тогава тя изглеждаше като онова ценно и красиво нещо, в което се превръща един дълго лежал под водата предмет.

Кой знае защо и как се поражда склонността към уединение? Факт е, че същото усамотение, същата откъснатост, с която Финци-Контини бяха обградили своите покойни роднини, обграждаше и *другата* им къща, тази в края на булевард Ерколе I д'Есте. Увековечена от Джозуе Кардучи и Габриеле д'Анунцио, тази улица във Ферара е така позната на всички почитатели на изкуството и поезията от целия свят, че описанието ѝ ще бъде излишно. Намираме се точно в сърцето на онази северна част на града, която била присъединена по времето на Възраждането към малко средновековно селище. Булевард Ерколе I

д'Есте — широк, прав, с големи масивни благороднически къщи, издигащи се от двете страни по цялото му протежение, с непостижимия фон от керемиденочервено, зелена растителност и небе, което като че те отнася в безкрайността — е толкова красив, толкова посещаван от туристите, че ферарската община, ръководена почти петнадесет години от социалисти и комунисти, бе усетила необходимостта да не го пипа, да го пази непреклонно от всякакви строителни спекулации — с една дума, да съхрани непокътнат неговия оригинален аристократичен характер.

Улицата е прочута, при това непроменена.

И все пак, що се отнася до къщата на Финци-Контини, чийто вход е и до днес откъм Ерколе I д'Есте — но за да се стигне до нея, трябва да се премине повече от половин километър малко или по-точно въобще необработена земя, — въпреки че и до днес тя съхранява историческите руини на постройка от XVI век, на времето резиденция или „лудост“ на семейството д'Есте, която същият този Моис купил през 1850 година и която по-късно наследниците му, с подобрения и реставрации, превърнали в нещо като неоготическа сграда, въпреки тези забележителности — питам се — кой знае за нея, кой още си спомня за нея? Не е отбелязана в туристическия справочник и затова туристите я отминават. И дори в самата Ферара малкото евреи, членове на замиращата израилтянска общност, не даваха вид, че си я спомнят.

Къщата не бе включена в туристическия справочник и това без съмнение беше лошо. Но нека бъдем справедливи. Градината или по-точно огромният парк, който обграждаше къщата на Финци-Контини преди войната и се простираше на почти десет хектара земя, стигайки от едната си страна до Стената на ангелите, а от другата — до Портата Сан Бенедето, и който беше нещо наистина рядко, изключително (туристическите справочници от първите години на XX век не пропускаха да го отбележат с едновременно лирична и светска нотка), вече не съществуваше. Всички по-големи дървета: липи, брястове, букове, тополи, чинари, кестени, борове, ели, ливански кедри, кипариси, пърнари, дори палми и евкалипти, засадени със стотици от Жозет Артом, бяха изчезнали през последните две години на войната за гориво и теренът бе започнал да възвръща първоначалния си вид, тоест какъвто Моис Финци-Контини го бе купил от маркизите Аволи

— една от многото огромни градини със земя за обработване в чертите на града.

Остава, така да се каже, къщата — голямата оригинална сграда, доста пострадала от една бомбардировка през четиридесет и четвърта. В нея и досега живеят петдесетина евакуирани семейства, принадлежащи към така наречения лумпенпролетариат, който не се различаваше по нищо от безделниците в римските крайни квартали. Хора груби, диви, раздразнителни (научих, че преди няколко месеца били замеряли с камъни чиновника от общинската служба по хигиената, дошъл на оглед), които с цел да обезсърчат евентуални проекти за принудително изгонване от страна на Дирекцията по паметниците, били изстъргали от стените и последните запазили се стари ценни рисунки.

„Защо да изпращаме тогава горските туристи на гибел?“ — навярно са си казали съставителите на последното издание на туристическия справочник. И наистина, за да видят какво?...

[1] За себе си и своите (лат.). — Б.пр. ↑

II

Ако за семейната гробница на Финци-Контини можеше да се каже с насмешка, че е „един ужас“, то тяхната къща долу, наричана завистливо „Голямата къща“, усамотена сред комарите и жабите на канала Панфилио и ямите за смет, дори след изминалите петдесет години не можеше да предизвика такава усмивка. О! Съвсем малко беше необходимо, за да почувствувам отново обидата! Достатъчно беше например да мина покрай дългата ограда на парка откъм Ерколе I д'Есте, прекъсната почти в средата от великолепна дъбова порта без никакви дръжки, или да застана на най-високата част на Стената на ангелите, от другата страна на градината, за да се промъкна с поглед през безпорядъка от стволове, клони и нападали листа до странния изострен силует на къщата и, още по-навътре, до сивото петно на игрището за тенис в края на една поляна — и ето че старата горчицина от грубото отблъскване и раздялата отново ми причинява болка, отново ме изгаря както на времето.

— Що за своенравна идея, що за хрумване на новобогаташи! — имаше навика да повтаря баща ми с нотка на страстен гняв всеки път, когато се подхващаше разговор за нея. — Е, да — съгласяваше се той, — предишните собственици, маркизите Аволи са били с „възможно най-синята“ кръв. Градината и руините открай време са били известни с ефектното име „Баркето дел Дука“^[1]. Дотук всичко добре! Така че Моис Финци-Контини, чиято всепризната заслуга бе, че е „подушил“ сделката при сключването ѝ, е трябвало само да се бръкне за прословутите няколко гроша. Е, и какво? — веднага добавяше баща ми. — Необходимо ли беше обаче синът му Меноти, с прякор „Смахнатата зарзала“ заради особения цвят на една негова ексцентрична шапка, да затвори жена си Жозет и себе си в една толкова отдалечена част на града, печална и особено неподходяща за едни Финци-Контини?

За тях, родителите — може! Те принадлежаха към друга епоха и в края на краищата можеха да си позволят лукса да вложат, ако искат, всичките си пари в тези стари развалини. Можем да разберем и нея,

Жозет Артом, от рода на бароните Артом от Тревизо (хубава жена с голям бюст и сини очи — майка ѝ беше от Берлин, от фамилията Олски). Беше привърженичка на династията Савоя до такава степен, че през май 1898 година, малко преди да умре, изпратила поздравителна телеграма на генерал Бава Бекарис, който стрелял по миланските социалисти и анархисти. Фанатична почитателка на Бисмаркова Германия, от момента, в който съпругът ѝ Меноти — който я гледаше в очите — я беше довел в своята Валхала, тя никога не беше правила дори опит да прикрие неприязънта си към еврейското общество във Ферара, според нея прекалено ограничено. Можем да разберем в същност, въпреки че изглежда смешен, *нейния явен антисемитизъм*. Докато професор Ермано и госпожа Олга (той — човек на науката, тя — по баща Херера от Венеция, тоест родена в много добро семейство на сефардими, доста западнало, но съблюдаващо вярата), какво си представляваха, че са? Може би благородници? Е, да, естествено: загубата на първородния им син Гуидо, починал така внезапно на шест години, през четиринайсета, от някакъв американски вид детски паралич, че дори доктор Коркос не могъл да направи нищо, сигурно е била за тях много тежък удар. Особено за нея, за госпожа Олга, която оттогава не бе свалила траура. Но ако оставим това настрана, нима бе необходимо поради уединения им начин на живот и те да бъдат увлечени по абсурдните приумици на Меноти Финци-Контини и на подхождащата му съпруга? Каква ти аристокрация! Поне те, вместо да важничат, щяха да направят по-добре, ако не забравяха какви са и откъде са — защото евреите, независимо дали са сефардими или ешкеназими, източни или западни, туниски, берберийски или от Йемен, и дори от Етиопия, в която и част на земята да се намират, под което и небе да ги е разпръснала историята, са и си остават винаги евреи, тоест близки роднини. Старият Моис не се е големеел! Той не е имал в главата си пушилки от благороднически амбиции! Когато живеел в гетото на улица Виняталята 24, в къщата, където, отстоявайки на натиска на високомерната си снаха, нетърпелива по-скоро да се премести в „Баркето дел Дука“, искал на всяка цена там да умре, ходел всяка сутрин сам да пазарува на Пиаца деле Ербе с мрежа в ръка. Като се има пред вид, че именно той, наречен поради това „котката“, бе издигнал от нищо рода. Защото както беше сигурно, че Жозет е дошла във Ферара с голяма зестра, която включвала една вила в околностите

на Тревизо, изрисувана от Тиеполо, доста голяма сума пари в брой и бижута, естествено много бижута, толкова много, че на премиерите в театъра, на фона на червеното кадифе на семейната ложа, те привличали погледите на цялата публика върху нейното бляскаво деколте; така беше сигурно, че именно „котката“ е купил в долната част на делтата на По — между Кадигоро, Маса Фискалия и Йоланда ди Савоя — хиляди хектари земя, върху която и днес се гради голямото фамилно богатство. Колкото до монументалната гробница, е, това е единствената грешка, единственият грях (що се отнася до усета за красота), в който може да се обвини Моис Финци-Контини. Но само в това.

Така говореше баща ми на Великден, по време на дългите обеди, когато продължаваха да се събират в нашата къща и след смъртта на дядо Рафаел двадесетина роднини и приятели. А също и на Кипур, когато същите роднини и приятели идваха у нас, за да отпразнуваме края на постите.

Особено добре си спомням един обяд на Великден, когато, наред с обикновените, винаги едни и същи горчиво-критични оценки, които правеше единствено за да припомни стари случки от историята на Общността, баща ми разказа нови, изненадващи неща.

Ставаше дума за тридесет и трета, годината на така наречения „набор по случай Десетгодишнината“. Благодарение на „благоразположението“ на дучето, който изведнаж, по вдъхновение, решил да приеме всеки „довчерашен противник или скептик“, ето че в средите на нашата Общност броят на членовете на фашистката партия се увеличил изведнъж до деветдесет процента. Баща ми, седнал на обичайното си почетно място на масата, на мястото, от което дядо Рафаел бе изричал своите напътствия в продължение на десетки години със съвсем друг авторитет и строгост, се бе показал удовлетворен от този факт. Добре направил равинът доктор Леви — продължаваше той, — като говорил за Статута^[2] във възпоменателната си реч в италианската синагога в присъствието на най-висшите градски власти: префекта, федералния секретар, кмета, коменданта на гарнизона.

И все пак баща ми не беше съвсем доволен. В светлите му момчешки очи, изпълнени с патриотична жар, премина сянка на

неодобрение. Сигурно беше усетил някаква пречка, някакво непредвидено и неприятно препятствие.

И наистина, когато започна да изброява колко от нас, от нас юдеите във Ферара, са останали „вън“ и стигна до Ермано Финци-Контини, който не бил взел членска карта, вярно, но да не се забравяло и значителното му състояние като земевладелец, не се разбра защо така неочаквано, като че ли раздразнен от самия себе си и от дискретността си, ни съобщи два интересни факта, нямащи връзка помежду си, но не по-малко показателни.

Първо, че когато адвокатът Йеремия Табет в качеството си на сансеполкрис^[3] и близък приятел на Федералния секретар отишъл специално в „Баркетто дел Дука“, за да връчи вече оформената членска карта на професора, не само че тя му била върната, но и почти веднага, любезно, разбира се, но и доста остро му била показана вратата.

— И под какъв претекст? — попита някой плахо. — Не се е чуло Ермано Финци-Контини да е толкова нападателен.

— Под какъв претекст е отказал ли? — изсмя се силно баща ми. — Е, както обикновено: че той бил човек на науката (много бих искал да знам от коя област на науката!), че бил много възрастен, че никога през живота си не се бил занимавал с политика и т.н. и т.н. Бил е и хитър, приятелчето. Като забелязал намръщеното лице на Табет и *хоп*, мушнал му пет банкноти в джоба.

— Пет хиляди лири!

— Точно пет хиляди. В полза на планинските и морски лагери на организацията „Балила“^[4]. Добре го е измислил, нали? Но слушайте по-нататък.

И разказа на присъстващите как професорът преди няколко дни с писмо до Управата на Общността чрез адвоката Ренцо Галаси-Тарабини (как могъл да си избере толкова лицемерен, толкова двуличен, толкова хитър адвокат) поискал официално разрешение да възстанови на свои разноски „за ползуване от неговото семейство и от всички желаещи“ малката стара испанска синагога на улица Мацини, която най-малко от три века не функционираше и се ползуваше като склад.

[1] „Ладията на херцога“ (ит.). — Б.пр. ↑

[2] Става сума за конституцията, установена през 1848 година от Карло-Алберто, крал на Сардиния, отнасяща се до piemontци и сардинци, но по-късно възприета от Кралство Италия. — Б.пр. ↑

[3] Сансеполкриси се наричали първите членове на фашистките групи, свикани от Мусолини през 1919 година в Милано на площад Сан Сеполкро. — Б.пр. ↑

III

През 1914 година, когато умрял малкият Гуидо, професор Ермано бил на четиридесет и девет, а госпожа Олга — на двадесет и четири години. Детето се почувствувало зле, вдигнало висока температура и изпаднало в дълбок унес.

Извикали веднага доктор Коркос. След безкрайно дълъг и мълчалив преглед, извършен от него със свъсени вежди, Коркос вдигнал рязко глава и погледнал първо бащата, после майката. Погледът на домашния лекар бил продължителен, строг, някак особено пренебрежителен, докато под гъстите, вече посивели мустаци устните му се свивали в горчива гримаса като при безнадеждните случаи.

„Вече нищо не може да се направи“ — искал да каже доктор Коркос с този поглед и тази гримаса. А може би е искал да каже и нещо друго? Кой знае дали същия ден, преди да се сбогува, или, както често се случва, едва пет дена по-късно споделил с дядо Рафаел по време на голямата погребална процесия, че той също, преди десет години, бил изгубил детето си, своя Рубен.

— И аз съм изпитал тази мъка и зная какво значи да виждаш как умира петгодишното ти дете — казал Елиа Коркос.

С наведена глава, с ръце на рамката на велосипеда дядо Рафаел вървял до него. Като че ли броял паветата на булевард Ерколе I д'Есте. При тези думи, съвсем необичайни за скептичния му приятел, го погледнал изумен.

В същност какво знаеше самият той, Елиа Коркос? Беше прегледал обстойно неподвижното тяло на детето, беше поставил мислено злощастната диагноза и чак след това бе вдигнал очи, за да срещне тези на вкаменилите се родители: бащата — старец, а майката — още момиче. По какви ли скрити пътечки погледът му можеше да достигне до тези две сърца? И кой ли друг вече можеше да надникне там? Върху надгробната плоча в монументалната гробница (седем реда, съвсем леко гравирани върху правоъгълен къс бял мрамор) се четеше само:

Поклон!
ГУИДО ФИНЦИ-КОНТИНИ
(1908–1914)
съвършен в тяло и в душа,
твоите родители се готвеха
все повече и повече да те обичат,
а не да те оплакват

„Все повече и повече.“ Едно смирено ридание, и толкова. Една болка останала в сърцето, която не можеше да се сподели с друг.

Алберто беше роден през 1915, а Микол — през 1916 година, почти мои връстници. Те не посещаваха нито началното еврейско училище на улица Виняталята, където Гуидо не бе успял да завърши първия подготвителен клас, нито по-късно държавния лицей „Дж. Б. Гуарини“, първата стъпка към най-доброто общество на града, еврейско и нееврейско, и поради това много реномиран. Както Алберто, така и Микол учеха с частни учители и професор Ермано прекъсваше от време на време уединената си изследователска дейност в областта на агрономството, физиката и историята на еврейските общности в Италия, за да наблюдава отблизо техните успехи. Бе по времето на безумните, но по-особен начин щедри години на зараждащия се фашизъм в Емилия^[1]. Всяка постъпка, всеки начин на поведение бяха пресявани — дори и от тези като баща ми, които охотно цитираха Хораций и неговата — *aurea mediocritas*^[2] — през грубото сито на патриотизма или на поражениеството. Да изпратиш децата си в държавното училище, се смяташе за патриотичен жест; да не ги изпратиш — за поражениество и следователно за обида към тези, които ги бяха изпратили.

Макар и изолирани, Алберто и Микол Финци-Контини поддържаха слаби, но все пак някакви отношения с външния свят, с децата, които като нас посещаваха държавните училища.

Двама от учителите в „Гуарини“ бяха общи, служеха ни като връзка.

Мелдолези например, нашият преподавател по италиански, латински, гръцки, история и география в четвърти гимназиален клас, през ден следобед възсядаше велосипеда си и от вилната зона,

израснала през последните години от татък Порта Сан Бенедето, където живееше сам в една мебелирана стая, се отправяше към „Баркетто дел Дука“, задържайки се понякога там цели три часа. Така правеше и госпожа Фабиани, учителката ни по математика.

В същност истината е, че от госпожа Фабиани никога нищо не бе излязло. Родом от Болоня, бездетна вдовица над петдесетте, много набожна, често, когато ни изпитваше, я забелязвахме да втренчва някъде небесносините си фламандски очи и да си мърмори нещо, като че изпадаше в екстаз. Молеше се. Разбира се, молеше се за нас, бедните, почти всичките скарани с алгебрата. А по всяка вероятност и за да поощри приемането на католическата вяра от господата израилтяни, чиято къща — и то каква къща! — посещаваше два пъти в седмицата. Приемането на новата вяра от професор Ермано и от госпожа Олга, и особено от двете деца: Алберто — толкова умен, и Микол — толкова мила и жизнерадостна, навярно ѝ се е струвало много важна и неотложна задача, за да рискува възможностите си за успех с някаква банална липса на деликатност.

Докато учителят Мелдолези не премълчаваше нищо. Беше роден в Комакио, в селско семейство, и бе възпитаван в семинария до завършването на лицей (и наистина приликата с малкия, проникателен, почти женствен селски поп се чувствуваше много силно при него). После записал литература в университета в Болоня, тъкмо навреме, за да присъствува на последните лекции на Джозуе Кардучи и да се гордее по-късно, че е, негов „скромнен ученик“. Следобедите, прекарани в „Баркетто дел Дука“, в изпълнената с ренесансови спомени атмосфера, с чая в 5 часа в компанията на цялото семейство (в този час госпожа Олга обикновено се прибираше от разходка в парка с огромни букети цветя), както и по-късно горе, с часовете в библиотеката, наслаждавайки се до тъмно на увлекателните беседи на професор Ермано — изглежда, че тези следобеди представляваха нещо изключително ценно за него, щом бяха станали предмет на продължителни разговори с нас.

Една вечер професор Ермано споменал пред него, че през 1875 година Кардучи бил гостувал за десетина дни на родителите му, показал му стаята, където бил нощувал големият поет (и Мелдолези дори пипнал леглото, на което бил спал), и накрая му поверил пакет писма, написани саморъчно от Кардучи до майката на професора, за да

може спокойно да ги разгледа в къщи. Оттогава неговото вълнение, неговият ентузиазъм нямаха граници. До такава степен, че бе убедил себе си и се опитваше да убеди и нас, че известният стих от „Песен за Леняно“:

*О! Светла, прелестна императрице,
о, предана...*

Където ясно се предусещаха още по-известните стихове:

*Откъде дохождаш? Какви ли векове
до нас те пратиха така смирена и красива...*

Както и гръмкото превръщане на великия син на Марема^[3] в поклонник на „вечната царствена женственост“ са били вдъхновени именно от бабата по бащина линия на неговите частни ученици Алберто и Микол Финци-Контини. Каква прекрасна тема било това — беше се размечтал един ден учителят Мелдолези пред класа — за една статия, която да се изпрати на онази „Нова антология“, в която Алфредо Грили, неговият приятел и колега Грили, от дълго време публикувал своите остри бележки! Все някой ден, разбира се, възможно най-деликатно, той щял да намекне за това на собственика на писмата. И дано да дял господ, пред вид на обстоятелството, че са минали много години, поради важността на събитието и естествено поради изключителната коректност на тези писма, в които Кардучи се обръщал към дамата, назовавайки я единствено „любезна баронесо“, „вежлива домакиня“ и подобни, дано да дял господ собственикът да не му откаже! При съгласие от негова страна всичко щял да уреди той, Джулио Мелдолези — разбира се, и за това трябвало да получи категоричното разрешение от този, който бил в правото си да му го даде или откаже, — щял да препише едно по едно писмата, съпровождайки тези свещени късчета хартия, тези благоговейни искри на големия ваятел на словото със съвсем кратък коментар. От какво в същност се нуждаел текстът на тази кореспонденция? Само от едно

въведение от общ характер и може би някои историко-филологически допълнения под линия...

Освен общите ни учители, поне веднъж в годината възможност за директен контакт с Алберто и Микол ни даваха също и изпитите за частни ученици, които се провеждаха през юни заедно с матурата и вътрешните изпити.

За нас, обикновените ученици, особено ако ги бяхме изкарали, нямаше по-щастливи дни. Като че ли изведнъж започвахме да съжеляваме за току-що завършилите уроци и домашни упражнения, а за срещите си не намирахме по-добро място от входа на училището. Бавехме се в широкото хладно и полутъмно, наподобяващо крипта преддверие, струпани пред дългите списъци с крайните резултати, примамвани от собствените си имена и от имената на съучениците, които, изписани красиво и изложени под стъкло зад тънката телена мрежа, не преставаха да ни омайват. Беше хубаво, че училището вече не ни плаши, че можем да излезем веднага навън в синята, прозрачна светлина, в десет часа сутринта, през големия каменен портал; хубаво беше, че ни очакват дългите часове на безделие и свобода. Всичко изглеждаше прекрасно през тези първи дни от ваканцията. И какво щастие изпитвахме при мисълта за предстоящото заминаване на море или на планина, когато изчезваше дори споменът от ученето, който продължаваше да терзае много други ученици!

И ето че сред тези други (обикновено момчета от селата, подготвяни за изпитите от селския свещеник, които, преди да прекрачат прага на „Гуарини“, гледаха уплашено като телета, подкарани за клане) се появяваха Алберто и Микол Финци-Контини. Те въобще не бяха уплашени, бяха свикнали да се явяват на изпити и да ги вземат блестящо. Струваше ми се, че се отнасяха малко иронично към всички и особено към мен, когато, прекосявайки коридора на училището, ме забелязваха сред съучениците ми и ме поздравяваха с кимване и усмивка. Но се държаха винаги възпитано, даже повече, отколкото трябваше — възпитано и любезно, точно, като домакини.

Никога не идваха пеша, нито с велосипеди. Возеха се винаги в карета. Една тъмносиня карета с големи колела с гуми, цялата лъсната и блестяща.

Каретата чакаше с часове пред входа на училището, премествайки се само за да бъде на сянка. И трябва да призная, че за

нас бе развлечение да я разглеждаме отблизо, с всичките ѝ подробности: от големия красив кон, спокойно поритващ от време на време, до сребрилата благородническа коронка, изпъкваща на тъмносиния фон на вратите, и взели разрешение от снизходителния кочияш в униформа, застанал на капрата като на трон, се качвахме на едно от страничните стъпала така, че да можем удобно да разглеждаме с нос, сплескан на стъклото, вътрешността на каретата — беше като в полутъмен салон, всичко в сив плюш, в единия ъгъл дори се виждаха цветя във висока, тънка, подобна на чаша ваза. Всичко това бе също едно от удоволствията, едно от приятните неща, с които бяха щедро изпълнени тогава нашите прекрасни, юношески утрини в късната пролет.

[1] Област в северна Италия с най-голям град Болоня. — Б.пр. ↑

[2] Златна среда (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Област в Италия. — Б.пр. ↑

IV

Що се отнася лично до мен, в отношенията ми с Алберто и Микол винаги е съществувало нещо по-интимно. Съучастническите погледи, приятелските кимвания, които братът и сестрата ми отправяха всеки път, когато се срещнехме в училището и около него, загатваха единствено за това — и аз го знаех добре, — което засягаше само нас.

Някаква по-голяма близост. Но каква точно?

Разбира се, ние бяхме евреи и само това беше достатъчно. Ще се изясня: между нас можеше и да няма нищо общо — дори това, че понякога си разменяхме по някоя дума. Самото обстоятелство обаче, че бяхме такива, каквито сме, че поне два пъти в годината, на Великден и на Кипур, заставахме с родителите и роднините си пред един и същи вход на улица Мацини и често се случваше, след като бяха минали през големия вход всички заедно, при следващия — по-тесен и полутъмен — възрастните да бъдат принудени да се поздравят със сваляне на шапка, със стискане на ръце и с почтителни поклони, каквито през останалата част от годината нямаха случай да си разменят — за нас, децата, това беше достатъчно, за да се появи веднага в погледите ни съучастническа усмивка, когато се срещяхме някъде другаде и особено в присъствието на други хора.

И все пак това, че бяхме евреи, че бяхме вписани в регистрите на една и съща еврейска общност, за нас имаше твърде малко значение. В крайна сметка какво означаваше думата „евреин“? Какъв смисъл можеха да имат за нас думи като „общност“ или „еврейски университет“, след като очевидно се откъсвахме напълно от съществуването на произтичаща от това близост — тайна близост, оценявана само от този, който я споделяше, — идваща от факта, че нашите две семейства не по свой избор, а по силата на една традиция, много по-древна от паметта, принадлежаха към един и същ религиозен обред или по-точно към една и съща „школа“? Когато се срещяхме на входа на храма, обикновено при свечеряване, след смутените задължителни любезности, разменени от родителите ни в полумрака на входа, почти винаги се случваше да изкачим заедно и стръмните

стълби, които водеха към втория етаж, където се намираше италианската синагога. Тя бе обширна, изпълнена с хора от всички съсловия, ехтяща от музиката на органа и песента на църковния хор и толкова извисяваща се над другите покриви, че през някои майски вечери, когато прозорците откъм страната на залязващото слънце бяха отворени, в даден момент като че ли потъвахме в нещо като златна мъгла. И така само ние, вярно евреи, но израснали в съблюдаването на една и съща религия, можехме да разберем какво значеше да имаш своя фамилна „банка“ в италианската синагога, там, на втория етаж, а не на първия, в германската, толкова различна със строгата, почти лутеранска атмосфера на богатите буржоа. И това не беше всичко, защото дори и да се знаеше извън тесните еврейски кръгове, че италианската синагога се различава от немската с всичко онова, което тази разлика означава в социален и психологически смисъл, кой освен нас би бил в състояние да даде точни сведения за „онези от улица Витория“ например? Това название обикновено се отнасяше до членовете на четирите или петте фамилии, които имаха право да посещават малката отделена левантинска синагога, наречена още „фанеска“ (по името на едно от семействата), която се намираше на третия етаж в една стара къща на улица Витория: семейство Да Фано от улица Шенце, семейство Коен от улица Джоко дел Палоне, семейство Леви от площад Ариостея, семейство Леви-Минци от булевард Кавур и още няколко такива уединили се семейства. Всички те бяха доста особени хора: малко загадъчни и затворени, за които религията бе останала като култ, който трябваше да се съблюдава в тесен кръг, в почти тайни места за молитва, където се събираха нощем, промъквайки се поотделно покрай зидовете на най-тъмните и странични улички на гетото. Е да, само ние, родени и израснали *intra muros*^[1], така да се каже, можехме да разберем, да усетим истински тези неща — много тънки, може би незначителни, но не и по-малко реални. Останалите, всички останали, без да изключвам от това число и съучениците си, скъпите приятели (поне такива са били за мен) от детските ми години, от неповторимите игри, беше безсмислено да се посвещават в един проблем от такъв частен характер. Горките! В тази област те трябваше да си останат обикновени, непросветени същества, обречени да живеят в невежество, или както ги наричаше баща ми, подсмивайки се добродушно — „нещастните католици“.

И така, случваше се да изкачим заедно стълбите и заедно да влезем в синагогата.

И тъй като нашите банки бяха една до друга, там, до полукръга, ограден с мраморен парапет, в чийто център се издигаше пултът на извършващия службата и се виждаше големият шкаф от черно гравирано дърво, където се пазеха свитъците на Закона, така наречените sefarim, трябваше да минем отново заедно и по отекващия под на бели и розови ромбове. Майки, съпруги, лели и сестри се бяха отделили от нас, мъжете, още в преддверието. Изчезваха в индийска нишка през малък отвор в стената, който ги отвеждаше в една тъмна стая и оттам по спираловидна стълбичка се изкачваха още нагоре до вътрешното помещение, предназначено само за жени. След малко щяхме да ги видим как поглеждат от техния затвор, почти досам тавана, през пролуките на решетката. Но дори и така, останали само мъже — тоест аз, брат ми Ернесто, баща ми, професор Ермано, Алберто и понякога двамата неженени братя на госпожа Олга, инженерът и докторът Херера, пристигнали специално за случая от Венеция, — дори и така оформяхме една доста внушителна и авторитетна група, тъй че винаги, в който и момент от службата да се появявахме на прага, бяхме проследявани от любопитни погледи, докато стигнехме до нашите места.

Както вече споменах, нашите банки бяха една зад друга. Ние заемахме предната, тази в първата редица, а Финци-Контини — задната. Така че и при желание не можехме да пренебрегнем взаимното си присъствие.

Аз от своя страна, привлечен в същата степен от различието, което отблъскваше баща ми, бях непрекъснато нащрек да не изпусна някой жест или някое прошепване от задната банка. Нито за миг не седях спокойно. Или разговарях тихичко с Алберто, който беше две години по-голям от мен, вярно, но още му предстоеше „да бъде включен в *mignan*^[2]“ и въпреки това, щом дойдеше, бързаше да се загърне с големия ритуален шал от бяла вълна на черни ивици, на времето притежание на „дядо Моис“, или професор Ермано, усмихвайки ми се любезно през дебелия стъкла на очилата си, ме приканваше да погледна гравюрите на антична библия, която изваждаше специално за мен; или захласнат слушах как братята на госпожа Олга говорят помежду си на полуенециански-полуиспански

(„Какво четеш? Хайде, Джулио, ставай! И накарай малкия също да стои прав...“) и после изведнаж как млъкват, за да се включат на висок глас, на еврейски, в литанията на равина. Бях непрекъснато с обърната назад глава. На съседната банка двамата Финци-Контини и двамата Херера се намираха на метър разстояние от мен и все пак бяха тъй далечни, недостижими, като че ли ги обграждаше някаква стъклена стена. Не си приличаха помежду си. Високи, слаби, плешиви, с бледи издължени лица с бради, винаги облечени или в тъмносиньо, или в черно, братята Херера бяха свикнали да влагат толкова преданост в молитвите, такъв фанатичен плам, че бе достатъчно човек само да погледне зетя и племенника, за да разбере, че те никога няма да бъдат способни на такова нещо. Роднините от Венеция като че бяха от друга цивилизация, напълно чужда на голфа и тютюневите три-четвърти чорапи на Алберто, на дрехите от английски плат на учените и благородниците, живеещи на село, какъвто беше и професор Ермано. И все пак, така както бяха различни, аз ги чувствавах напълно солидарни помежду им. Какво ли общо имаше — сякаш си казваха те четиримата — между тях и разсеяната, толкова шушукаща *италианска* публика, която дори в Светия храм продължаваше да се занимава с дребните неща от ежедневието: със сделки, с политика, дори със спорт, но не и с пречистването на душата и с бога? Бях малко момченце тогава, десет-дванадесетгодишен, и все пак някакво неясно, в основата си обаче вярно усещане се пораждаше у мен заедно с обидата и унижението, също така смътни, но парливи, че и аз принадлежа към простолюдието, което трябва да се държи на разстояние. Докато баща ми реагираше по съвсем друг начин на тази стъклена стена, с която се ограждаха Финци-Контини и Херера, винаги любезни, но от разстояние, и чрез която фактически го игнорираха. Вместо като мен да прави опити за сближаване, в отговор той — дипломиран медик, свободомислещ човек, доброволец от войната, запалянковец в спорта, — той, модерният човек, прекаляваше със своята упорита нетърпимост към всякаво сляпо подражание и парадиране с религиозността.

Когато покрай банките минаваше процесията със *sefarim* (загърнати с пищни наметала от везана коприна, с накривените сребърни корони и поклащащи се звънчета, свещените свитъци на Тората изглеждаха като кралски кърмачета, които показват на народа с надеждата, че ще закрепят разклатената монархия), докторът и

инженерът Херера се надвесваха извън банката и целуваха възможно най-много крайчета от наметалата с почти непристойно настървение. И какъв смисъл имаше, че професор Ермано и синът му само прикриваха очи с едно крайче и прошушваха молитвата?

— Колко превземки, какво лицемерие! — щеше да каже с възмущение по-късно на масата баща ми. И щеше отново да се върне на въпроса за наследствената надменност на Финци-Контини, за абсурдното уединение, в което живееха, и дори за скрития упорит аристократичен антисемитизъм. Но в синагогата, тъй като нямаше върху кого друг да се нахвърли, се караше на мен.

Аз бях почти постоянно с обърната назад глава.

— Ще ми направиш ли удоволствието да седиш прилично? — изсъскваше през зъби той и ме поглеждаше ядосано със сините си, пълни с гняв очи. — Дори в храма не се държиш както трябва. Виж брат ти, четири години е по-малък от теб, а можеш да се учиш от него на възпитание!

Но аз не го слушах. Малко след това отново обръцах гръб на пулта на доктор Леви, забравил всякакви забрани.

Сега, ако искаше отново да бъда за няколко минути в неговата власт, само физически, баща ми трябваше да чака тържествената благословия, когато всички деца се вмъкваха под бащините ритуални шалове като в шатра. И ето очаквания момент (клисарят Карпанети е обиколил със своя прът цялата синагога и бе запалил един по един тридесетте сребърни или позлатени свещника). Гласът на доктор Леви, обикновено монотонен, изведнъж приемаше пророческия тон на крайния, върховен момент на благословията.

— Jevareheha Adonai veishmereha...^[3] — започваше тържествено равинът, приведен, почти легнал върху пулта, след като отново бе покрил с шала голямата си бяла шапка.

— Хайде, деца — щракваше весело и жизнено с пръсти баща ми, — влизайте отдолу!

В същност и тогава бе възможно бягство. Татко силно натискаше със здравите си ръце на спортист вратовете ни, особено моя. Въпреки че бе много широк, шалът на дядо Рафаел, който баща ми използваше, бе твърде орфан и надупчен, за да може да гарантира пълно изпълнение на желанието му. През дупките на тънкия плат, издаващ миризма на старо и застояло, не бе трудно, поне за мен, да

наблюдавам професор Ермано — там, до нас, с ръце върху тъмните коси на Алберто и русите меки коси на Микол, слязла бързо отгоре, — докато бавно и отчетливо произнасяше след доктор Леви думите на благословията. Над главите ни баща ми, който знаеше само двадесетина еврейски думи — тези, които се употребяваха при един семеен разговор, — но от друга страна, никога не би се навел, мълчеше. Представях си израза на лицето му, станал изведнаж смутен; представях си очите му, едновременно язвителни и плахи, отправени към непретенциозните гипсови орнаменти на тавана или към женското помещение. Но в същото време оттам, където се намирах, аз гледах нагоре с все по-силно учудване и завист изостреното, покрито с бръчки лице на професор Ермано, в този момент преобразено; гледах очите му, които зад стъклата на очилата като че ли бяха пълни със сълзи. Неговият глас, нежен и монотонен, с правилна интонация, еврейското му произношение, честото удвояване на съгласните и с неговите „з“, „с“ и „х“ много по-тоскански, отколкото ферарски — всичко това създаваше чувството за двойна изисканост: на култура и на обществен слой...

Гледах го. Под него през цялото време на благословията Алберто и Микол не преставаха да надзъртат и те през отворите на тяхната шатра. Усмиваха ми се, намигаха ми и двамата приканващи — особено Микол.

[1] Между стените (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Mignap (евр.) — кворум от десет души, без които не могат да се извършват богослужения. — Б.пр. ↑

[3] Нека бог те благослови и опази... (евр.) — Б.пр. ↑

V

И все пак през юни 1929 година, в същия ден, в който изнесоха резултатите от матурата в преддверието на „Гуарини“, се случи нещо по-определено.

Знаех, че моите изпити не са много успешни.

Въпреки че учителят Мелдолези ме бе взел под крилото си и дори бе успял с много трудности и в разрез с всякакви закони да издействува лично той да ме изпитва, аз не бях на висотата на седмиците и осмиците^[1], изпъстрящи бележника ми. По неговите предмети трябваше да се представя къде-къде по-добре. На изпита по латински така се уплетох в едно сложно съставно изречение, че накрая нищо не излезе. Едва-едва отговорих и по гръцки. Е, после оправих лошото впечатление с италианския, историята и географията. По италиански например отговорих много добре както върху „Годениците“, така и върху „Спомените“. Казах наизуст първите три октави от „Разгневеният Орландо“, без да сгреша нито една дума, така че Мелдолези ме възнагради възторжено с едно „браво“, което предизвика усмивка не само у останалите членове на комисията, но дори и у мен. Но, общо взето, повтарям, дори в изпитите от групата на езиковите предмети не се представих на висотата, с която се славах.

Големият ми провал обаче беше по математика.

Още от миналата година, предпоследния гимназиален клас, алгебрата не искаше да влезе в главата ми. Освен това се отнасях доста лошо с учителката Фабиани. Учех само най-необходимото, за да изтръгна шестицата, а много често не правех и това, разчитайки на сигурната подкрепа на Мелдолези при оформянето на крайния успех. Какво значение може да има математиката за такъв като мен, който неколkokратно е заявявал, че в университета ще запише литература? — продължавах да убеждавам себе си и тази сутрин, докато изкачвах с колелото улица Джовека на път за училището. За съжаление както по алгебра, така и по геометрия почти не бях отворил уста. Е, и какво от това? Горката Фабиани, която през последните две години не бе посмяла да ми сложи по-малко от шест, сега заедно с учителската

комисия нямаше никога да го направи. Избягвах дори да си помисля за „скъсване“, толкова абсурдна ми изглеждаше мисълта, че ще пропадна на изпита и ще трябва да взимам досадни и унижителни частни уроци през цялото лято. Аз, именно аз, който нито веднаж не бях изпитал унижението на поправителен през октомври, дори бивах отличаван „за висок успех и добро поведение“ с наградата „Почетна гвардия пред паметниците на загиналите и костниците“. Аз скъсан, с посредствен успех, приравнен с масите! А баща ми? Да предположим, че Фабиани ме е оставила за октомври (тя преподаваше математика и в лицей, затова бе нейно право да ме изпитва самата тя!), откъде щях да намеря смелост няколко часа по-късно да се върна в къщи, да седна заедно с баща ми на масата и да се храня? Ако ме набиеше, би било най-добре. Каквото и да е наказание щеше да бъде за предпочитане пред упрека, отправен от неговите страшни, безмълвни сини очи.

Влязох в училището. Група момчета, между които веднага разпознах няколко мои съученици, спокойно стояха пред изложените списъци с бележките. Подпрях колелото на стената отстрани на главния вход и разтреперан се приближих. Никой не показва, че е забелязал появянето ми.

Погледнах през гората упорито обърнати гърбове. Очите ми се замъглиха. Погледнах отново: червената петица, единствената цифра, написана с червено мастило в дългия низ от цифри с черно, се запечата в съзнанието ми със силата и болката на нагорещено клеймо.

— Ей, какво ти е? — попита Серджо Павани, потупвайки ме внимателно по гърба. — Нима ще правиш трагедия от една петица по математика? Я виж мен — и се засмя, — латински и гръцки.

— Хайде, горе главата! — намеси се и Отело Форти. — И аз имам един поправителен по английски.

Вторачих в него оглупял поглед. Бяхме съученици и седяхме на един чин от първи клас. Още оттогава бяхме свикнали да учим заедно, един ден при единия, един ден при другия, и винаги и двамата бяхме убедени в моето превъзходство. Всяка година още през юни аз изкарвах изпитите за по-горен клас, докато той, Отело, винаги имаше по някой поправителен; или по английски, или по латински, или по математика, или по италиански.

А сега изведнаж трябваше да бъде приравнен с *един* Отело Форти, и то от самия него! Трябваше изведнаж да сляза на неговото

ниво!

За това, което правих и си мислих през следващите четири или пет часа, не си заслужава да разказвам подробно. Като се започне от ефекта, който произведе върху мен срещата ми с учителя Мелдолези на излизане от училището (той ми се усмихваше, без шапка и вратовръзка, с обърнатата „а ла Робеспьер“ яка на раираната риза, готов да потвърди — като че ли имаше нужда — „упорството“ на Фабиани по отношение на мен и нейния категоричен отказ „да си затвори очите само още веднаж“); и за последвалото дълго, отчаяно, безцелно скитане след окуражителното потупване по бузата за сбогом от същия този Мелдолези. Достатъчно е да спомена, че в два часа следобед още обикалях с колелото покрай Стената на ангелите близо до булевард Ерколе I д'Есте. В къщи дори не бях телефонирал. С лице, обляно в сълзи, със сърце, преливащо от самосъстрадание, карах велосипеда, без да зная къде съм, обмисляйки смътни проекти за самоубийство.

Спрях род едно дърво — едно от онези стари дървета: липи, брястове, чинари, кестени, които дванадесетина години по-късно, по време на студената сталинградска зима щяха да бъдат жертвувани за отопление, но тогава, през 1929 година още извисяваха короните си дори над градските бастиони.

Наоколо беше абсолютна пустош. Пътеката, по която бях вървял като сомнамбул дотук, от Порта Сан Джовани продължаваше да лъкатуши между вековните дънери към Порта Сан Бенедето и железопътната гара. Легнах на тревата по очи до колелото и лицето ми гореше, похлупено върху ръцете. Топлият въздух се движеше около изтегнатото ми тяло. Обхвана ме силно желание да лежа така, със затворени очи. Сред упойващия хор на щурците се долавяше само някой отделен звук: кукуригане на петел от околните градини, шум от изтърсване на мокри дрехи — може би някоя жена, закъсняла с прането, в зеленикавите води на канала Панфилио и съвсем наблизо, на няколко сантиметра от ухото ми, забавящото се тракане на задното колело на обърнатия велосипед, все още непрестанало да се върти.

„По това време — мислех си — в къщи вече са разбрали. Вероятно от Отело Форти. Може би са седнали на масата, преструвайки се, че нищо не се е случило. А може би са спрели да се хранят; не са могли да продължат обедата. А може и да ме търсят. Може да са пратили самия Отело, най-добрия, неразделния ми приятел, със

задачата да преброди с колелото целия град, Монтаньоне и крепостните стени, така че беше доста вероятно до го видя внезапно пред себе си с натъжено от случилото се лице, но все пак щастлив — щях веднага да го усетя, — че има поправителен само по английски. Не-е, може би сразени от мъка родителите ми не са се задоволили само с Отело, а са вдигнали на крак и полицията. Баща ми е отишъл при техния началник в Замъка. Струваше ми се, че го виждам как съсипан, заекващ, застрашително остарял, сянка на самия себе си, плаче. Ако преди два часа, в Понтелагоскуро по някакъв начин бе могъл да ме види как стоя, втренчил поглед във водите на По от железния мост (доста дълго гледах надолу! Почти двадесет минути...), тогава наистина щеше да се изплаши... тогава наистина щеше да разбере... тогава наистина...“

— Пст.

Стреснах се, но не отворих веднага очи.

— Пст! — чух отново.

Бавно повдигнах глава, обръщайки я наляво, срещу слънцето. Кой ли ме вика? Не можеше да бъде Отело. Тогава?

Намирах се почти по средата на онази част от крепостната стена на града, дълга приблизително три километра, която започваше от края на „Ерколе I“ и свършваше при Портата Сан Бенедето, срещу гарата. Мястото винаги е било особено, безлюдно. Беше такова преди тридесет години, такова е и днес, въпреки че отдясно, тоест откъм индустриалната зона, за кратко време изникнаха десетки пъстри работнически къщички, пред които — с фабричните комини и със складовете, служещи им за фон — мрачното, диво, обрасло с храсталаци полупорутено ъглово укрепление на петнадесетвековната крепостна стена от ден на ден изглеждаше все по-абсурдно.

Оглеждах се с присвити, заслепени от слънцето очи. Едва тогава забелязах, че под краката ми се простира „Баркетто дел Дука“ с короните на ценните си дървета, целите огрени на светлината на обедните часове като в тропическа гора. Паркът беше огромен, наистина безкраен, с почти невидими сред зеленината кулички на Голямата къща и обграден от всички страни със зид, който се прекъсваше на едно-единствено място двеста и петдесет метра по-нагоре, за да пропусне канала Панфилио.

— Ей, ама ти си бил и сляп — чух весел момичешки глас.

По русите коси, с онзи особен оттенък, който бе специфичен за нея, моментално познах Микол Финци-Контини. Опряла скръстените си ръце на оградата, надвесена напред, тя като че ли се намираще на перваз на прозорец. Беше на не повече от двадесет и пет метра от мен. Гледаше ме отдолу нагоре, от доста близко, защото можех да видя очите ѝ: светли, големи (може би много големи тогава за нейното слабо момичешко лице).

— Какво правиш там? От десет минути те наблюдавам. Ако си спал и те събудих, извинявай. И... моите съболезнования!

— Съболезнования ли? Защо? — промърморих, чувствавайки как лицето ми пламва.

Бях се изправил.

— Колко е часът? — попитах, повишавайки глас.

Погледна малкия си ръчен часовник.

— Моят показва три — отговори, грациозно присвивайки устни.

После продължи:

— Предполагам, че си гладен.

Обърках се. Значи, и те знаеха! За момент дори си помислих, че са разбрали за моето изчезване направо от баща ми или от майка ми — по телефона, разбира се. Те, както и много други. Но самата Микол ме насочи към правилния отговор.

— Тази сутрин с Алберто бяхме в училището, за да видим списъците. Май не си останал доволен?

— А ти изкарала ли си?

— Още не се знае. Може би не изваждат бележките, за да изчакат и *другите* частни ученици. Но защо не слезеш? Ела по-близо, за да не ме караш да преграквам.

За първи път разговаряше с мен. Нещо повече: за първи път я чувах да говори. И още тогава забелязах колко нейното произношение приличаше на това на Алберто. И двамата говореха по един и същ начин — бавно, подчертавайки някои думи, без те да имат някакво особено значение, но чиято истинска тежест, чието истинско значение изглеждаше познато само на тях; и в същото време отминаваха по особен начин други, които изглеждат обикновено по-важни. Считаха го за техен *истински* език: особен, неподражаем — чисто изопачаване на италианския. Дори му бяха дали име „финци-контински“.

Спуснах се по тревистия склон и се приближих до зида. Макар че беше сянка — сянка с остра миризма на коприва и изпражнения, — там долу беше по-горещо. Сега тя ме гледаше от високото, с русата си глава, изложена на слънцето, спокойна, като че ли нашата среща съвсем не бе непредвидено случайна, а безброй пъти от малки си бяхме определяли срещите именно на това място.

— Ти обаче преувеличаваш — каза. — Какво от това, че имаш един изпит за октомври?

Но тя явно ми се подиграваше и дори малко ме презираше. В края на краищата беше нормално да се случи подобно нещо на един като мен — син на такива обикновени, на така „асимилирани“ хора, на почти гои^[2]. Какво право имах да капризничая толкова?

— Мисля, че си останала с погрешно впечатление — отговорих.

— Така ли? — захили се тя. — Тогава обясни ми, моля те, защо не си се прибирал днес за обяд?

— Откъде знаеш? — изпуснах се аз.

— Знаем, знаем. И ние си имаме осведомители.

„Мелдолези им е казал — си помислих. — Не може да е бил някой друг (наистина не се лъжех).“ Но какво значение имаше? Изведнъж усетих, че проблемът със скъсването е отишъл на второ място. Беше някаква детинска работа, която от само себе си щеше да се уреди.

— Как успяваш да се държиш там горе? — попитах. — Като че ли си на прозорец.

— Под краката ми е моята вярна дървена стълба — отговори, произнасяйки на срички „моята вярна“ по обичайния си високомерен начин.

В този момент отгатак зида се чу силен лай. Микол извърна глава и хвърли през лявото си рамо поглед, пълен едновременно с отегчение и любов. Изплезих се на кучето и отново ме погледна.

— Уф... — въздъхна. — Това е Йор.

— Каква порода е?

— Дог. Само на година е, а вече тежи повече от сто кила. Винаги върви след мен. Често се опитвам да залича следите си, но той бързо ме намира, можеш да бъдеш сигурен. *Страшен е.*

И веднага добави:

— Искаш ли да влезеш вътре? Ако искаш, веднага ще те науча какво да направиш.

[1] При десетобалната система. — Б.пр. ↑

[2] Гой (евр.) — неевреин. — Б.пр. ↑

VI

Колко години са изминали от онзи далечен юнски следобед? Повече от тридесет. Но все още, когато затворя очи, надвесена през зида на градината си, Микол Финци-Контини е там: гледа ме и ми говори. През 1929 година тя беше тринадесетгодишно момиченце, слабо и русо, с големи, светли, притегателни очи, а аз — момче с къси панталони, много обикновено и много суетно, толкова, че един малък ученически неуспех бе достатъчен, за да го хвърли в най-детинско отчаяние. Гледахме се. Над нея небето бе наситеносиньо, топло, вече лятно небе без следа от облаци. Нищо не можеше да го промени и наистина нищо не го промени, поне в паметта ми.

— Искаш или не искаш? — настоя Микол.

— Ами... не зная... — започнах колебливо, посочвайки зида. — Изглежда ми доста висок.

— Защото не си погледнал добре — възрази тя нетърпеливо. — Виж там... там... и там — посочваше с пръст, за да ги забележа. — Има много издатини и дори един пирон тук горе. Аз съм го забила.

— Да, опорни точки има — промърморих колебливо, — но...

— Опорни точки ли?! — прекъсна ме, избухвайки в смях. — Аз ги наричам издатини.

— Не е правилно. Наричат се опорни точки — настоявах аз твърдоглаво и нацупено. — Явно е, че никога не си била на планина.

Още от дете страдам от виене на свят и колкото и леко да беше катеренето, то ме плашеше. Когато бях малък, майка ми, с Ернесто на ръце (Фани още не беше родена), ме водеше на Монтаньоне. Сядаше на тревата срещу улица Скандиана, откъдето сред морето от покриви около внушителния силует на църквата „Санта Мария ин Вадо“ можеше да се забележи покривът на нашата къща. И аз не без страх, спомням си, изплъзвайки се от надзора ѝ, се надвесвах през парапета, отделящ площадката от нивята, и гледах надолу в трийсетметровата бездна. Почти винаги покрай отвесно спускащата се стена някой се изкачваше или слизаше: млади зидари, селяни, общи работници — всеки с колело през рамо; а също и възрастни мустакати рибари,

отрупани с въдици и сакчета. Всичките бяха хора от Куакио, Понте дела Градела, Кокомаро, Кокомарино, Фокоморто, които бързаха и вместо да минават през Порта Сан Джорджо или през Порта Сан Джовани (защото по онова време крепостната стена на града бе непокътната, без проходими места в продължение поне на пет километра), както казваха самите те, предпочитали да пресекат по пътеката покрай Стената. Ако излизаха от града, прекосяваха площадката, минаваха покрай мен, без да ме погледнат, прехвърляха се през парапета и се спускаха на ръце, докато опрат крак в първата издатина или вдлъбнатина на рушащата се стена, за да достигнат след миг намиращата се по-долу площадка. Ако идваха от полето, тогава се изкачваха нагоре с втренчен поглед и на мен ми се струваше, че ме гледат в очите, като надничат през ръба на парапета. Лъжех се, разбира се: вниманието им бе насочено единствено към избирането на най-подходящата опора. Увиснали над пропастта, обикновено по двама един зад друг, аз ги чувах винаги спокойно да разговарят на диалект, като че ли се намираха на някоя пътека сред полето. „Колко са спокойни, силни и смели!“ — си казвах. След като стигнеха на десетина сантиметра от лицето ми, така че често, освен че се оглеждах в изцъклените им очи, ме лъхваше и силната миризма на вино, хващаха се със здравите си мазолести ръце за вътрешния ръб на парапета, появяваха се в цял ръст от бездната и хоп — стъпваха на сигурно място. „Аз никога няма да мога така“ — повтарях си всеки път, докато ги проследявах как се отдалечават, с поглед, изпълнен едновременно с възхищение и ужас.

Нещо подобно изпитвах и тогава, пред зида, от върха на който Микол Финци-Контини ме приканваше да се изкача. Стената не беше, разбира се, толкова висока, както при Монтаньоне. Затова пък беше по-гладка, не толкова разядена от годините и атмосферните промени, а издатините, които Микол ми посочваше, едва се виждаха. „Ами ако ми се завие свят? — казвах си, катерейки се мислено нагоре. — Мога да се пребия!“

И все пак това не бе единствената причина за колебанието ми. Задържаше ме едно отвращение, различно от чисто физическото виене на свят; подобно на него, но различно, по-силно. В един миг съжалих за доскорошното си отчаяние, за моя глупав детински плач на скъсано на изпит момче.

— И после не разбирам какъв е смисълът — продължих — да се правя на алпинист точно тук. Ако трябва да вляза във *вашата* къща — благодаря, с удоволствие, но честно казано, струва ми се по-удобно да мина отгатък — посочих към булевард Ерколе I д'Есте. — През главния вход. Колко му е, с колелото за миг ще обиколя.

Веднага усетих, че предложението ми не ѝ хареса.

— И, не, не... — каза тя с гримаса, изразяваща силна досада. — Ако минеш оттам, ще те види Пероти и тогава сбогом, свършено е, губи се всякакво удоволствие.

— Пероти ли? Кой е той?

— Портиерът. Може би си го забелязал. Той е и кочияш, и шофьор... Ако те види — а не може да не те види, защото, освен когато излиза навън с каретата или с автомобила, е там, винаги на пост, проклетникът, — после трябва непременно да те заведе и в къщи... И кажи ми дали... Не е ли така?

Гледаше ме право в очите, сега сериозна, макар и много спокойна.

— Добре — съгласих се, обръщайки глава назад. — А къде ще сложа колелото? Не мога да го оставя така тук, захвърлено! Съвсем ново е: с електрическо фарче, с чантичка за инструменти, с помпа, представяш ли си... Остава само *и* колелото да ми откраднат...

Не продължих, изведнаж обзет от ужас пред неминуемата среща с баща си. Тази, същата вечер, колкото и късно, щях да се върна в къщи. Нямах друг избор.

Отново погледнах към Микол. Без да каже нищо, докато говорех, тя бе седнала върху зида гърбом към мен и сега вдигаше решително единия си крак, за да възседне оградата.

— Какво си намислила да правиш? — попитах я изненадан.

— Измислих нещо за колелото ти. А така ще ти покажа и местата, които са най-удобни за стъпване. Внимавай добре къде поставям краката си. Гледай.

Обърна се там, горе на върха, съвсем спокойно, после се хвана с дясната ръка за големия ръждив пирон, който малко преди това ми бе показала и започна да слиза. Спускаше се бавно, но сигурно, търсейки опорите с върха на гуменките си: един път с едната, после с другата, като винаги ги намираще без много усилие. Спускаше се добре. И все пак, преди да стъпи на земята, изпусна една опора и се плъзна надолу.

За щастие падна на краката си, но бе одрала пръстите си и бе скъсала плажната си розова рокличка под мишницата.

— Каква глупачка — промърмори тя, вдигайки ръка към устата, за да духне върху пръстите си. — За първи път ми се случва.

Беше си обелила и коляното. Вдигна единия край на роклята, така че откри бедрото си, учудващо бяло и едро, вече женствено, и се наведе да разгледа болното място. Два дълги руси кичура, от най-светлорусите, се бяха измъкнали от кариоката и паднаха напред така, че закриха челото и очите ѝ.

— Каква глупачка! — повтори.

— Трябва спирт — казах механично, без да се приближавам, с малко жаловит тон, какъвто използваха всички в къщи при подобни обстоятелства.

— Какъв ти спирт.

Близна бързо раната — нещо като нежна целувка — и веднага се изправи на крака.

— Ела — подкани ме, цялата зачервена и разрошена.

Обърна се и се закатери по огряната от слънцето страна на склона. Помагаше си, като с дясната ръка се хващаше за снопчетата трева; в същото време с лявата сваляше и отново поставяше кариоката си. Повтори няколко пъти това движение бързо, като че ли се сресваше.

— Виждаш ли онази дупка там? — попита ме, след като бяхме стигнали върха. — Там вътре спокойно можеш да скриеш колелото.

Сочеше ми на петдесетина метра едно от онези малки, покрити с трева конусовидни възвишения, не по-високи от човешки ръст, чийто отвор бе почти скрит в земята и на които е лесно да се натъкнеш, когато обикаляш Стената на Ферара. На пръв поглед приличаха на етруските могили около Рим — естествено много по-малки; само че подземните помещения, често пъти доста обширни, ако въобще все още можеше да се влезе, никога не бяха служели за обител на нито един мъртвец. Древните защитници на крепостта поставяли там оръжието си: топове, аркебузи, барут и т.н. А може би и онези странни гюллета от скъп мрамор, които през XV и XVI век бяха накарали цяла Европа да се страхува от ферарската артилерия и от които и днес може да се види някой екземпляр в Замъка, поставен за украса в централния двор или по терасите.

— Кой може да предположи, че там вътре има нов велосипед? Само който знае. Бил ли си някога вътре?

Поклатих отрицателно глава.

— Не? А аз безкрайно много пъти. *Прекрасно е.*

Тръгна напред решително, а аз вдигнах колелото от тревата и я последвах мълчаливо.

Настигнах я при дупката. Беше нещо като вертикален процеп в сърцевината на тревната покривка, която плътно обвиваше хълмчето, толкова тесен, че през него можеше да мине не повече от един човек. Веднага след отвора започваше наклон. Виждаше се на осем-десет метра — не повече. След това беше мрак. Като че ли подземният коридор свършваше с някаква черна завеса.

Микол погледна вътре, после изведнаж се обърна.

— Влез ти — прошепна ми, усмихвайки се смутено. — Предпочитам да те чакам тук, горе.

Дръпна се настрана, скръсти ръце на гърба и се облегна на обраслата с трева стена до отвора.

— Да не би да те е страх? — попита пак тихо.

— Не, не — излъгах аз и се наведох, за да вдигна колелото и да го сложа на рамо.

Без да прибавя друго, минах край нея и се спуснах в подземния коридор.

Трябваше да напредвам бавно и поради велосипеда, чийто десен педал непрекъснато се блъскаше в стената, и поради това, че в началото, поне три-четири метра, бях като сляп, не виждах абсолютно нищо. На десетина метра от входа обаче („Внимавай — чух в този момент да вика вече далеч зад гърба ми Микол, — има стълби!“) започнах нещо да различавам. Подземният коридор свършваше — имаше още само няколко метра спускане, не повече. И именно оттам, от нещо подобно на площадка, около която — предположих, преди още да съм стигнал — големината на мястото беше съвсем различна, оттам започваха стъпалата, за които бях предизвестен от Микол.

Стигнах до площадката и за миг спрях.

Детинският страх от тъмнината и от неизвестното, който изпитах в момента на раздялата ми с Микол, се бе заменил с не по-малко детинското чувство на облекчение, докато напредвах полека-лека в подземния коридор. Сякаш измъквайки се навреме от компанията на

Микол, се бях избавил от голяма опасност, от най-голямата опасност, на която едно момче на моята възраст („едно момче на твоята възраст“ бе любим израз на баща ми) би могло да бъде изложено.

„Е, да — мислех си, — когато се прибера в къщи довечера, татко може и да ме набие. Но сега аз спокойно щях да понеса плесниците му. Един изпит за октомври! Микол имаше право да ми се смее. Какво беше един изпит за октомври в сравнение с другото — и потреперих, — което можеше да се случи между нас там долу, в тъмното? Може би щях да събера смелост и да целуна Микол, да я целуна по устните. И после? Какво щеше да се случи после? Във филмите, които бях гледал, и в романите целувките бяха дълги и страстни. В действителността, в сравнение с останалото, те представляваха един момент, един незначителен миг. Щом устните се съединяваха и дори се впиваха едни в други разказът продължаваше едва на следното утро или дори няколко дни по-късно. Да, но ако аз и Микол стигнем дотам да се целунем по този начин и естествено тъмнината щеше да благоприятствува начинанието — след целувката времето щеше да продължи да си тече спокойно, без да има външна навременна намеса, която да ни помогне изведнаж да достигнем спасителния бряг на следващата утрин. Какво щях да правя тогава, за да запълня минутите и часовете? О-о, но това не се бе случило, за щастие. Слава богу, бях спасен!“

Заслизах по стълбите. Забелязах, че долу, в подземния коридор, се прокрадва слаба светлина. И донякъде със зрение, донякъде със слух (бе необходимо малко: да се удари колелото в стената или кракът ми да се хлъзне по някое стъпало и веднага ехото уголемяваше звука, създавайки представа за пространството и разстоянието), скоро си дадох сметка за обширността на мястото. Трябва да беше зала с диаметър около четиридесет метра, пресметнах, кръгла, с купол, висок поне още толкова. Нещо като обърната фуния. Кой знае, може би посредством система от тайни коридори тя се свързваше с други подземни зали от същия тип, каквито сигурно имаше десетки в корпуса на бастионите? Напълно логично.

Земята беше утъпкана, плътна и влажна. Спънах се в тухла, после, следвайки пипнешком завоя на стената, нагазих в слама. Опрях колелото на стената и седнах, с едната ръка на рамката му, а с другата

обгърнал коленете си. Тишината бе нарушавана единствено от някакво шумолене, от някакво писукане: мишки, а може би и прилепи...

„А ако се беше случило? — мислех си. — Щеше ли да бъде толкова страшно, ако се беше случило?“

Почти със сигурност нямаше да се върна в къщи и родителите ми, Отело Форти, Серджо Павани и всички останали, включително и полицията, щяха да си отворят доста работа, за да ме търсят! Първите дни щяха да се тревожат. И вестниците щяха да пишат с обикновените предположения: отвличане, нещастен случай, самоубийство, тайно бягство зад граница. Все пак полека-лека духовете щяха да се успокоят, родителите ми — да се примирят (в края на краищата оставаха им Ернесто и Фани), издирванията — да се прекратят. Но за всичко щеше да заплати най-вече тя, онази глупава лицемерка Фабиани, която за наказание щеше да бъде преместена „на друга работа“, ако трябваше да се изразя като учителя Мелдолези. Но къде? В Сицилия или в Сардиния естествено. Така ѝ се пада! Ще се научи да не бъде толкова зла и подла!

Колкото до мен, след като другите се примирят, щях да се примиря и аз. Навън можех да разчитам на Микол — тя щеше да ме снабдява с храна и с всичко необходимо. Щеше да идва при мен всеки ден, прескачайки зида на своята градина — зиме и лете. И всеки ден щяхме да се целуваме в тъмнината, защото аз щях да бъда нейният мъж, а тя — моята жена.

Но това не означаваше, че няма никога вече да мога да изляза навън! През деня щях да спя, разбира се, прекъсвайки съня си само за да почувствувам как устните на Микол леко докосват моите и после да заспивам отново с нея в обятията си. Но през нощта, през нощта щях спокойно да правя дълги разходки, особено след един-два часа, когато другите спят и по улиците на града вече няма жива душа. Странно и ужасно, но в крайна сметка и забавно щеше да бъде да мина по улица Скандиана, да видя отново нашата къща, прозореца на моята стая, превърнатата вече в салон. Прикрит от тъмнината, да забележа отдалече как баща ми точно в този момент се връща от Клуба на търговците и дори за миг не му минава през ум, че съм жив и го наблюдавам. Как щеше да извади от джоба си ключа, да отвори, да влезе и спокойно, като че ли аз, неговият най-голям син, никога не съм съществувал, да затвори рязко вратата.

А мама? Нямах ли да се опитам някой ден да ѝ съобщя, може дори чрез Микол, само на нея, че съм жив? И да я видя, преди да си отида от Ферара, изморен от подземния живот; преди да изчезна окончателно? Защо не? Разбира се, че можех да го направя!

Не зная колко време съм седял така. Може би десет минути, а може и по-малко. Във всеки случай, точно си спомням, че докато изкачвах стълбите и отново поемах по подземния коридор (освободен от тежестта на колелото, вървах по-бързо), продължавах да си мисля и да фантазирам. А мама, питах се, дали и тя щеше да ме забрави като всички останали?

Излязох навън. Микол не беше там, където я бях оставил преди малко. Като сложих ръка над очите си, за да се защитя от слънцето, забелязах, че отново е възседнала зида на „Баркето дел Дука“.

Преговаряше с някого, който стоеше в долния край на стълбата от другата страна на оградата. С кочияша Пероти може би или със самия професор Ермано. Всичко беше ясно, бяха забелязали стълбата, облежната на оградата, и веднага се бяха сетили за нейното малко бягство. Сега я приканваха да слезе. А тя не искаше да се подчини.

Накрая се обърна и ме забеляза на върха на склона. Тогава изду бузи, като че искаше да каже:

— Уф! Най-послед!

И последният ѝ поглед, преди да изчезне оттатък зида (поглед, придружен с намигване и усмивка, подобен на този, с който в храма ме следеше изпод бащиния си шал), бе отправен към мен.

ВТОРА ЧАСТ

I

Отдаде ми се случай наистина да премина отгатак зида на „Баркето дел Дука“ и да навляза сред дърветата и поляните на обширната частна гора, за да стигна Голямата къща и игрището за тенис много по-късно, почти десет години след тази случка.

Беше през 1938 година, около два месеца след издаването на расисткия закон. Добре си спомням. Един следобед в края на октомври, малко след като бяхме станали от масата, по телефона ми се обади Алберто Финци-Контини. Попита ме веднага, без предисловия (държа да отбележа, че не бяхме имали случай да разменим дума повече от пет години), дали било вярно, че с писма, подписани от вицепрезидента и секретар на тенис-клуба „Елеонора д’Есте“ маркиз Барбичинти, аз и „другите“ сме били освободени от клуба, с една дума — „изхвърлени“?

Категорично опровергах. Не беше вярно. Поне аз не бях получавал подобно писмо.

Но той веднага, без да обърне внимание на опровержението ми и без даже да го изслуша, ми предложи направо да отида у тях да играем. Ако, разбира се, можел да ме задоволи корт с утъпкан бял пясък и с къс аут и ако, тъй като съм бил значително по-добър играч от тях, бих „удостоил с няколко топки“ него и Микол, като те и двамата щели да бъдат „щастливи и поласкани“. И добави, че всички следобеди били подходящи, ако съм приемел предложението му: днес, утре, в други ден — можел съм да отида, когато поискам, и да заведа, когото поискам, както и в събота, естествено. Освен това, той щял да остане във Ферара поне още месец, тъй като лекциите в Политехническият в Милано нямало да започнат преди двадесети ноември (Микол, както винаги, я карала много по-спокойно от него; и тази година с извинението, че е завършила семестриално и че няма нужда да присъствува на лекции, за да проси подписи, сигурно въобще нямало да стъпи в „Ка’Фоскари“), колко прекрасни били дните сега и щяло да бъде престъпление да не се използва хубавото време.

Тези последни думи произнесе не толкова убедително. Като че ли изведнаж го бе обхванала някаква нерадостна мисъл или пък някакво неопределено чувство на досада го бе накарало да пожелае да не отида, да не обърна внимание на поканата му.

Благодарих, без да обещавам нищо. За какво ли пък беше това телефонно обаждане? — питах се аз не без удивление, докато оставях слушалката. В края на краищата, откакто той и сестра му бяха отишли да учат извън Ферара (Алберто през 1933, Микол през 1934 година — горе-долу по времето, когато професор Ермано беше получил разрешение от Общността да възстанови „за ползуване от неговото семейство и от всички желаещи“ старата испанска синагога в сградата на храма на улица Мацини, така че задната банка в италианската синагога бе останала празна), оттогава се бяхме виждали само няколко пъти, и то бегло и отдалеч. До такава степен се бяхме забравили, че една сутрин през тридесет и пета на гарата в Болоня (бях вече втора година студент по литература и пътувах всеки ден дотам с влака), когато на перона висок, блед и чернокос младеж, с одеяло на големи карета под мишница и следван от носач с куфари, ме блъсна, бързайки за потеглящия милански влак, въобще не можах да позная в него Алберто Финци-Контини. Стигнал последния вагон, той се обърна, за да подкани носача да побърза и се блъсна в мен. Спрях се с намерението да изразя възмущението си, но той ме погледна разсеяно и изчезна във вагона. Тогава, продължавах да си мисля, дори не ме поздрави. А сега защо ли пък чак такава любезност?

— Кой беше? — попита баща ми, когато се върнах в трапезарията.

В стаята беше останал само той. Седеше в креслото до радиошкафа в обичайното си, нетърпеливо очакване на новините в два часа.

— Алберто Финци-Контини.

— Кой? Момчето ли? Какво благоволение! И какво искаше?

Гледаше ме изпитателно със светлосините си очи, отдавна изгубили надеждата, че могат да ми наложат нещо, че могат да отгатнат намеренията ми. Добре знаеше той, ми казваха очите му, че неговите въпроси ми досаждат, че постоянното му желание да се намесва в живота ми е нетактично, неоправдано. Но, за бога, не беше ли той моят баща? И не забелязвах ли колко беше остарял през

последната година? На мама и на Фани не можеше да се довери — те бяха жени. Нито на Ернесто — беше много малък. С кого да разговаря тогава? Наистина ли не разбирах, че има нужда точно от мен?

Разказах му неохотно.

— А ти ще отидеш ли?

Не ме остави да му отговоря. С жара, с който се впускаше в разговор всеки път, когато му се отдадеше случай да ме въввлече в някаква дискусия, особено ако ставаше дума за политика, той вече бе започнал да „разглежда обстановката“.

За съжаление било вярно, започна да обобщава той, че на 22 септември, след първото официално съобщение от девети, всички вестници публикували този допълнителен циркуляр на секретаря на партията, в който се говореше за различни „практически мерки,“ отнасящи се до нас, които провинциалните организации трябвало да се погрижат веднага да приложат. За в бъдеще „оставала в сила забраната за смесени бракове, изключването на всеки младеж, признат, че принадлежи към еврейската раса, от всички държавни училища от каквато и да е степен и ранг“; както и освобождаването на същите от „високопочетното“ задължение на военната служба. Ние, „юдите“, нямахме право да отпечатваме некролози във вестниците, да фигурираме в телефонния указател, да държим прислужнички от арийската раса, да посещаваме „клубове с развлекателен характер“ от какъвто и да е вид. И все пак, въпреки това...

— Надявам се, че няма да започнеш пак с твоето... — прекъснах го аз, поклащайки глава.

— Кое моето?

— Че Мусолини е по-добър от Хитлер.

— Добре, добре — заяви той. — Но трябва да признаеш, че Хитлер е един кръвожаден луд, докато Мусолини си е това, което е: двуличник. И се обръща накъдето духа вятърът, но...

Отново го прекъснах, без да успея да въздържа жеста си на нетърпение. Попитах го доста рязко дали е съгласен, или не с твърдението в статията на един руски евреин, която му бях „предоставил“ преди няколко дни? Тази статия, публикувана в един стар брой на „Нувел рьовю франсез“, списание, чиито пълни годишни издания от доста години грижливо съхранявах в стаята си. Беше се случило следното: не си спомням по какъв повод се бях отнесъл грубо

с баща си. Той се бе обидил, беше се начумерил така, че аз в желанието си най-бързо да възстановя нормалните отношения реших, че ще бъде добре да го направя съучастник в последното си четиво. Поласкан от този мой жест на уважение, баща ми не се остави да го моля. Веднага прочете, бих казал, жадно статията, подчертавайки с молив много от редовете и покривайки белите полета на страниците с гъсто написани бележки. В същност — и ми го заяви нарочно, — написаното било и за него истинско откритие.

— В статията се казва ясно — продължих по-спокойно, — че капитализмът, във фазата на империалистическата експанзия, не може да не покаже нетърпимост по отношение на всички национални малцинства и особено към евреите, които са малцинство по антономазия. И сега, в светлината на тази генерална теория (не трябваше да се забравя, че статията бе от 1931 година, годината, в която започна истинският размах на Хитлер), какво значение има, че като човек Мусолини може и да е по-добър от Хитлер? А и наистина ли е по-добър Мусолини като човек?

— Разбирам, разбирам... — продължаваше да повтаря тихо баща ми, докато говорех.

Седеше със спуснати клепачи и лице, свито в гримаса на болезнена търпеливост. Накрая, когато бе сигурен, че нямам какво друго да добавя, положи ръка на коляното ми.

Бил разбрал — повтори още веднъж, повдигайки бавно клепачи, — но да съм го оставел да се изкаже и той. Според него аз съм гледал много черно на нещата, много катастрофално.

Защо не съм признаел, че след съобщението от девети септември и дори след допълнителния циркуляр от двадесет и втори работите, поне във Ферара, продължават почти както преди? Наистина — добави, усмихвайки се тъжно, — през този месец, сред седемстотин и петдесетте членове на нашата Общност, нямало смъртен случай с такава важност, че да трябвало да се съобщава чрез страниците на „Кориере ферарезе“ (бяха умрели само две старици от приюта на улица Витория. Ако не греша, едната на име Саралво и другата — Риети, като тази последната дори не родом от Ферара, а от някакво селце около Мантова — Сабионета, Виадана, Помпонеско или нещо подобно). Но да сме били справедливи: телефонният указател не бил излязъл от употреба, за да бъде напечатано ново очистено издание;

нямало още прислужничка, готвачка, дейка или стара възпитателка на служба в някое от нашите семейства, която изведнъж, проявявайки се като „расово осъзната“, да си била събрала багажа. Клубът на търговците, където повече от десет години длъжността вицепрезидент се заемаше от адвоката Латес — той самият, това знаех със сигурност, ходеше там необезпокояван почти всеки ден, — не бе поискал оставката му и до днес. А синът му, Бруно Латес, да не би случайно да бе изключен от тенис-клуба? Без дори да помисля за брат си Ернесто, който, бедният, ме гледал с отворена уста и ми подражавал, като че ли съм кой знае какъв „haham“^[1], бях престанал да посещавам Клуба. И лошо съм правел, трябвало да му позволя да го каже, много лошо, като така съм се отделял, изолирал, не съм се срещал с никого, и под претекст, че отивам в университета и имам железопътния абонамент, съм изчезвал три-четири пъти седмично в Болоня. (Дори с Нино Ботекиари, Серджо Павани и Отело Форти, до преди година мои неразделни приятели, дори с тях не съм искал да се виждам тук, във Ферара, а те, ту единият, ту другият, можело да се каже, не оставяли да мине месец, без да ми телефонират, милите деца! Да съм погледнел младия Латес. Според спортната хроника на „Кориере ферарезе“, не само че е могъл нормално да участва в заключителния турнир, който още се играеше, но и в смесените двойки, заедно с онова красиво момиче, Адриана Трентини, дъщерята на главния областен инженер, се проявявал много добре: минал успешно три кръга и сега се готвел за полуфиналите. Е да, всичко можело да се каже за този Барбичинти: че държал много на своето (скромно) благородническо потекло например и съвсем малко на граматиката в статиите за пропагандиране на тениса, които секретарят на федерацията му възлагал от време на време за „Кориере ферарезе“. Но че бил честен човек все пак и въобще не враждебно настроен към евреите, съвсем малко фашист — казвайки „фашист“, в гласа на баща ми се усети лек, боязлив трепет, — за това не трябвало нито да има съмнение, нито да се спори.

Колкото до поканата на Алберто и въобще до поведението на Финци-Контини, какво ли пък било това внезапно тяхно вълнение, цялото това тяхно почти измъчващо желание за контакти?

Вече достатъчно любопитна била случката от миналата седмица в храма, по време на службата пред Roshashana^[2]. (Аз както обикновено напоследък не бях пожелал да отида и пак, да го извиня,

но съм сбъркал.) Да, било доста любопитно: точно когато богослужението стигнало връхната си точка и имало най-много хора, изведнаж Ермано Финци-Контини, съпругата и тъщата му, следвани от двете деца и от неизбежните вуйчовци Херера от Венеция — с една дума, целият род без разделение на мъже и жени — направили своето тържествено завръщане в италианската синагога след цели пет години високомерно уединение в испанската. И с едно изражение на лицата — удовлетворени и добродушни, като че с присъствието си давали награда и *прощавали* не само на тези, които били в момента там, но и на цялата Общност. Но това очевидно не им било достатъчно. Стигнали дотам да канят хора в къщата, представете си, в „Баркето дел Дука“, където още от времето на Жозет Артом не бе стъпвал кракът на нито един съгражданин или чуждоземец, освен при крайна необходимост. И искал ли съм да зная защо? Защото очевидно не са били доволни от това, което става! Защото на тях, лицемерите, каквито винаги си били (е да, враждебно настроени към фашизма, но преди всичко: лицемери), *расистките закони в края на краищата им допадали!* Да бяха поне истински ционисти! И тъй като явно тук, в Италия и във Ферара винаги се чувствували неудобно, не на мястото си, можели да използват момента и да си отидат един път завинаги в своята страна. Но не! Освен това, че от време на време предоставяли някоя и друга пара за нея — във всеки случай не кой знае какво, — повече не искали да направят. Винаги предпочитали да харчат парите си за празни аристократични удоволствия: както когато през тридесет и трета, за една завеса на олтара в личната им синагога (непременно автентична, сефардимска, не португалска, каталонска или провансалска, а именно испанска — и то по мярка!), стигнали чак до Кераско, едно селце при Кунео. До 1910 година то било център на малка общност, сега вече несъществуваща, и само гробището му се използвало още поради факта, че няколко фамилии от Торино, родом от селцето: Дебенедети, Момиляно, Терачини, още спазвали традицията да погребват тук мъртвите си. И Жозет Артом, бабата на Алберто и Микол, на времето пренасяла палми и евкалипти от Римската ботаническа градина в подножието на хълма Джаниколо. И за да минават камионите свободно, а положително и за престиж, накарала мъжа си, горкия Меноти, да разшири толкова портала на каменния зид на „Баркето дел Дука“, че да стане поне двойно по-голям

от всички останали по булевард Ерколе I д'Есте. В същност в желанието си да колекционират предмети, растения, с една дума — всичко, постепенно стигнали дотам да пожелаят да колекционират и хора. Но ако те, Финци-Контини, съжелявали за гетото (очевидно мечтаели да видят всички затворени именно в гето — готови за този свой идеал; да пожертвуват дори и „Баркетто дел Дука“ и да направят нещо като кибуц под тяхното височайше покровителство), то това си било тяхна работа. Той, баща ми, във всеки случай предпочитал Палестина. Или по-скоро Аляска, Огнена земя или Мадагаскар...

Беше един вторник и аз не мога да обясня защо няколко дни по-късно, в събота, същата седмица, реших да направя точно обратното на това, което баща ми искаше. Изключвам естественото чувство за противоречие, което подтиква децата към непослушание. Обзелото ме неочаквано желание да извадя ракетата и екипа за тенис, които лежах в един шкаф вече почти цяла година, бе предизвикано може би от хубавия ден, от свежия галещ въздух на есенния, изключително слънчев ранен следобед.

Но във всеки случай и затова, че междувременно се бяха случили разни неща.

Най-напред, мисля два дни след телефонното обаждане на Алберто, тоест в четвъртък, писмото, което „приемаше“ моята оставка като член на тенис-клуба „Елеонора д'Есте“, наистина пристигна. Написано на машина, но със саморъчния подпис на негово превъзходителство маркиз Иполито Барбичинти в долния край на листа, бързото препоръчано писмо не се отвлечаше в по-лични и подробни обяснения. С няколко съвсем сухи реда, непохватно възпроизвеждащи бюрократичния стил, отиваше направо към целта: позовавайки се на „точните директиви, издадени от Федералния секретар“, считаше се „н е д у п у с т и м о“ (sic) по-нататъшното посещаване на Клуба от страна на моята „многоуважаема особа“. (Явно маркиз Барбичинти просто не можеше да се освободи от навика да украсява писанията си с правописни грешки. Но сега грешката не ме накара да се засмея както друг път.)

На второ място, струва ми се на следващия ден, в петък, от Голямата къща отново ми се обади по телефона и този път не беше Алберто, а самата Микол.

Водихме дълъг, даже доста дълъг разговор. Благодарение главно на Микол, тонът му се задържа в рамките на едно обикновено, леко иронично и отвлечено бърбене на двама вече улегнали студенти, между които като деца може и да е съществувала някаква привързаност, но които сега, след близо десет години, можеха само да се върнат към някои общи спомени.

— От колко време не сме се виждали?

— Най-малко от пет години.

— Как изглеждаш сега?

— Като грозна стара мома със зачервен нос. А ти? Впрочем четох, четох...

— Какво си чела?

— Във вестниците: че преди две години си участвувал в Конкурса за изкуство и култура във Венеция. Отличаваме се, а? Поздравления! Е да, ти винаги си бил отличник по италиански, още от гимназията. Мелдолези беше истински *очарован* от твоите теми, развити в клас. Мисля, че даже и на нас прочете някои от тях.

— Не е нужно да ми се подиграваш. А ти с какво се занимаваш?

— С нищо. Трябваше да се дипломирам по английска филология в „Ка’Фоскари“ още миналия юни. Но нищо не направих. Надявам се тази година да свърша, ако надвия мързела си. Как мислиш, дали и на нас, завършилите семестриално, ще ни разрешат да се дипломираме *заедно* с другите?

— Знам, че ще те разочаровам, но въобще не се съмнявам в това. Взела ли си си дипломна работа?

— За вземане, взела съм. Върху Емили Дикинсън, нали я знаеш американската поетеса от XIX век, онази страшна жена... Но как да се подготвя? Трябва да вървя непрекъснато по петите на професора; да изкарам във Венеция цели петнадесет дена, а на мен Перлата на лагуната, малко като постоя... през всичките тези години съм оставала там само най-необходимото време. Освен това, честно казано, ученето никога не ме е привличало.

— Лъжкия. Лъжкия и снобка.

— Наистина. *Кълна се!* А тази есен още по-малко ми се иска да отида там и да стоя тихо, смирено. Знаеш ли, драги, какво ми се иска да правя, вместо да се погребвам в библиотеката?

— Слушам те.

— Да играя тенис, да танцувам и да флиртувам, представи си!

— Прилични развлечения — тениса и танците. Би могла прекрасно да се отдадеш на тях и във Венеция.

— Разбира се... с икономката на вуйчо Джулио и вуйчо Федерико, която е винаги по петите ми!

— Но за тениса, не ми казвай, че не можеш да си го позволиш. Аз например, щом ми се отдаде възможност, вземам влака за Болоня и...

— Отиваш при любимата. Хайде, признай!

— Не, не. И аз трябва да се дипломирам догодина. Още не зная дали по история на изкуството или по литература, но съм почти сигурен, че ще е литература. Но все пак си позволявам да поиграя един час тенис. Отивам на някой корт (корт с червена настилка, какво си мислиш, с топла вода, кафене и всякакви други удобства...) и никой нищо не може да ми каже. Защо не направиш и ти същото във Венеция?

— Въпросът е, че за да играеш тенис или да танцуваш, ти трябва партньор, а аз във Венеция не познавам подходящ. И повтарям: Венеция може и да е прекрасна, не го оспорвам, но аз не се чувствавам добре там. Чувствавам се като временно пребиваваща, чужда почти като в чужбина.

— При твоите вуйчовци ли спиш?

— Да, спя и се храня там.

— Разбирам. Преди две години, когато в „Ка’Фоскари“ се провеждаше Конкурсът, ти благодаря все пак, че не дойде. Съвсем искрено ти го казвам. Това беше най-черният момент в живота ми.

— Че защо? Знаеш ли, когато научих, че ще участвувам, за момент изпитах желание да дойда и да клакьорствам... заради флага... Но я ми кажи: спомняш ли си онзи път при Стената на ангелите, в годината, когато те бяха оставили по математика за октомври? Сигурно беше плакал от мъка, горкичкият, очите ти бяха едни! Искаше ми се да те утеша. Даже те накарах да прескочиш оградата и да влезеш в градината. И защо не влезе? Спомням си, че не влезе, но не си спомням защо.

— Защото някой ни изненада в най-хубавия момент.

— А да, Пероти, онова куче Пероти, градинарят.

— Градинар ли? Мислех, че е кочияш.

- Градинар, кочияш, шофьор, портиер — всичко.
— Жив ли е още?
— И още как!
— А кучето, истинското куче, онова, което лаеше?
— Кой? Йор ли?
— Да, догът.
— И той е жив и в цветущо здраве.

Повтори поканата на брат си. (Не знаела дали Алберто ми се бил обаждал по телефона, но защо не съм отидел у тях да подиграем тенис?) Без обаче да настоява и без въобще да намекне, за разлика от него, за писмото на маркиз Барбичинти. Не говореше за нищо друго, освен за удоволствието да ме види отново след толкова време и затова, че ще се наслаждаваме заедно, напук на всякакви забрани, на развлеченията, които все още хубавото време можеше да ни предложи.

[1] Naham (евр.) — мъдрец, учен. — Б.пр. ↑

[2] Roshashana — еврейската Нова година. — Б.пр. ↑

II

Не бях единственият поканен.

Онзи съботен следобед, като избягнах улица Джовека и центъра ѝ излязох в дъното на булевард Ерколе I д'Есте откъм Пиаца дела Чертоза, веднага забелязах, че пред входа на къщата на Финци-Контини стои на сянка малка група тенисисти. Бяха четири момчета и едно момиче, също с велосипеди. Обичайни посетители на тенис-клуба „Елеонора д'Есте“ — досетих се веднага. Всичките, за разлика от мен, бяха в пълен екип за игра. Носеха ярки фланелки и къси панталони. Само един от тях, по-възрастен от другите, около двадесет и пет годишен, с лула, когото не познавах дори по физиономия, носеше дълги бели ленени панталони и кафяво яке. В очакване да им отворят сигурно доста пъти бяха натискали бутона на звънеца, но явно без резултат, сега, в знак на весел протест и без да ги е грижа, че привличат вниманието на редките минувачи, от време на време, като преставаха да говорят на висок глас и да се смеят, всички заедно ритмично натискаха звънчетата на велосипедите си.

Спрях с намерението да се върна назад. Но беше вече късно. Двама или трима от тях ме бяха забелязали и като престанаха да звънят, ме загледаха с любопитство. Дори единият, в когото, като приближих, познах веднага Бруно Латес, ми правеше знаци, размахвайки ракетата с дългата си, много тънка ръка. Искаше да ми покаже, че е той (никога не сме били приятели; беше по-малък от мен с две години и дори в Болоня, във филологическия факултет, се срещяхме рядко) и едновременно с това да ме насърчи да се приближа. Спрях точно пред него.

— Добър ден — поздравих. — Как така толкова много хора по тези места днес? Завърши ли вече тенис-турнирът или се намирам пред цяла група елиминирани?

Бях се обърнал към всички и същевременно към никого, подхилвайки се, опрял лявата си ръка на гладката дъбова врата и без да свалям крака от педалите. Разглеждах ги, докато говорех, един по един: Адриана Трентини с хубавата червеникава коса, разпиляна по

раменете, и дългите, разбира се, прекрасни крака, но с твърде бяла кожа с тук-там странни червени петънца, които се появяваха винаги когато беше разгорещена. Мълчаливият младеж с лулата, ленените панталони и кафявото яке. (Кой ли беше? Положително не бе от Ферара! — си казах веднага.) Другите две момчета бяха много по-малки от него и дори от Адриана. Може би още гимназисти или ученици в техникума и тъй като бяха „влезли в обществото“ през последната година, през която постепенно се бях отдръпнал от всички, ми бяха почти непознати. И накрая Бруно, който стоеше пред мен — все по-висок и по-слаб, все по-заприличващ с мургавата си кожа на млад негър, боязлив и неспокоен. И този ден се намираше в толкова силно нервно напрежение, че успяваше да ми го предаде само с лекия допир на предните гуми на велосипедите ни.

Между нас мина бързо неизбежният съучастнически поглед между евреи, който аз очаквах с безпокойство и неприязън. Добавих, гледайки към него:

— Надявам се, че преди да се осмелите да играете на друго място, сте взели разрешение от *господин* Барбичинти.

Непознатият, този, който не беше от Ферара, явно учуден от саркастичния ми тон или може би почувствувал се неудобно, леко трепна. Вместо да ме накара да се въздържа, това още повече ме предизвика.

— Хайде, бъдете любезни, успокойте ме — настоях. — Това разрешено отлъчване ли е от ваша страна, или става дума за бягство?

— Как! — избухна Адриана с обичайното си лекомислие — наивно, но не и по-малко нападателно. — Не знаеш ли какво се случи миналата сряда по време на финала за смесени двойки? Само не казвай, че не си бил и хайде, стига си се държал като велик литератор. Докато играехме, те видях сред публиката. Видях те съвсем ясно.

— Въобще не съм бил — отговорих сухо. — Поне от година не съм стъпвал там.

— А защо?

— Защото бях сигурен, че все някой ден ще бъда изгонен. И наистина не съм се лъгал — ето прощалното писмо.

Измъкнах плика от джоба на якето си.

— Предполагам, че и ти си получил подобно — продължих, обърнат към Бруно.

Едва сега Адриана се сети, че и аз съм в положението на партньора ѝ от смесената двойка. Видимо се натъжи. Но перспективата да ми съобщи нещо важно, нещо, което очевидно не знаех, отпъди веднага всички други мисли.

Случило се нещо много „неприятно“ — започна да разказва тя, докато едното от момчетата продължаваше да натиска мъничкото, изпъкнало черно копче на звънеца пред входа. — Може и да не знаех, но в турнира, който току-що приключил в тенис-клуба, тя и Бруно били стигнали до финала — нещо, за което никога, ама никога нито тя, нито Бруно били дори мечтали. И така, решителната среща била в разгара си и нещата пак започвали да вземат невероятен обрат („Честна дума, можеш да облеещиш ей такива очи: Дезире Баджоли и Клаудио Монтемедзо, две «звезди», поставени в тежко положение от една двойка некласирани. Дотам, че да загубят първия сет с десет на осем и да са зле и във втория!“), когато изведнаж, най-неочаквано, по инициатива на маркиз Барбичинти, съдия-арбитър на турнира, срещата била прекратена. Вярно, било шест часа, не се виждало много добре. Но пък и не чак толкова, че да не може да се продължи поне с още два гейма! Така ли се правело, боже господи? При четири на две игри във втория сет на такова важно състезание нямал никакво право да се развика „Стоп!“, да навлезе в игрището с вдигнати ръце и да обяви прекъсване на срещата поради „настъпилата тъмнина“, като отложи продължаването и завършването ѝ за следобеда на другия ден. При това маркизът съвсем нямал добри намерения, това веднага се разбрало. Дори ако тя, Адриана, не го била забелязала още в края на първия сет да приказва оживено с тази черна душа Джино Кариани, секретаря на фашистката университетска група (били застанали настрана, до съблекалните; Кариани, сигурно за да не бие на очи, с гръб към игрището, като че искал да каже: „Играйте си, играйте си, не говорим за вас“), пак щяла да разбере само от изражението на лицето на маркиза в момента, когато се навел да отвори вратичката: толкова бледо и разтревожено никога не го била виждала — „На страха очите са големи и още как!“ — щяла да се досети, че падналият мрак е само претекст, нещастно извинение. А можело ли впрочем да има съмнение? За прекъснатата среща дори не се заговорило вече, тъй като на следната утрин и Бруно получил същото писмо — какво по-голямо доказателство! И тя, Адриана, била така отвратена от цялата тази

работа, така възмутена, преди всичко от намесата на политиката в спорта, че се заклела повече да не стъпва в „Елеонора д’Есте“. Имали били нещо против Бруно? Щом са имали, можели да му забранят да се записва в турнира. Да му кажат честно: „Тъй като нещата стоят така и така, съжаляваме, но не можем да те запишем.“ Но при започнал турнир, даже почти завършил, когато Бруно бил на косъм от победата, в никакъв случай не трябвало да постъпват така. Четири на две! Каква мръсотия! Подобно нещо можело да се очаква от някое нецивилизовано племе, но не и от благовъзпитани и културни хора!

Адриана Трентини разказваше разпалено, оживявайки се все повече и повече. От време на време се намесваше и Бруно, добавяйки подробности.

Според него срещата била прекъсната преди всичко по вина на Кариани, от когото друго не можело и да се очаква. Било дори прекалено очебийно: едно нищожество като него, с гърди на туберкулозен и кости на пиле, който от момента на влизането си във фашистката университетска група мислел само как да направи кариера и затова не изпускал случай, пред хора и насаме, да лиже подметките на Федералния секретар. (Не бях ли го виждал в „Кафе дела Борса“ при редките случаи, когато успявал да седне на масата на онези стари мръсници от „Ударната банда“? Перчел се псувал, крещял думи, по-големи от самия него, но щом консултът Болониези или Шагура, или някой друг от фашистките големци му викнали, веднага си свивал опашката и — само и само да му простят и да си върне благоволенieto им — бил готов на всякакви услуги, например да изтича за пакет цигари за Федералния секретар или да телефонира в дома на Шагура, за да предизвести скъпата му съпруга — бивша перачка — за завръщането на великия човек и други подобни неща.) Такъв червей нямамо да пропусне възможността, залагал си главата, да се докара пред Федерацията още веднаж! Маркиз Барбичинти, знаели сме какво представлява: без съмнение изискан човек, но зле материално и съвсем не герой. Ако го държали да ръководи тенис-клуба, то било защото бил представителен и най-вече заради името — кой знае каква примамка си въобразявали, че е той. Е да, много лесно е било за Кариани да накара бедното превъзходителство да затрепери от страх. Сигурно му бил казал:

— А утре? Помислихте ли за утре вечер, маркизе, когато Федералният секретар ще дойде тук за танцовата забава и ще трябва да награди един... Латес със сребърната купа и съответния римски поздрав? Аз лично предвиждам страшен скандал. И неприятности, безкрайни неприятности. На ваше място, още повече, че вече се смрачава, не бих се поколебал да прекъсна срещата.

Повече не се искало. Сигурна гаранция, за да накара другият така смешно и грозно да нахлуе в игрището.

Преди още Адриана и Бруно да бяха свършили да ме уведомяват за случилото се (в един момент Адриана намери начин да ме представи на непознатия младеж: някой си Малнате, Джампиеро Малнате от Милано, отскоро назначен като химик в една от новите фабрики за синтетичен каучук в индустриалната зона) най-накрая отвори вратата. На прага се появи шестдесетгодишен мъж, едър и набит, с посивели късо подстригани коси, от които ранното следобедно слънце в два и половина часа, преминаващо на струя през вертикалния отвор на вратата, изтръгваше отражения на метален блясък, и мустаци, също така къси и посивели под месестия виолетов нос. Носът и мустачките са малко „а ла Хитлер“ — си помислих. Беше именно той, старият Пероти. Градинар, кочияш, шофьор, портиер — всичко, както бе казала Микол. Общо взето, непроменен от времето, когато пред училище „Гуарини“, седнал на капрата, чакаше невъзмутимо тъмният и заплашителен вход, където бяха потънали безстрашно и с усмивка на уста неговите млади господари, да му ги върне, не по-малко спокойни и сигурни в себе си. Седеше на капрата на каретата, цялата в стъкло, лак и никел, в плюш и скъпо дърво — наистина наподобяваща луксозен ковчег — за чието поддържане и придвижване той единствен отговаряше. Малките му очички, сиви и пронизващи, искрящи с находчивостта на селянин от Венето, се смееха добродушно под гъстите черни вежди — точно както едно време. Но сега пък за какво ли? Че бяхме чакали най-малко десет минути? Или се смееше на самия себе си, появил се в раиран жакет и бели ръкавици, съвсем нови може би и сложени специално за случая?

И така влязохме през вратата, която в същия миг бе затворена шумно от усърдния Пероти, и веднага бяхме посрещнати от мъчителния лай на Йор, черно-белия „палячо“. Идваше към нас по

алеята, като се клатушкеше уморено, и видът му съвсем не беше заплашителен. При все това Бруно и Адриана млъкнаха изведнаж.

— Да не хапе? — попита изплашено Адриана.

— Не се безпокойте, госпожице — отговори Пероти. — С три-четирите зъба, които са му останали, какво мислите, че вече може да захапе? Най-много качамак...

И докато старият Йор, застанал по средата на алеята, ни фиксираше с ледените си, безизразни очи — едното тъмно, а другото светлосиньо, Пероти започна да се извинява. Каза, че съжалявал, дето ни е накарал да чакаме, но вината не била негова, а на тока, който от време на време спирал. (Цяло щастие било, че госпожица Микол се досетила и веднага го изпратила да провери дали случайно не сме дошли.) Вината била и в разстоянието — повече от половин километър за съжаление. Той не карал велосипед, но когато госпожица Микол си наумяла нещо...

Въздъхна, вдигна очи към небето, усмихна се отново, показвайки между тънките си устни челюст с плътни и здрави зъби не като тази на кучето, и същевременно ни посочи с пръст централната алея, която след стотина метра навлизаше в палмова гора. Даже и да ползувал велосипед — ни каза, — били необходими поне три-четири минути, за да стигне до „двореца“.

III

Наистина ни провървя с времето. В продължение на десет-дванадесет дена то се задържа прекрасно, замряло в оня чуден застои на нежна, прозрачна и ясна неподвижност, която е характерна понякога за нашите есени. В градината беше топло почти като през лятото. Който имаше желание, можеше да играе тенис до пет и половина и дори след това, без да се безпокои, че вечерната влага, обикновено засилваща се през ноември, може да повреди мрежата на ракетите. Разбира се, в този час почти не се виждаше на игрището. Но светлината, която все още позлатяваше там долу, в далечината, тревистите скатове на Стената на ангелите, изпълнени с хора, особено в неделя — деца, играещи на топка, дойки, седнали до бебешки колички с плетка в ръка, войници в отпуск, влюбени двойки, търсеци място, за да се целуват, — тези последни лъчи приканваха към упорито продължаване на играта, без значение, че вече почти не се виждаше. Денят още не си беше отишъл, заслужаваше си да се остане още мъничко.

Идвахме всеки следобед. Отначало предупреждавахме по телефона, после вече без предупреждение. Винаги едни и същи, с изключение понякога на Джампиеро Малнате, познат на Алберто от Милано още от 1933 година; за разлика от това, което си бях помислил първия ден, когато го срещнах пред вратата на Финци-Контини, той не само че не бе виждал никога преди това четиримата от групата, но и никога не бе имал нищо общо нито с тенис-клуба „Елеонора д'Есте“, нито с неговия вицепрезидент и секретар Иполито Барбичинти. Дните бяха прекрасни, но едновременно с това и застрашени от приближаващата вече зима. Да се загуби дори един, беше направо престъпление. Без да си определяме срещи, пристигахме винаги около два часа, веднага след обяда. Отначало често се случваше да се съберем всички заедно пред вратата, както първия ден, в очакване Пероти да ни отвори. Но после, около седмица по-късно, след като бяха поставени домофон и ключалка, която се командуваше от разстояние, вече не беше проблем да се влезе в градината. Така че в

повечето случаи пристигахме поотделно. Що се отнася до мен, не пропусках нито един следобед, даже се бях отказал и от обикновените си прескачания до Болоня. Не пропускаха ден обаче и другите, ако добре си спомням: нито Бруно Латес, нито Адриана Трентини, нито Карлето Сани, към които се присъединиха в последните дни брат ми Ернесто и още три-четири момчета и момичета. Единственият, който, както вече казах, не идваше така редовно, беше „Джампиерото“ Малнате (Микол започна да го нарича така, поставяйки определителен член към името му, и скоро това бе възприето от всички). Трябвало да се съобразява с работното време на фабриката, което не било строго — сподели един ден, — тъй като заводът, в който работел, наложен на Монтекатини от режима по времето на Санкциите^[1] и след това оставен с пропагандна цел, досега не бил произвел и килограм каучук, но, така или иначе, работното време си оставало. И все пак, неговите отсъствия никога не бяха повече от два поредни дни. От друга страна, освен мен, той беше единственият, който не даваше вид, че държи много на тениса (по-скоро истината бе, че играеше лошо) и често се задоволяваше със съдийството, появявайки се с велосипеда си в пет часа, след работа, или сядаше настрана да пуши лула и да разговаря с приятеля си Алберто.

Нашите домакини бяха по-неуморни и от самите нас. Дори да пристигнехме преди двата далечни удара на часовника от площада, колкото и рано да беше, винаги ги намирахме на игрището. Но не играеха, както онази събота, когато се бяхме появили на поляната зад къщата, където се намираше кортът, а или проверяваха дали всичко е наред: мрежата добре опъната; теренът изчистен и намокрен; топките в добро състояние, или лежаха неподвижно на шезлонги, с големи сламени шапки на главите и се печеха на слънце. Като домакини, наистина се държаха прекрасно. Макар да беше ясно, че тенисът като чисто физическо упражнение, като спорт само донякъде ги интересуваше, въпреки това те оставаха на игрището до края и на последната среща, почти винаги и двамата, но непременно единият, без нито веднъж да се сбогуват по-рано под претекст, че имат работа или не се чувствуват добре. Понякога дори самите те бяха тези, които, при почти пълна тъмнина, настояваха да се изиграят „още няколко топки, последните!“ и връщаха към игрището онези, които си тръгваха.

Кортът, както забелязаха още първия ден Карлето Сани и Тонино Колевати, не можеше да се каже, че е кой знае какво.

С претенции за опитност на техните петнадесет години, твърде малки, за да са опитвали по-добри игрища от тези, които бяха законната гордост на маркиз Барбичинти, те бяха започнали веднага, без дори да се съобразят да снижат глас, за да не бъдат чути от домакините, да изброяват недостатъците на това „картофено игрище“ (така се бе изразил единият от тях, свивайки устни в гримаса на презрение). Тоест: почти без аут, особено зад крайните линии; лошо дрениран бял терен, така че и един слаб дъжд можел да го превърне в блато; никакъв жив полет около металическата мрежа на оградата.

Веднага щом приключиха срещата си (Микол не бе успяла да попречи на брат си да я настигне до пет равни и при този резултат бяха прекъснали играта), Алберто и Микол побързаха един през друг да ни предупредят за същите недостатъци на игрището, без дори сянка от желание да ги премълчат. Бих казал даже с нотка на саркастично самонаказание. Е да — бе казала Микол още докато изтриваше разгорещеното си лице с хавлиената кърпа, — за хора като нас, свикнали с червените терени на „Елеонора д’Есте“, щяло да бъде доста трудно да се почувствуваме добре на тяхното прашно „картофено игрище“! А колкото до аута? Как ли щяхме да играем с толкова малко място зад гърба си? Уви! Докъде сме били изпаднали ние, горките! Обаче нейната съвест била чиста. Хиляди пъти била казвала на баща си, че трябва да се изместят с три метра поне крайните металически мрежи и с два — страничните. Но какво да се прави! Той, баща им, с типичния начин на мислене на земеделец, за когото земята, ако не служела за засаждане на нещо, била похабена, все не се решавал да го направи, позовавайки се на факта, че тя и Алберто винаги, още от деца са играли на такова игрище и следователно прекрасно можели да играят на него и като големи. Но сега било различно, сега имали гости, „прочути гости“, заради които щяла да поднови искането си с по-голяма настойчивост, дори стигайки дотам, че да тормози „уважаемия родител“. Така че следващата пролет деветдесет и девет на сто щели да бъдат в състояние да ни предложат „нещо достойно за нас“. Междувременно се подсмиваше открито. Така че на нас не ни оставаше нищо друго, освен в хор да опровергаем думите ѝ, да я уверим, че всичко и сега е чудесно, че самото игрище няма голямо

значение, а и не е никак в лошо състояние. Като компенсация изтъквахме прекрасната околна среда, тоест парка, пред който — това го каза Бруно Латес точно в момента, в който Микол и Алберто, прекъснали своя „дуел на живот или смърт“, тръгнаха към нас да ни посрещнат — другите частни паркове в града, включително и този на дук Масари, бледнеели и изглеждали като старателно подредени градски градинки.

Кортът наистина не беше „достоеен“ и тъй като бе само един, принуждаваше останалите тенисисти твърде дълго да почиват. И така, всеки следобед, точно в четири часа, вероятно за да могат двете петнадесетгодишни момчета от нашата разнородна компания да не съжбяват за загубените в чакане и бездействие часове, които щяха да прекарат на корта под крилото на маркиз Барбичинти, ето че неизменно се появяваше Пероти, с дебелия си врат, зачервен от усилието да крепи на ръцете си в бели ръкавици голям сребърен поднос.

Подносът беше претоварен със сандвичи с аншуа, пушена съомга, хайвер, гъши черен дроб, свинска шунка; с дребни птици, пълнени с пилешка кайма, смесена с бешамел; с мънички *buricchi*^[2], дошли естествено от известното магазинче на госпожа Бецабеа, известната госпожа Бецабеа (Да Фано), което тя държеше от много години на улица Мацини за наслада и прослава на цялото гражданство. И това не бе всичко. Пероти още не беше подредил съдържанието на подноса върху плетената масичка, специално поставена за случая пред страничния вход на игрището под голям чадър на тъмносини и червени ивици когато пристигаше и една от дъщерите му: или Дирче, или Джина, и двете горе-долу на възрастта на Микол, и двете на служба „в къщата“ — Дирче като камериерка, Джина като готвачка (докато синовете му, Тита и Бепи, единият на около тридесет, другият на осемнадесет години, се грижеха за парка и за зеленчуковата градина. И откогато ги бяхме забелязали в далечината да работят приведени, за миг обърнали към нас, минаващите на велосипеди, сините си насмешливи очи, оттогава вече не бяхме ги видели). Дъщерята, идваща по пътеката от Голямата къща към игрището за тенис, теглеше количка за сервиране с гумени колела, препълнена с гарафи, кани, малки и големи чаши. В порцелановите кани имаше чай, мляко, кафе; в сълязщите скъпи кристални гарафи — лимонада,

нектар, „скивасер“ — вид безалкохолна напитка от равни части вода и лимонов сок с резенче лимон и няколко зърна грозде, която Микол предпочиташе пред останалите и с която особено се гордееше.

О-о, скивасер! В почивките между игрите, освен че изяждаше няколко сандвича, като не без преднамерено демонстриране на религиозен антиконформизъм вземаше от тези със свинска шунка, Микол често изпиваше наведнаж цяла чаша от нейната любима „страхотна напитка“, като непрекъснато ни подканяше да си вземем и ние „в знак на уважение — казваше, смеейки се — към покойната австро-унгарска империя“. Рецептата — разказа ни тя — й била дадена именно в Австрия, в Офгащайн, през зимата на тридесет и четвърта, единствената зима; когато тя и Алберто, „съюзени“, били успели да отидат съвсем сами на ски за две седмици. Въпреки че тази напитка „скивасер“, както подсказвало самото име, била зимна и затова се поднасяла гореща, все пак и в Австрия се срещали хора, които я пиели и през лятото — но с лед и без резенче лимон. В този „вариант“ я наричали „химбеервасер“.

Но трябвало да се отбележи — бе добавила със смешна разпаленост тя, дигайки пръст нагоре, — че зрънцата грозде, „от изключително значение“, били прибавени по нейно предложение в класическата тиролска рецепта. Това било нейна идея и тя много държала на нея, какво смешно имало в това? Гроздето представлявало специалният принос на Италия в святата и благородна кауза на „скивасера“, или по-точно специалния италиански вариант, за да не кажем ферарски, за да не кажем... и т.н., и т.н.

[1] Икономическите санкции, наложени от Обществото на народите на Италия заради войната срещу Етиопия. — Б.пр. ↑

[2] *Buricchi* (ит.) — банички с кълцано месо. — Б.пр. ↑

IV

Трябваше да мине известно време, преди да започнат да се появяват и другите от къщата.

Във връзка с това още първия ден се бе случило едно любопитно събитие, което, като се сетих за него в средата на следващата седмица, когато все още не се появяваха нито професор Ермано, нито госпожа Олга, ме наведе на подозрението, че всички, които Адриана Трентини наричаше вкупом „възрастната част“, бяха единодушно решили да стоят далеч от корта. Може би за да не пречат, кой знае, да не развалят с присъствието си приемите, които в същност не бяха приеми, а обикновени събирания на младежи в градината.

Любопитният факт се бе случил през първия ден, малко след като се бяхме разделили с Пероти и с Йор, останали да гледат след нас, докато се отдалечавахме на велосипедите си по централната алея. След като премина канала Панфилио по някакъв странен масивен мост от черни греди, нашата група велосипедисти се озова на стотина метра от уединения внушителен силует в неоготически стил на Голямата къща или, за да бъдем по-точни, от мрачната, посипана с дребни камъчета и потънала в сянка площадка пред нея. В този момент вниманието на всички бе привлечено от две жени, застанали точно в средата ѝ: едната — възрастна госпожа, седнала в кресло с купчина възглавници зад гърба, а другата — млада, руса, цветуща жена, очевидно камериерка, изправена зад нея. Щом ни видях да се приближаваме, госпожата внезапно трепна. Веднага след това започна да прави знаци с ръце, за да ни даде да разберем, че не бивало да продължаваме към площадката, където се намираше тя, тъй като там била само къщата. Трябвало да поемем наляво, по пътеката, покрита с нещо като тунел от виещи се рози, която тя ни сочеше и в чийто край (Микол и Алберто вече играели; не се ли чуваха от мястото, където бяхме, равномерните удари на ракетите им?) се намирало игрището за тенис. Това беше госпожа Реджина Херера, майката на госпожа Олга. Веднага я познах по особената снежна белота на гъстата ѝ коса, събрана в кок на тила, коса, на която се бях възхищавал като дете всеки път в храма, когато

успях да я зърна през решетката на женското отделение. Размахваше гневно и енергично ръце, като в същото време правеше знаци на момичето — после се разбра, че това била Дирче — да ѝ помогне да се изправи: изморила се да седи там, имала желание да се прибере. Камериерката се подчини на заповедта ѝ с мигновена бързина.

И все пак една вечер, най-неочаквано, се появи лично професор Ермано и госпожа Олга. Имаха вид на минаващи случайно покрай игрището за тенис на връщане от дълга разходка из парка. Вървяха под ръка. Той, по-нисък от жена си и по-приведен, много по-приведен, отколкото преди десет години, от времето на нашите шепнешком провеждани разговори между двете банки в италианската синагога. Беше облечен в един от обичайните си костюми от лек светъл плат, носеше панамена шапка с черна панделка, смъкната над дебелия стъкла на пенснето, и се подпираше на бамбуков бастун. Тя, госпожа Олга, цялата в черно, държеше голям букет хризантеми, набрани явно в някоя далечна част на градината по време на разходката. Беше го притиснала към гърдите си, полегнал, прегръщаше го с дясната си ръка нежно, с жест на почти майчинско притежание. Все още изправена, по-висока от мъжа си с цяла глава, тя също изглеждаше много остаряла. Косите ѝ бяха съвсем посивели, с грозен мрачносив цвят. Под кокалестото, издадено напред чело черните ѝ очи продължаваха да блестят с фанатично страдалчески израз, както винаги.

Насядалите около чадъра станаха веднага, а тези, които бяха на корта, престанаха да играят.

— Спокойно, спокойно — каза професорът с мекия си напевен глас. — Не се притеснявайте, моля ви, продължавайте да играете.

Естествено никой не продължи играта. Микол и Алберто веднага се заеха да ни представят, особено Микол. Освен че съобщаваше имената и презимената, тя се впускаше да обяснява за всеки един от нас онова, което смяташе, че ще заинтересува баща ѝ — на първо място какво учехме и с какво се занимавахме. Започна от мен и Бруно Латес, говорейки както за единия, така и за другия безпристрастно, подчертано обективно, като че ли за да предпази баща си, при дадените обстоятелства, от някакво съмнение за специално отношение и предпочитание. Бяхме „двамата литератори на групата“ и двамата „много добри“. След това представи Малните, шегувайки се с

„рядката“ страст към химията, която го бе подтикнала да изостави един голям град, пълен с възможности за печалба като Милано, за да се затвори в една „дупка“ като Ферара.

— Работи в индустриалната зона — обясни просто и сериозно Алберто. — В един завод на Монтекатини.

— Трябвало да произвеждат каучук — намеси се отново Микол, — но, изглежда, досега не са успели.

Обезпокоен може би, че насмешливостта на дъщеря му може да засегне госта, професорът побърза да се намеси.

— Вие сте били състудент в университета на Алберто, нали? — попита той, обръщайки се направо към Малните.

— В известен смисъл, да — потвърди последният. — В същност бях три години по-напред и в друг факултет. Но това не ни попречи да дружим.

— Зная, зная. Синът ми често ни е говорил за вас. Разказвал ни е как много пъти е бил у вас и как родителите ви, при различни обстоятелства, са били изключително мили с него. Бихте ли им благодарили от наше име, когато ги видите. Щастливи сме да ви видим тук, в нашата къща. И идвайте... идвайте винаги когато имате желание.

Обърна се към Микол и я попита, посочвайки Адриана:

— А коя е тази госпожица? Ако не се лъжа, е от семейство Дзанарди? Или бъркам?

Разговорът продължи в този дух до пълното представяне на всички, включително на Карлето Сани и Тонино Колевати, които Микол нарече „надеждите“ на ферарския тенис. Накрая професор Ермано и госпожа Олга, която през всичкото време бе стояла до съпруга си, без да каже нито дума, усмихвайки се от време на време благосклонно, се запътиха, все така под ръка, към къщи.

Въпреки че професор Ермано се бе сбогувал с едно сърдечно „довиждане“, на никого не минаваше през ум, че ще изпълни това обещание.

Но следващата неделя, когато на игрището Адриана Трентини и Бруно Латес от едната страна и Дезире Баджоли и Клаудио Монтемедзо от другата си оспорваха с пределно усърдие една среща, чийто краен резултат, според Адриана, инициаторка и организаторка на мача, трябваше да възнагради нея и Бруно „поне морално“ за изиграния им номер от маркиз Барбичинти (но този път нещата явно

не се развиваха по същия начин: Адриана и Бруно губеха, и то доста определено), ето че изведнъж, към края на срещата, откъм пътеката с виещите се рози се появиха един след друг всички от „възрастната част“. Представляваха наистина малко шествие. Отпред професор Ермано и госпожа Олга. Следваха, разделени, вуйчовците Херера от Венеция — първият с цигара между дебелите си издадени напред устни и с кръстосани на гърба ръце, оглеждайки се с леко смутен вид на гражданин, попаднал против желанието си на полето; другият, няколко метра по-назад, държейки под ръка госпожа Реджина и съобразявайки крачката си с бавния ход на майка си. Щом лекарят и инженерът бяха във Ферара — си казах, — трябва да е за някой голям религиозен празник. Но кой? След Roshashana, паднал се през октомври, не си спомнях за друг празник през есента. Може би Сукот? Възможно е. Освен ако също така възможното уволнение на инженер Федерико от Държавните железници не бе предизвикало свикването на извънреден семеен съвет...

Седнаха един до друг, без да вдигнат почти никакъв шум. Изключение направи само госпожа Реджина. В момента, в който я настаняваха в един шезлонг, каза на висок глас, както говорят глухите, две-три думи на домашния жаргон. Оплакваше се, струва ми се, от „голямата влага“ в градината в този час. Но до нея бдеше постоянно синът ѝ Федерико, инженерът по железниците, който не по-тихо от нея (но с неутрален глас, с какъвто говореше понякога баща ми в смесено общество, когато искаше да се обърне определено към някого от семейството) веднага я накара да млъкне. Каза и да седи „callada“, тоест да мълчи. Не виждала ли, че има „musafir“?

Наведох се на ухото на Микол.

— Вместо „callada“ ние казваме „sciadok“. Но какво значи „musafir“?

— Гост — прошепна ми в отговор тя, — обаче гой.

И се засмя, покривайки като дете устата си с ръка и намигвайки ми — „стил Микол 1929 година“.

По-късно, в края на срещата и след като „новопривлечените“ Дезире Баджоли и Клаудио Монтемедзо бяха на свой ред представени, ми се случи да остана насаме с професор Ермано. В парка, както обикновено, денят раснеше в разпръскващ се млечнобелезникав мрак. Бях се отдалечил на десетина крачки. Чувах зад гърба си как силният

глас на Микол се извисява над всички останали. Кой знае с кого пък спореше сега и защо?

Гледах Стената на ангелите, още сгряна от слънцето.

— „Настъпил бе часът, който връща желанието...“^[1] — издекламира бавно един насмешлив глас зад гърба ми.

Обърнах се учуден. Беше професор Ермано, който ми се усмихваше добродушно, доволен, че ме е стреснал. След това ме хвана внимателно под ръка и бавно-бавно, поспирайки от време на време, направихме заедно голяма обиколка на игрището за тенис. Вървахме на доста голямо разстояние от металическата ограда и така направихме широк кръг. После, за да не рискуваме отново да попаднем сред приятелите и роднините, се върнахме. Напред-назад, няколко пъти извървахме това разстояние сред падащия мрак. Междувременно разговаряхме или по-точно говореше почти непрекъснато той, професор Ермано.

Започна с това, че ме попита какво е мнението ми за корта и дали наистина намирам, че е в такова лошо състояние. Тя, Микол, била непоколебима: трябвало да се направи наново, според модерните изисквания. Но той се съмнявал: може би както обикновено неговото „любимо земетресение“ преувеличавало; може би не било така необходимо да се хвърли всичко на вятъра, както искала тя.

— Както и да е — добави, — след няколко дни ще завали, няма смисъл да се заблуждаваме. По-добре да се почака до идната година, не ти ли се струва и на теб?

После се интересува с какво се занимавам, какво възнамерявам да правя в близко бъдеще. Попита и за родителите ми.

Когато питаше за баща ми, забелязах две неща: първо, че се чувства неудобно, като ми говореше на „ти“, и наистина малко след това изведнъж млъкна и направо ми го каза, а аз веднага го помолих искрено и много сърдечно, че не трябва да ми говори на „вие“, защото ще се обидя; и второ, че интересът и уважението, които се чувствуваха в гласа му и в изражението на лицето му, докато ме разпитваше за здравето на баща ми (и главно в очите му — уголемени от стъклата на очилата, които засилваха сериозността и кротостта им), не бяха никак престорени и въобще нелицемерни. Помоли ме да го поздравя. А също и да предам неговите благодарности за многобройните дървета, които били засадени в нашето гробище, откакто по поръчение на Общността

баща ми се бил заел с това. Нещо повече: имал ли нужда от борчета? От ливански кедри? От ели? От плачещи върби? Да го попитам. И ако имал нужда (в днешно време със средствата, с които разполагало модерното земеделие, не представлявало никаква трудност да се пресаждат големи дървета), той щял с удоволствие да даде необходимия брой. Това било прекрасна идея! Изпълнено с големи и хубави дървета, и нашето гробище след време щяло да бъде на висота, за да съперничи с това в Сан Николо дел Лидо във Венеция.

— Не го ли знаеш?

Отговорих, че не го зная.

— Но трябва, *трябва* да направиш всичко възможно да го посетиш в най-скоро време! — истински се оживи той. — Това е национален паметник! Впрочем ти, който си литератор, естествено ще си спомниш как започва „Едменегарда“ на Джовани Прати.

Принуден бях още веднъж да призная невежеството си.

— Е, добре — примири се той. — Прати започва своята „Едменегарда“ именно там, в еврейското гробище на Лидо, считано през XIX век за едно от най-романтичните места в Италия. Обаче запомни: когато отидеш, не забравяй да кажеш веднага на пазача (у него е ключът от вратичката), че искаш да посетиш старото гробище, запомни, старото, където още от XVIII век не погребват, а не новото, което е в съседство, но отделено. Аз го открих, представи си, през деветстотин и пета. Въпреки че на години бях два пъти по-голям от теб сега, бях още ерген. Живеех във Венеция (останах там две години) и времето, през което не стоях в Държавния архив на Кампо деи Фрари да прелиствам ръкописите, отнасящи се до различните така наречени нации, на които е била разделена през XVI и XVII век венецианската общност — източна, западна, немска, италианска, — прекарвах там понякога дори и през зимата. Истина е, че почти никога не отивах сам — на това място на разказа се усмихна — и че донякъде, разчитайки една по една паметните плочи в гробището, много от които датират от началото на XVI век и надписите са на испански и португалски, продължавах на открито моята работа по архивите. Ех, бяха прекрасни следобеди... Какво спокойствие, каква тишина... с вратичката срещу лагуната, която се отваряше само за нас. Именно там, на това място се сгодихме — Олга и аз.

Постоя известно време мълчаливо. Възползувах се от това, за да го попитам каква е била точната му цел.

— Започнах с намерение да напиша история на евреите във Венеция — ми отговори, — тема, която ми подсказа именно Олга и която Рот, англичанинът Сесил Рот, разви великолепно десетина години по-късно. Но после, както често се случва на твърде... запалените историци, едни документи от XVII век, попаднали ми в ръцете, изцяло погълнаха вниманието ми и ме отклониха от първоначалното намерение. Ще ти разкажа, ще ти разкажа, ако дойдеш пак... Истински роман от всяка гледна точка... Във всеки случай за цели две години, вярно, намерих си съпруга, но голяма историческа книга не успях да напиша; само две брошури: едната все пак мисля, че е полезна, в нея съм събрал всички надписи от гробището, и втората, в която съобщавам за откритите документи от XVII век, за които ти казах, но само излагайки фактите, без да се осмелявам да им дам някакво тълкуване. Интересуват ли те? Да? Тези дни ще си позволя да ти ги подаря. Но все пак иди, моля те, да посетиш еврейското гробище в Лидо! Заслужава, ще се убедиш. Ще го намериш такова, каквото беше преди тридесет и пет години — съвсем същото, непроменено.

Върнахме се бавно при игрището за тенис. Никой не беше останал да гледа. И все пак, в почти пълния мрак, Микол и Карлето Сани още играеха. Микол се оплакваше, че момчето я карало много да тича, че не постъпвало „кавалерски“, че било тъмно, даже „честно казано“ прекалено тъмно.

— Научих от Микол, че още не си решил каква да бъде дипломната ти работа, че се колебаеш между история на изкуството и италианска литература — ме попита междувременно професор Ермано. — Или вече си решил?

Отговорих, че съм решил, че най-накрая съм предпочел дипломна работа с тема от италианската литература. Моето колебание, обясних, се дължеше единствено на факта, че до преди няколко дни се надявах да се подготвям при професор Лонги, завеждащ катедра по история на изкуството, но в последния момент професор Лонги поискал и получил временно освобождаване от преподавателската работа за две години. Дипломната работа, която мислех да развия под негово ръководство, се отнасяше за група художници от Ферара от втората половина на XVI век и първата половина на XVII: Скарселино,

Бастианино, Бастароло, Бононе, Калета, Калцоларето. Само под ръководството на Лонги можех да направя нещо добро, работейки върху подобна тема. И тъй като Лонги бе получил от министерството временно освобождаване, предпочетох да взема каквато и да е дипломна работа от италианската литература.

Слушаше ме замислено.

— Лонги ли? — попита, когато свърших, свивайки устни неубеден. — Как? *Вече* са избрали нов завеждащ катедра по история на изкуството?

Не разбирах.

— Но да — настоя той. — Винаги съм знаел, че завеждащ катедра по история на изкуството в Болоня е професор Иджино Бенвенуто Супино, една от най-големите фигури на италианското еврейство. Значи...

— Беше — прекъснах го аз, — беше до 1933 година. След което през тридесет и четвърта, на мястото на Супино, пенсиониран поради навършени години, бе назначен именно Роберто Лонги. — Не беше ли запознат той — продължих, доволен, че и аз съм го хванал в неинформираност, — не беше ли запознат с голямата студия на Роберто Лонги върху Пиеро дела Франческа? И с другите му студии — върху Караваджо и неговата школа? А с „Ферарската работилница“, една книга, която вдигна толкова шум през тридесет и трета, по времето на изложбата на ферарския ренесанс, открита в Палацо деи Диаманти? За дипломната си работа щях да се спра на последните страници от „Работилницата“, където темата бе само засегната — майсторски, съгласен съм, но не и задълбочено.

Говорех, а професор Ермано, по-приведен от всякога, ме слушаше мълчаливо. За какво ли мислеше? За броя на „големите университетски фигури“, с които се гордееше италианското еврейство от Обединението до наши дни? Възможно беше.

Но изведнъж го видях, че се оживява.

Оглеждайки се наоколо и понижавайки глас до приглушен шепот, като че се готвеше да ми повери някаква държавна тайна, ми съобщи голямата новина: че той притежава свитък непубликувани писма на Кардучи, писма, написани от поета до неговата майка през седемдесет и пета. Дали ще ми е интересно да ги видя? — попита ме след това. — И ако случайно ги сметнех за подходяща тема за

дипломна работа по италианска литература, той бил готов да ми ги предостави.

Сещайки се за Мелдолези, не можах да сдържа усмивката си. А статията, която щеше да праща на „Нова антология“! След толкова много приказки, значи, не бе успял нищо да направи? Горкият Мелдолези. От няколко години бе преместен в Болоня, за негово най-голямо удовлетворение, разбира се! Наистина някой ден трябва да го посетя...

Въпреки тъмнината професор Ермано забеляза, че се усмихвам.

— Знам, знам — каза, — че вие младите от известно време не го зачитате, Джозуе Кардучи! Знам, че предпочитате един Пасколи и един Д'Анунцио.

Успях лесно да го убедя, че съм се усмихвал поради съвсем друга причина, тоест от разочарование. Ако съм знаел, че съществуват във Ферара непубликувани писма на Кардучи, вместо да предложа на професор Калкатера, както за съжаление бях вече направил, дипломна работа върху Панцаки, можех да му предложа темата „Кардучи, свързан с Ферара“ — безспорно много по-интересна. Кой знае, ако поговоря искрено по този въпрос с професор Калкатера, който е прекрасен човек, може и да успея да мина от Панцаки на Кардучи, без да пострада достойнството ми.

— Кога смяташ да се дипломираш? — попита ме накрая професор Ермано.

— Хм! Надявам се догодина през юни. Не забравяйте, че съм завършил *и* семестриално.

Кимна с глава няколко пъти мълчаливо.

— Завършил семестриално ли? — въздъхна най-накрая. — Е, тогава не е толкова страшно.

Направи отвлечен жест с ръка, като че искаше да каже, че при това, което става, имаме време, и аз, и неговите деца — даже много време.

Прав беше баща ми: наистина не изглеждаше много опечален от това, което ставаше. Напротив.

[1] Данте, „Чистилице“. — Б.пр. ↑

V

Микол бе тази, която поиска да ми покаже градината. Държеше на това.

— Бих казала, че имам известно право! — се бе усмихнала тя, поглеждайки ме.

Но не същия ден. Бях играл тенис до късно и Алберто ме придружи, след като свърши да играе със сестра си, до нещо като миниатюрна алпийска хижа, полускрита сред горичка от ели, на стотина метра от корта. (Той и Микол я наричаха „колибата“.) В алпийската хижа или „колибата“, приспособена за съблекалня, можех да се преоблека и после, като се стъмни, да взема топъл душ и да се облека отново.

На следващия ден обаче нещата се развиха по друг начин. Срещата на двойки между Адриана Трентини и Бруно Латес срещу двете петнадесетгодишни момчета (с Малните седнал горе на съдийското столче, за да играе ролята на търпелив брояч на точки), веднага бе взела обрат на онези срещи, които нямат край.

— Какво да правим? — ме попита Микол в един момент, като се изправи внезапно. — Докато сменим тези четиримата, имам чувството, че аз, ти, Алберто и миланският приятел има да чакаме повече от час. Слушай, защо не се хванем ние с теб двамата и да направим един пръв оглед на градината? Веднага щом се освободи игрището — добави, — Алберто ще има грижата да ни извика. Ще пъхне три пръста в устата и ще покаже една от неговите знаменити свирки.

Беше се обърнала към Алберто, който дремеше наблизко, изтегнал се в един шезлонг на слънце, с лице, покрито от голяма сламена шапка.

— Нали, господин паша?

Без да помръдне, Алберто кимна в знак на съгласие. Тръгнахме. Да, брат й бил изключителен — продължаваше да ми обяснява Микол. — При необходимост можел така силно да изсвири, че овчарските свирки в сравнение с неговите били смешна работа. Чудно, нали? От такава физика като неговата? Като го погледнеш, и две пари не струва. И въпреки това... Кой знае откъде взема дъх!

Така започнаха — почти винаги за да убием времето, докато чакаме да дойде нашият ред на корта — дългите ни скитания насаме. В началото вземахме велосипедите. Велосипедът бил необходим — веднага заяви моята придружителка, — за да добия цялостна представа. Градината била голяма, „нещо като“ десет хектара, а алеите, централните и страничните, общо били повече от шест километра. Освен това без велосипед не било въобще възможно да се отиде например до края на западната страна, където тя и Алберто като деца ходели много често да гледат маневриращите влакове на гарата! Ако отидехме толкова далеч пеша, рискувахме при изсвирването на Алберто да не успеем да се върнем достатъчно бързо.

И така, през този първи ден ходихме да гледаме как влаковете правят маневри на гарата. А после? После се върнахме назад. Минахме покрай игрището, прекосихме площадката пред Голямата къща (пуста както обикновено и повече от всякога навяваща тъга), поехме в обратната посока отгатак черния мост от греди, прехвърлен над канала Панфилио, по входната алея и през палмовата горичка стигнахме до вратата на булевард Ерколе I д'Есте. Оттук Микол настоя да завием вляво, по една криволичетца пътечка, която следваше цялото продължение на зида на оградата: най-напред откъм Стената на ангелите, така че след четвърт час пак се озовахме в онази част на парка, откъдето се виждаше гарата; после тръгнахме в противоположната посока, и навлязохме в доста по-гориста част на парка, по-скоро мрачна и печална, граничеща с безлюдната улица Ариануова по цялата ѝ дължина. Точно там, както си проправяхме път сред папрат, коприва и бодливи храсталаци, през гъстата преграда от дървета, до нас стигна далечното изсвирване на Алберто, което ни зовеше „на работа“.

С малки изменения в маршрута тези изследвания на широк периметър продължиха и през следващите следобеди.

Когато широчината на алеите и пътеките позволяваше, карахме велосипедите си един до друг. Аз — често само с една ръка, с другата придържах кормилото на нейното колело. И говорехме — най-вече за дървета, поне в началото.

Почти нищо не разбирах от дървета и това не преставаше да я учудва.

— Възможно ли е да си толкова невеж? — непрекъснато възкликваше тя. — Не си ли учил ботаника в гимназията?

— Кажете, моля — започваше важно, готова веднага да повдигне вежди при погрешен отговор, — какво е онова дърво според вас?

Можеше да бъде бряст или някое рядко, екзотично дърво — африканско, азиатско, американско, всякакви имаше в „Баркето дел Дука“, наистина всякакви и само специалист можеше да ги определи. Аз отговарях винаги наслуки — защото наистина не можех да различа бряст от липа, а и защото забелязах, че нищо не й доставя толкова голямо удоволствие, колкото когато бърках.

Струваше й се невъзможно, че може да има хора, които да не изпитват към дърветата, „големите, тихи, силни, замислени“ дървета, чувство, подобно на нейното възхищение. Как можех да не *разбирам*? Как можех да живея, без да *чувствувам*? В дъното на поляната, на запад от игрището за тенис, имаше група от седем тънки, много високи палми, отделени от другата растителност (дървета с тъмни, дебели дънери от нашите гори: дъб, пърнар, чинар, див кестен) с доста обширно празно пространство. И всеки път, когато с велосипедите минавахме покрай тях, Микол намираще за тази самотна група дървета все нови и нови нежни думи.

— Ето ги там моите седем старци — казваше. — Виж какви благородни бради имат!

— Сериозно — настояваше тя, — не приличат ли наистина на седем отшелника от Тиваида, изгънели от слънцето и лишенията? Какво изящество, каква „святост“ в тъмните им изсъхнали, прегърбени и люспести дънери!

Но все пак симпатиите й не бяха само към екзотичните дървета: към различните видове палми; към „седемсвещниците“ на агавето, което — обясняваше ми — цъфтяло на двадесет-двадесет и пет години и после умирало; към евкалиптите, към които обаче явно изпитваше някаква особена недоверчивост, като че ли между нея и тях се бе случило преди много години нещо неприятно, което тя не искаше да си спомня, но никога не ми каза какво.

Пред един огромен чинар с белезникав и възлест дънер, по-голям от всички дървета в градината, а мисля, че и в цялата околия, възхищението й преминаваше в благоговение. Не го била засадила

„баба Жозет“, а самият Ерколе I д’Есте, а може дори и Лукреция Борджия.

— Представяш ли си? Почти на петстотин години е! — прошепваше с широко отворени очи. — Помисли си само колко неща трябва да е видял, откакто е дошъл на този свят!

И като че и той, гигантският чинар, имаше очи и уши и ни виждаше и чуваше.

Към овощните дървета пък, които заемаха голям участък точно под Стената на ангелите, на завет от северните ветрове и изложени на слънцето, Микол проявяваше привързаност, много наподобяваща на тази, която изпитваше към Пероти и семейството му. Говореше за тях, за скромните домашни дървета, със същия благ глас, със същото търпение, даже често на диалект, по същия начин, както разговаряше с Пероти или с Тита и Бепи при случайните ни срещи в градината.

Бе станало традиция всеки път да се спираме пред една голяма слива с широка корона и могъщ дънер като на дъб — нейното любимо дърво. Стипчивите сливи, които раждало това дърво — ми разказваше, — като дете ѝ се виждали много вкусни. Тогава ги предпочитала пред всякакъв шоколад. После, към шестнадесетата ѝ година, изведнаж престанали да ѝ харесват и вече предпочитала шоколадите, но само горчивите! И така ябълките, смокините, кайсиите, прасковите тя наричаше с диалектните им названия, може би защото само диалектната дума ѝ даваше възможност да свива устни в гримаса едновременно на нежност и презрение, както ѝ диктуваше сърцето.

След известно време, свършили с изследванията, започнахме с „поклоненията“. И тъй като всички поклонения, според Микол, трябвало да се извършват пеша, — престанахме да използваме велосипедите. Движехме се почти винаги следвани от Йор.

Най-напред ме заведе да видя един малък, уединен кей на канала Панфилио, скрит сред гъста растителност от върби, бели тополи и лютики. От това мъничко пристанище, обградено с пейки от червена печена глина, обрасли с мъх, може би в миналото някой е вдигал котва, за да стигне до река По и канала пред Замъка. И те двамата с Алберто — разказа ми Микол, — като деца, поемали оттук с двуместно кану. До подножието на кулите на Замъка, в самия център на града, разбира се, с лодка никога не бяха стигали (както добре знаех, каналът Панфилио сега се свързваше с канала пред Замъка само под земята). Но били

стигали до По, точно срещу островчето, и още как! Харесва ли ми мястото? — ме попита накрая. — В момента кануто било неизползваемо — полупродънено, потънало в прах, превърнато в нещо като „призрак на кану“, някой ден съм щял да видя скелета му, прибран в гаража, ако се сетела да ме заведе. Но на кея тя идвала. Тук било нейното тайно скривалище. Между другото прекрасно хладно и спокойно място, където можело да се учи за изпити през горещините.

Друг път попаднахме у семейство Пероти, които живееха в истински чифлик с плевник и обор, на половината път между къщата на господарите и овощната градина, под Стената на ангелите.

Посрещнаха ни жената на стария Пероти, Виторина — безцветна, на неопределена възраст, тъжна и мършава, и Италия, жената на големия син Тита — тридесетгодишна селянка от Кодигоро, яка и дебела, с воднистосини очи и червеникави коси. Седнала пред къщата на сламен стол, заобиколена от кокошки, тя кърмеше и Микол се наведе да погали бебето.

— Кога ще ме поканиш пак на бобена чорба? — обърна се тя на диалект към Виторина.

— Когато искате, госпожице. Щом ви хареса...

— Тези дни ще се уговорим. Знаеш ли — добави, обръщайки се към мен, — че Виторина прави страхотна бобена чорба. С късчета свинско месо естествено...

Засмя се и после каза:

— Искаш ли да погледнем в обора? Имаме *цели* шест крави.

Предвождани от Виторина, тръгнахме натам. Виторина отвори вратата с голям ключ, който държеше в джоба на черната си престилка, след това се дръпна настрани да ни даде път. Докато прекрачвахме прага на обора, забелязах, че скришом ни огледа — загрижено, но същевременно със задоволство.

Третото пътешествие бе до свещеното място „зеления рай на детските увлечения“.

По тези места бяхме минавали нееднократно предните дни с велосипедите, без обаче да спираме. Ето точното място на зида — ми съобщи Микол, посочвайки го с пръст, — където тя опирала стълбата; а ето „издатините“ (да, господине, именно издатини), които използвала, когато не разполагала със стълба.

— Не смяташ ли, че ще е добре да се сложи възпоменателна плочка на това място? — попита.

— Предполагам, че вече си измислила и надписа.

— Почти. „Отгук, изплъзвайки се от надзора на две огромни кучета...“

— Стоп. Ставаше дума за плочка, а както си почнала, страхувам се, че ще имаш нужда от цялата стена. Вторият ред е твърде дълъг.

Породи се спор. Аз изпълнявах ролята на прекъсващия твърдоглавец, а тя, повишавайки глас и глезейки се, ме обвиняваше в „привичната ми педантичност“. Било очевидно — крещеше, — че съм предугадил намерението ѝ да не ме споменава в надписа и затова от чиста завист не съм искал да я слушам.

Накрая се успокоихме. Започна да ми разказва отново за себе си и за Алберто като деца. Довери ми, че и тя, и Алберто винаги изпитвали завист към мен и другите, които имали щастието да учат в държавно училище. Наистина чакали с нетърпение времето на годишните изпити само заради удоволствието да отидат и те на училище.

— Но щом сте искали да ходите на училище, защо ви преподаваха в къщи? — я попитах.

— Татко и мама, особено мама, категорично забраниха. Мама винаги е изпитвала ужас от микробите. Казваше, че училищата са създадени нарочно, за да разпространяват най-страшни болести, и никой не можеше да я разубеди. Вуйчо Джулио, винаги когато идваше, се опитваше да ѝ обясни, че това не е вярно. Подиграваше ѝ се, но и той, въпреки че е лекар, има особено отношение към медицината, вярва дори в неизбежността и ползата от болестите. Представяш ли си как би могла да го послуша мама, която след нещастията с Гуидо, нашето по-голямо братче, умряло, преди да се родим ние с Алберто, през четиринадесета година, фактически не си е показала носа навън! По-късно, разбира се, малко се разбунтувахме: извоювахме си да се запишем и двамата в университета и дори една зима да отидем на ски в Австрия — мисля, че вече, съм ти разказвала. Но какво можехме да направим като деца? Аз много често бягах (Алберто — не, той винаги е бил много по-спокоен от мен, много по-послушен). Един ден се бях забавила доста около Стената да се возя на рамките на велосипедите на момчетата, с които се бях сприятелила, и когато се прибрах, заварих

мама и татко така отчаяни, че оттогава (защото Микол е добра, истинско златно сърце!), оттогава реших да бъда послушна и повече не съм бягала. Само тогава, през юни двадесет и девета година, във ваша чест, уважаеми господине!

— А аз мислех, че съм бил единственият! — въздъхнах.

— Е, ако не единственият, то положително последният. Впрочем, не съм канила друг да влезе в градината!

— Наистина ли?

— Наистина. В храма винаги гледах към теб... Когато се обръщаше назад, за да говориш с татко и Алберто, очите ти бяха толкова сини! Дори вътрешно в себе си ти бях измислила прякор.

— Прякор ли? Какъв?

— Челестино^[1].

— „Който от малодушие се отказа...“^[2] — промърморих.

— Именно! — възкликна, смеейки се. — Във всеки случай мисля, че по едно време бях малко влюбена в теб!

— А после?

— После животът ни раздели.

— А що за идея да притежавате ваш личен храм? Пак ли заради микробите?

— Е... почти... — отговори тя.

— Как почти?

Но не можах да я накарам да признае истината. Много добре знаех защо професор Ермано през тридесет и трета година беше поискал разрешение да възстанови за себе си и семейството си испанската синагога — заради позорния „набор по случай Десетгодишнината“.

Тя обаче твърдеше, че и това станало по желание на майка й. Семейство Херера, във Венеция, принадлежало към испанската школа. Майка й, баба й Реджина и вуйчовците й Джулио и Федерико държали много на традициите. Ето защо баща й, за да направи удоволствие на майка й...

— Извинявай, но тогава защо пак сте се върнали в италианската синагога? — възразих. — Аз не съм бил в храма вечерта на Roshashana, не съм стъпвал там поне от три години. Но баща ми, който е присъствувал, ми разказа всичко с най-големи подробности.

— О, не се безпокойте, вашето отсъствие бе забелязано, господин свободомислещ! — отговори. — Даже и от мен.

После стана отново сериозна:

— Какво да се прави... сега всички сме в еднакво положение и затова е смешно да продължаваме да се делим.

През един от следващите дни заваля и докато другите се бяха подслонили в „колибата“ да играят карти или пинг-понг, ние двамата, без да ни е грижа, че ще се намокрим, прекосихме тичешком целия парк, за да се приютим в постройката с гаража. Сега тази постройка се използвала само като гараж — ми каза Микол. Но по-рано половината от нея била спортен салон с всякакви уреди — въжета, греда, халки, шведска стена и т.н. И всичко това само за да могат тя и Алберто да се подготвят добре за годишния изпит по физическо възпитание. Естествено, уроците, които им давал веднаж седмично учителят Анаклето Дзакарини, отдавна в пенсия и на повече от осемдесет години (представям ли си!), не били много сериозни. Забавни, това да, може би най-забавните. Тя, Микол, никога не забравяла да донесе бутилка вино, и носът, и бузите на стария Дзакарини, които били червени и в нормално състояние, ставали направо морави, след като я пресушавал. Понякога през зимните вечери, когато си тръгвал, изглеждало, като че той самият излъчва светлина.

Постройката беше от тъмни тухли, ниска и дълга, с два странични прозореца с дебели железни решетки. Наклоненият покрив с керемиди и външните стени бяха почти изцяло скрити в бръшлян. Влизаше се през широка, боядисана в зелено врата, която гледаше по посока на господарската къща.

Постояхме малко на прага, облежани на вратата. Валеше като из ведро. Дъждът се сипеше на полегати струи върху поляните, върху големите зелени маси на дърветата, върху всичко. Стана студено. Тракайки със зъби, и двамата гледахме пред себе си. Очарованието на хубавото време бе изчезнало безвъзвратно.

— Да влезем, искаш ли? — предложи. — Вътре ще бъде по-топло.

В голямото помещение, в дъното на което, в полумрака, блестяха върховете на два лъскави гимнастически пръта, стигащи чак до тавана, се разнасяше особена миризма — смесица от бензин и смазочно масло, застояла прах и цитрусови плодове. Миризмата била приятна, каза

веднага Микол, когато забеляза, че душа въздуха озадачен. На нея много ѝ харесвала. И ми посочи дървените рафтове на една от страничните стени, на които бяха наредени големи жълти и кръгли плодове, по-големи от портокали и лимони, каквито преди това не бях виждал. Грейпфрути от парник, оставени да отлежават, ми обясни. Никога ли не съм ял? — ме попита, като взе един и ми го поднесе да го помириша. — Жалко, че нямала ножче, за да го разреже на две „полукълба“. Вкусът на сока приличал и на портокаловия и на лимоновия, но имал специфична горчива жилка.

В гаража имаше две коли: дълга сива лимузина и тъмносиня карета.

— Вече не си служим с каретата — разказваше в това време Микол. — Когато баща ми трябва да отиде на полето, но това става рядко, използва колата. Също и ние с Алберто, когато ни се наложи да заминем — той за Милано, аз — за Венеция. И пак вечният Пероти ни откарва до гарата. Могат да шофират само той (и то много лошо) и Алберто. Аз не мога, още не съм взела книжка. Но ще взема, трябва на всяка цена тази пролет да се реша, само ако... Бедата е, че тази кола гълта много!

След това се приближи до каретата, която бе не по-малко лъскава и поддържана от автомобила.

— Позна ли я? — попита.

Отвори едната вратичка, качи се и седна. После, потупвайки с ръка седалката до нея, ме подкани да направя същото.

Качих се и седнах от лявата ѝ страна. След мен, завъртайки се бавно на пантите си, по инерция, вратичката се затвори сама с рязко щракване като капан.

Плющенето на дъжда върху покрива на гаража сега вече не се чуваше. Като че наистина се намирахме в салонче — малко, задушно салонче.

— Добре я поддържате — казах, без да мога да овладеем неочакваното възмущение, почувствувало се в лекото потрепване на гласа ми. — Още е като нова. Липсват само цветята във вазата.

— О-о, колкото до цветята, Пероти не ги забравя, когато излиза с баба.

— Значи, още я използвате!

— Не повече от два-три пъти в годината и само за разходка из парка.

— А конят? Същият ли е?

— Все същият. На двадесет и две години е. Не го ли видя оня ден в обора? Вече е полусляп, а впрегнат тук, прави още по... лошо впечатление.

Избухна в смях, като поклащаше глава.

— Пероти се е вманиачил с тази карета — продължи с горчивина. — И само за да му направим удоволствие (мрази и презира автомобилите — не можеш да си представиш до каква степен) от време на време му позволяваме да разходи баба по алеите на парка. Всеки десет-петнадесет дена идва тук с кофи, гъби, гюдерии, тупалка — и ето обяснението на чудото; ето защо каретата изглежда прилично, но все пак по-добре е да се гледа на тъмно.

— Само прилично ли? Та тя изглежда съвсем нова.

Въздъхна отегчено.

— Не говори глупости, моля ти се!

Съвсем неочаквано тя рязко се отдръпна от мен и се сви в своя ъгъл. Сега гледаше пред себе си, смръщила вежди, с изострени черти и някакво особено злъчно изражение на лицето. Изглеждаше остаряла изведнъж с десет години.

Постояхме така в мълчание известно време. После, без да промени позата си, с ръце около свитите си, почернели от слънцето колене, като че й беше много студено (беше облечена в къси панталони и ленена блуза, с наметнат пуловер и ръкави, вързани около врата), Микол отново заговори:

— Пероти хвърля за тази тъжна развалина много време и много труд! Вярно, тук в полумрака някой може да й се възхити, но навън, на светло, нищо не може да се скрие: хиляди недостатъци веднага се набиват в очите — тук-там е олющена боята, дървените оси на колелетата са целите проядени от червеи, платът на тази седалка (не виждаш, но е така) на някои места е като паяжина. Питам се: за какво е целият този труд на Пероти? Заслужава ли си? Той, горкичкият, иска да измъкне от баща ми разрешение да я пребоядиса цялата, да я възстанови и подреди по свой вкус. Но татко както обикновено се колебае, не се решава...

Замълча. После леко помръдна.

— Виж кануто там — продължи да говори, като ми сочеше през стъклото на вратичката, което започваше да се замъглява от дишането ни, един тъмен въздълъг силует, открояващ се на стената срещу рафтовете с грейпфрутите. — Виж, кануто заслужава да му се възхитиш: с каква почтеност, достойнство и нравствена сила се е примирило с края си. И вещиците умират, драги. И щом като и те трябва да умрат, по-добре е да ги оставим както са. Още повече, че е много по-стилно, нали?

[1] От „celeste“ (ит.) — небесносино. — Б.пр. ↑

[2] Данте Алигиери, „Ад“. Става дума за папа Челестино V. — Б.пр. ↑

ТРЕТА ЧАСТ

I

Безброй пъти през зимата, пролетта и лятото, които последваха, се връщах назад към това, което се бе случило между мен и Микол (или по-скоро не бе се случило) в любимата карета на стария Пероти. Ако в онзи дъждовен следобед, когато изведнъж бе свършило сиромашкото лято на тридесет и осма година, се бях осмелил да говоря — мислех си с горчивина, — може би нещата между нас щяха да се развият по друг начин. Трябваше да говоря, да я целуна, тогава, когато още бе възможно! — не преставах да си повтарям. Но забравях да се запитам за най-важното: дали в онзи върховен, единствен, безвъзвратен момент, който може би бе решаващ за нейния и моя живот, аз наистина съм бил в състояние, да го направя? Знаех ли тогава, че съм *истински* влюбен? В същност истината бе, че още не знаех. Не знаех и по-късно, поне още две седмици, тоест когато настъпилото лошо време бе вече разпръснало нашата случайна групичка.

Помня, че валя непрекъснато дни наред. След това щеше да дойде зимата, суровата мрачна зима на долината на река По, и с това свършваха и посещенията в градината. И все пак, въпреки смяната на сезона, всичко бе продължило да се развива така, че можех да си помисля, че в същност нищо не се е променило.

В два и половина следобед на другия ден след нашето последно посещение в къщата на Финци-Контини — приблизително в същия час, в който ние, един по един се появявахме от тунела с розичките и извиквахме „здрасти!“, „е-хе-е!“, или „моите почитания!“ — телефонът в къщи иззвъня, за да ме свърже с гласа на Микол. Същата вечер, на свой ред ѝ се обадох аз; и отново тя — следобеда на следващия ден. Продължавахме да разговаряме точно както в последно време, доволни както тогава, че Бруно Латес, Адриана Трентини, Джампиеро Малнате и всички останали ни бяха оставили на мира и не ни пречеха. Впрочем, кога ли сме мислели за тях, Микол и аз, по време на нашите дълги разходки из парка — отначало с велосипеди, после

пеша, — толкова дълги, че понякога, когато се връщаме вече, нямаше никой нито на игрището, нито в „колибата“?

Проследяван от загрижените погледи на родителите ми, се затварях в стаичката с телефона. Набирах номера и често именно тя вдигаше слушалката, и толкова бързо, като че стоеше винаги до апарата.

— Откъде се обаждаш? — опитах се да разбера.

Разсмях се.

— Хм... от къщи, предполагам.

— Благодаря за информацията. Исках само да разбера как успяваш да вдигнеш слушалката винаги на мига — толкова бързо искам да кажа. Как става? Имаш телефон на бюрото си като деловите хора или стоиш от сутрин до вечер до телефона?

Стори ми се, че почувствувах от другата страна на жицата леко колебание. Накрая ми отговори: ако тя стигала до телефона преди другите, то било поради всеизвестната бърза реакция на мускулните ѝ рефлексии. Освен това нейната интуиция всеки път, когато на мен ми минавало наум да ѝ се обадя, ѝ подсказвала да се приближава в този момент до телефона. И след това смени темата. Как вървяла моята дипломна работа върху Панцаки? А Болоня? Кога смятах да възобновя обичайните си пътувания дотам, ей така, просто за да сменя малко обстановката?

Понякога отговаряха на телефона другите: или Алберто, или професор Ермано, или една от двете прислужнички, дори един път вдигна слушалката госпожа Реджина, която на телефона показва учудващ слух. В тези случаи не можех да не съобщя името си и естествено трябваше да кажа, че искам да разговарям с „госпожица“ Микол. След няколко дни обаче (този факт отначало ме смущаваше, но постепенно свикнах), вече бе достатъчно само едно мое „ало?“ и от другата страна веднага ми даваха тази, която търсех. Даже и Алберто, когато той се обаждаше на телефона, постъпваше така. А Микол бе винаги там, сякаш в очакване да грабне слушалката от ръката на този, който я бе вдигнал пръв. Като че всички седяха винаги заедно в салона или в библиотеката, всеки потънал в голямо кожено кресло, близо до телефона. Почти бях сигурен, че е така. И за да предупредят Микол, която при иззвъняването (като че ли я виждах) вдигаше очи, може би ѝ

показваха отдалече слушалката; а Алберто даже с леко намигване — полуподигравателно, полусъучастнически.

Един ден се реших да я попитам дали предположението ми е вярно и тя ме изслуша мълчаливо.

— Не е ли така? — настоях аз.

Не било така. Но щом толкова съм настоявал да зная истината — каза, — ето каква била тя: в къщата им всеки от тях разполагал в стаята си с дериват (след като тя си поставила, и останалите възприели тази система) и това било много удобно, защото можеш да телефонираш по всяко време на деня и нощта, без да безпокоиш другите, нито те да безпокоят тебе, и особено удобно за през нощта, когато дори можеш да не ставаш от леглото. „Що за идея!“ — възкликна, смеейки се. Как съм могъл да си помисля, че всички у тях седят винаги заедно като във фоайе на хотел? И защо впрочем? Странно как не съм усещал превключването, когато не се обаждала веднага тя.

— Не-е — повтори, — ако искаш да запазиш личната си свобода, няма нищо по-добро от телефонен дериват. Наистина. Защо не си поставиш и ти в стаята? Тогава ще видиш колко пъти ще ти се обаждат, особено нощем!

— Значи, ти сега ми се обаждаше от твоята стая?

— Разбира се. И дори от леглото.

Беше единадесет часа.

— Не си особено ранобудна — отбелязах.

— О-о, и ти ли? — заоплакваш се тя. — Мога да го изтърпя от татко, който е над седемдесет години и в тези пълни с неизвестност времена продължава да става всяка сутрин в шест и половина, за да дава пример, както той казва, и да ни накара да не се излежаваме в пухените легла, но пък най-добрите приятели да се правят на възпитатели, това ми се струва прекалено! Знаеш ли, драги мой, от колко часа е на крак долуподписаната? От седем. И ти дръзваш да се учудваш, че в единадесет ме намираш отново в леглото! А и да не би да спя? Чета, драсвам някой ред от дипломната си работа, гледам навън. Когато съм в леглото, винаги правя милион неща. Топлината на завивките ме прави много по-дейна.

— Опиши ми стаята си.

Изцъка с език в знак на отказ.

— Това не. Забранено. Строго лично. Мога, ако искаш, да ти опиша какво виждам през прозореца.

Виждала на преден план мъхнатите върхове на нейните любими палми, които дъждът и вятърът биели „незаслужено“. Кой знае дали грижите на Тита и Бепи, които вече започнали да увиват дънерите им с рогозки, щели да ги предпазят през следващите студени месеци от измръзване. Досега, за щастие, успявали да ги спасят. Виждала по-нататък, в пролуките на движещата се мъгла, четирите кули на Замъка, почернели от проливния дъжд и наподобяващи изгаснали главни. А зад кулите, така мрачни, че да потръпнеш, също потъващи от време на време в мъглата, се виждали далечната мраморна фасада и камбанарията на Катедралата... О-о, тази мъгла! Не ѝ харесвала, когато приличала, както сега, на мръсни парцали. Но все някога дъждът щял да спре. И тогава сутрешната мъгла, през която пробивали слаби слънчеви лъчи, щяла да се превърне в нещо красиво, в нежно разсейване на светлината с променящи се отражения като на нейните „латими“^[1], с които била пълна стаята ѝ. Зимата била досадна, вярно, не можело и тенис да се играе, но в замяна на това предлагала други неща.

— Няма положение, колкото и тъжно и скучно да е то — обобщих тя, — което в края на краищата да не предлага нещо в замяна и често нещо много съдържателно.

— „Латими“ ли? — попитах. — Какво е това? Нещо за ядене ли?

— Не, не — изхленчи тя, ужасена както винаги, от моето невежество. — Това са стъклени фигурки: различни видове чаши, шишенца за олио и оцет, стъкленици, кутийки — изобщо ненужни неща, които можеш да намериш в антикварните магазини. Във Венеция ги наричат „латими“. Не можеш да си представиш колко обожавам тези предмети. Зная буквално *всичко* за тях. Изпитай ме и ще видиш.

Във Венеция — продължи, — може би повлияна от тамошните мъгли, много по-различни от нашите мрачни, гъсти мъгли от долината на река По, много по-светли и по-разредени (само един художник в света бил успял да ги „пресъздаде“: „нашият“ Де Пизис — даже по-добре и от късния Моне), та именно във Венеция, тя започнала да се увлича от „латимите“. С часове обикаляла антикварните магазини. Имало някои, особено в посока Сан Самуеле, около площад Санто

Стефано или в гетото, към гарата, които продавали само такива неща. Вуйчовците й Джулио и Федерико живеели на улица Дел Кристо, близо до Сан Моизе. Вечер, не знаейки какво друго да прави и, разбира се, с икономката по петите си, госпожица Блуменфелд (изискана, шестдесетгодишна еврейка от Франкфурт на Майн, но вече от тридесет години живееща в Италия — истинска лепка!), тя излизала на лов за „латими“. Площад Санто Стефано бил на няколко крачки от Сан Моизе. Гетото, ако се върви пеша, било най-малко на половин час път, но можело да се стигне много бързо, ако се вземе корабчето по Канал Гранде до Палацо Граси и после надолу по улица Фрари... Но да сме се върнели към „латимите“. Какво чудно щастие изпитвала, когато успявала да открие нещо ново, рядко! Искан ли да зная колко била успяла да събере? Почти двеста.

Въздържах се да отбележа, че това, което ми казва, съвсем не схожда с нейната подчертана неприязън към всеки опит да се измъкнат поне за малко нещата, предметите от неизбежната смърт, която очаквала „и тях“, и към съхранителската мания на Пероти. За мен беше важно да ми опише стаята си; да забрави какво ми е казала преди малко — че не може, че е строго лично.

Бях задоволен. Тя продължаваше да разказва за своите „латими“ (била ги подредила на три големи етажерки от тъмен махагон, които заемали почти цялата стена срещу тази, по чието продължение било поставено леглото) и постепенно стаята, не зная доколко несъзнателно от нейна страна, добиваше форма, постепенно се очертаваше във всичките си подробности...

И така, прозорците били два. И двата гледали на юг и били толкова високо от пода, че като се покажеш на перваза, с широкия парк отдолу и покривите, простиращи се в дъното, извън него до безкрайността, създавали чувството, че си на палубата на презокеански параход. Между двата прозореца — четвърта етажерка с английските и френските книги. Срещу прозореца вляво — бюро със зелена покривка и лампа, от двете страни на което се намирали масичката с пишещата машина и една пета етажерка с италиански книги (класически и съвременни автори), както и преводни книги — главно руски: Пушкин, Гогол, Толстой, Достоевски, Чехов. На пода — голям персийски килим, а в средата на стаята, която била дълга, но тесничка — три кресла и шезлонг, за да се излегне и да чете. Имало две врати: едната — в

дъното до прозореца вляво, свързваща стаята направо със стълбището и асансьора, и втората — на няколко сантиметра от срещуположния ъгъл, водеща към банята. Нощем спяла, без да спуска напълно щорите, с винаги запалена лампичка на нощното шкафче, с неизменния термос скивасер и, разбира се, с телефона върху масичката на колелца на толкова близко разстояние, че да ги стига само като протегне ръка. Ако се събудела през нощта, достатъчна била глътка скивасер (Толкова било удобно да имаш тази безалкохолна напитка винаги на разположение и „добре затоплена“! Защо не съм се снабдял и аз с един термос?), за да си легне отново и със зареян поглед в искрящата мъгла на нейните скъпи „латими“ да очаква съня, който неусетно, точно като венецианския „прилив“, полека-лека идвал, заливал я и я „погубвал“.

Но темите на нашите разговори не бяха само от този род.

Като че ли и тя искаше да ме накара да повярвам, че между нас нищо не се е променило, че всичко продължава както *преди*, тоест както когато можехме да се виждаме всеки следобед. Микол не пропускаше случай да ме върне назад към онзи низ от прекрасни, „невероятни“ дни.

Тогава, разхождайки се из парка, разговаряхме за толкова много неща: за дървета, за растения, за нашето детство, за нашите роднини. И Бруно Латес, Адриана Трентини, „Джампиерото“ Малнате, Карлето Сани, Тонино Колевати и тези, които се бяха присъединили по-късно, бяха удостоявани единствено с намек, с бегло споменаване; награждавахме ги с едно обединяващо, малко презрително „онези там“.

По телефона обаче нашите разговори непрекъснато се връщаха към тях и особено към Бруно Латес и Адриана Трентини, между които според Микол със сигурност имало „нещо“. Но как! — непрекъснато ми повтаряше. — Възможно ли е да не съм забелязал, че те двамата „ходят“? Толкова явно било! Той нито за момент не отделял очи от нея, а и тя, въпреки че се отнасяла към него като към роб и в същото време кокетничела по малко с всички — с мен, с онази мечка Малнате и дори с Алберто, — и тя в крайна сметка му отговаряла. *Милият* Бруно! С неговата чувствителност (да сме си кажели истината — малко болезнена. Личело си от това как толерирал тези симпатични млади глупаци: малкия Сани и онзи другия — Колевати!), с тази негова чувствителност му предстоели не леки месеци, като се има пред вид

ситуацията. Очевидно Адриана споделяла чувствата му (даже една вечер в „колибата“ тя ги била видяла да се целуват полуизлегнати върху дивана), но дали щяла да издържи на едно толкова обвързващо нещо, напук на расистките закони и против волята на неговите и нейните роднини, това било съвсем друга работа. Зимата нямало да бъде лека за Бруно, нямало да му бъде наистина лесно. Адриана не била лошо момиче, съвсем не! Висока почти колкото Бруно, руса, с прекрасна кожа — кой знае, в друго време може би щяла да бъде точно момиче за Бруно, който явно харесвал „изявено арийския“ тип. Че била малко вятърничава и повърхностна, и несъзнателно жестока, е, да, и това било неоспоримо. Не си ли спомнях каква физиономия направила на този нещастник Бруно при загубата на прословутата среща-реванш с дуото Дезире Баджоли и Клаудио Монтемедзо? Най-вече заради нея загубили срещата, с поредицата двойни фалове, които била насъбрала — поне по три на всеки гейм, — а съвсем не заради Бруно! А тя, съвсем лекомислено, по време на срещата му наговорила какво ли не, като че ли той сам, „горкият“, не бил вече достатъчно подтиснат и обезсърчен. Щяло да има наистина за какво да се смеем, ако работата в крайна сметка не се окажела по-скоро тъжна! Но така било: като че нарочно моралистите като Бруно винаги се влюбвали в такива като Адриана и после — сцени на ревност, преследвания, плачове, клетви, дори плесници и... рога, да, да безкрайно много рога. Не, все пак Бруно трябвало да запали свещ на расистките закони. Наистина предстояла му трудна зима, но расистките закони именно щели да му попречат да извърши най-голямата глупост: да се сгоди.

— Не смяташ ли, че е така? — попита ме един ден. — Освен това и той като теб е литератор, мъчи се да пише. Мисля, че съм виждала негови стихове преди две-три години, отпечатани на трета страница на „Кориере Ферарезе“ под общото заглавие „Поезия на един авангардист“.

— О, боже! — въздъхнах. — Но ти какво искаш да кажеш? Не те разбирам.

Чувствавах, че се смее.

— Но да — започна, — в края на краищата малко страдание няма да му се отрази зле. *Не ме оставяй още, мъко* — казва Унгарети. Искате ли да пише? Засега нека да прави каквото си знае, после ще видим.

Впрочем достатъчно е да го погледне човек — веднага се вижда, че в същност не се стреми към друго освен към страданието.

— Твоят цинизъм е отвратителен. Ти си също като Адриана.

— Тук се лъжеш. Даже ме обиждаш. Адриана е наивен ангел. Разглезена без съмнение, но наивна като „всичките — всичко що е женско — ведрите животни, — които Бога доближават“^[2]. А Микол е добра, казала съм ти го вече и ти го повтарям и винаги знае какво прави, запомни това.

Въпреки че се случваше по-рядко, но тя споменаваше и Джампиеро Малнате, към когото имаше винаги особено отношение — главно критично и насмешливо. Като че ли ревнуваше заради приятелството, което свързваше него и Алберто — едно малко прекалено приятелство, да сме си кажели истината, — но в същото време ѝ бе неприятно да си признае тази нейна ревност и именно поради това се настървяваше да „срине идола“.

Според нея „Джампиерото“ Малнате не бил нищо особено „като физика“. Твърде голям, твърде едър, бил твърде „като баща“, за да можел да се разглежда сериозно откъм тази страна. Бил от онези прекалено космати типове, които, колкото и пъти да се бръснат на ден, видът им винаги е малко мръсен, изглеждат неизмити — и това съвсем не било приятно. Може би, доколкото давали възможност да се види дебелите един пръст стъкла на очилата, с които вечно бил маскиран (като че го карали да се изпотпява; поисквало ти се да му ги свалиш), навярно имал интересни очи — сиви, *стоманени*, очи на силен мъж. Твърде сериозни и строги били обаче тези очи. Прекалено съпружески. Въпреки външното презрително отношение към жените — предвещавали толкова вечни чувства, че можели да накарат да потръпне всяко момиче, дори и най-спокойното и най-благовъзпитаното.

Бил наистина мрачен човек и не пък чак толкова оригинален, колкото искал да се покаже. Искал ли съм да се обзаложим, че ако добре го разпитаме, най-накрая щял да си признае, че не се чувства удобно облечен и стегнат в костюм, а предпочита яке, панталони голф и големи скиорски обувки — така както се обличал за неделните си екскурзии до Мотароне или Монте Роза? Даже неизменната му лула била доста разобличителна: олицетворявала цяла програма за мъжка, северняшка суровост, била нещо като отличително знаме.

С Алберто били големи приятели, вярно, доколкото обаче Алберто с пасивния си характер бил приятел на всички и на никого в края на краищата. Живели години наред заедно в Милано и това естествено оказвало своето влияние. Но все пак прекалявали с тези техни безкрайни разговори, не мислех ли? Шушу-мушу, шушу-мушу, щом се видели и хайде, оттеглят се настрана!

Нищо не можело да ги отвлече от тяхното оживено полугласно бърборене. Кой знае за какво си говорели! Дали за жени? Хм. Познавала Алберто, който в тази област бил винаги доста резервиран, за да не се кажело загадъчен, и, честно казано, тя нямало да рискува да се обзаложи и на петак.

— Продължавате ли да се срещате с него? — реших се да я попитам един ден, задавайки въпроса с възможно най-безразличен тон.

— Но да... мисля, че от време на време посещава своя Алберто... — отговори ми спокойно тя. — Затварят се в стаята му, пият чай, пушат лула (от известно време и Алберто е започнал да пуши) и разговарят, разговарят, щастливците, само разговарят.

Бе твърде умна и твърде чувствителна, за да не отгатне какво се крие зад това мое безразличие: изведнаж засилилото се желание да я видя отново. Но продължи така, като че ли не е разбрала, без дори по някакъв начин да намекне за възможността някога да бъда поканен и аз в къщата им.

[1] Латими — украшение от бяло матово стъкло, имитиращо порцелан. — Б.пр. ↑

[2] Умберто Саба. — Б.пр. ↑

II

Цяла нощ се мятах в леглото. Заспивах, събуждах се, отново заспивах. И непрекъснато я сънувах.

Сънувах например, че я гледам точно както първия път, когато влязох в градината — как играе тенис с Алберто. И сега, в съня си не я изпуснах нито за момент от очи. Отново си казвах, че е прекрасна, че ми харесва такава, запотена и изчервена, с тази бръчка на усърдие и почти ожесточена решителност, която минаваше отвесно по челото ѝ, цялата напрегната в усилието да победи усмихнатия си, малко муден и отегчен по-голям брат. Чувствувах се подтиснат от неудобство, от огорчение, от една почти нетърпима болка. Отчаян се питах: какво ли бе останало от момиченцето от преди десет години в тази двадесет и две годишна Микол с къси панталонки и памучна блузка, в тази Микол с толкова независим, спортен, модерен (но най-вече независим) вид, който те кара да мислиш, че последните години е прекарала по игрищата на международния тенис: Лондон, Париж, Лазурния бряг? Да — сравнявах, — ето, от момиченцето са останали русите, пухкави коси, изпъстрени със съвсем светли кичури, небесносините скандинавски очи, кожата с цвят на мед и проблясващият на гърдите ѝ през отвора на блузката диск със sciaddai^[1]. Но какво друго?

После бяхме затворени вътре в каретата, в сивия, миришещ на застояло полумрак, с Пероти отвън, седнал на капрата — неподвижен, безмълвен, надвиснал над нас. Ако Пероти седеше там горе — разсъждавах, — упорито обърнал гръб, сигурно го правеше, за да не е принуден да гледа това, което ставаше или можеше да стане вътре в каретата, с една дума — от сервилна дискретност. И въпреки това знаеше *всичко* този стар глупак, и още как знаеше! Жена му, безличната Виторина, шпионираше през полудопиращите се крила на вратата на гаража (забелязах как малката като на влечуго глава на тази жена с лъскави гладки гарвановочерни коси предпазливо наднича през вратата; забелязах и как едното ѝ око, също черно, гледа със загрижен наполовина израз). Жена му стоеше там, на пост, наполовина вътре, наполовина отвън, и скришом му правеше знаци.

Озовахме се дори в стаята на Микол, тя и аз, но пак не бяхме сами; бяхме „спънати“ — пошушна ми тя — от „неизбежното“ чуждо присъствие, на Йор този път, легнал в средата на стаята като огромен идол от гранит; Йор, който ни фиксираше с ледените си очи — едното черно, другото, светлосиньо. Стаята беше дълга и тясна, точно като помещението на гаража; точно като него пълна с неща за ядене — грейпфрути, портокали, мандарини — и с „латими“, най-вече с „латими“, наредени в редици като книги по рафтовете на големи черни, строги църковни шкафове, високи до тавана. И тези „латими“ въобще не бяха стъклени предмети, както тя, Микол, искаше да ме убеди, а напротив, именно както аз бях предположил, вид сирене — малки и гладки форми белезникав кашкавал като бутилки. Смеейки се, настояваше да опитам нейното сирене. И ето че се вдигаше на пръсти, мъчеше се да достигне едно от поставените най-високо (тези най-горе били най-вкусните — ми обясняваше, — най-пресните), но аз категорично отказвах, разтревожен от присъствието на кучето и от това, че докато разговаряхме, навън водата в лагуната, поради прилива, бързо повишаваше нивото си. Ако се забавех още малко, приливът щеше окончателно да ми попречи да изляза от стаята й незабелязано. Бях влязъл през нощта тайно в спалнята на Микол — скришом от Алберто, от професор Ермано, от госпожа Олга, от баба Реджина, от вуйчовците Джулио и Федерико, от непорочната госпожица Блуменфелд. Йор, който единствен знаеше и беше единствен свидетел на *това*, което съществуваше между нас, не можеше да им разкаже.

Сънувах също, че разговаряме най-после без да се преструваме, най-после говорим с открити карти.

И малко спорехме, както обикновено. Микол настояваше, че *това нещо* между нас започнало от първия ден, в който аз и тя, и двамата още в плен на изненадата, сме се видели и познали и сме избягали да разглеждаме парка; а аз възразявах, че нищо подобно, че според мен „нещото“ е започнало преди това, още по телефона от момента, в който тя ми бе съобщила, че е станала „грозна“, „една стара мома със зачервен нос“. В края на краищата, разбира се, не й повярвах. И все пак тя не можела дори да си представи — казвах с бучка на гърлото — колко тези нейни думи ме карали да страдам. През следващите дни, преди да я видя, бях мислил непрекъснато затова и не можех да се успокоя.

— Е, може би имаш право — съгласяваше се милостиво на това място Микол, поставяйки ръката си в моята. — Щом мисълта, че съм станала грозна и с червен нос, ти е подействувала неприятно, тогава се предавам, значи, имаш право. Но какво да правим сега? Извинението с тениса вече не важи, а от друга страна, в къщи, при опасността да останем блокирани от прилива (виждаш ли каква е тази Венеция?) не е хубаво да те пускам в къщи.

— Няма да е нужно — оспорвах аз. — Би могла и ти да излезеш навън все пак.

— Аз навън?! — възкликваше тя, кокорейки очи. — Каж ми, скъпи приятелю, за да отида къде?

— Не... не зная... — отговарях, пелтечейки. — Например на Монтаньоне или на площад д'Арми по посока на Акведукта, или ако не ти се струва подходящо, тогава на площад Дела Чертоза откъм улица Борсо. Там именно се разхождат *всички, които ходят*, известно ти е, нали? Не зная за твоите, но моите родители по тяхно време също са ходели там. Да излезем заедно, в края на краищата какво лошо има в това? Не е като да се любиш! Това е само първото стъпало към ръба на пропастта. А оттам, за да стигнеш дъното, трябва много път да изминеш!

Беше ми на устата да добавя, че щом, както изглежда, и площад Дела Чертоза не ѝ се нрави, тогава можем евентуално да вземем два различни влака и да си определим среща в Болоня. Обаче замълчах, дори в съня си не събрах смелост. Впрочем тя, поклащайки глава и усмихвайки се, вече ми заявяваше, че било безполезно, невъзможно, „забранено“ — с мен извън къщи или извън градината нямало да отиде никъде. Е, какво? — развеселена намигваше. — А след като се оставела да бъде разведена по обичайните места „на открито“, така скъпи на „ероса на дивия роден градец“, да не би сега случайно да кроях да я заведа в Болоня? И то без съмнение в някой от онези „големи“ хотели, любимите на баба ѝ Жозет, от рода на „Брун“ или „Балиони“, като естествено в регистратурата представим нашите порядъчни, изрядно заверени, расово отличителни документи?

Вечерта на следния ден, веднага щом се прибрах от едно непредвидено пътуване до университета в Болоня, веднага се хванах за телефона.

Отговори ми Алберто.

— Как върви? — попита ме той иронично, показвайки най-после, че е разпознал гласа ми. — Не сме се виждали цяла вечност. Как си? Какво правиш?

Смутен, объркан, започнах да разказвам припряно. Говорех за много неща: за дипломната работа, която (беше вярно) се е изпречила пред мен като непреодолима стена; за времето, което след тези последни петнадесет лоши дни, сутрин даваше надежда за някакъв проблясък (Но не можеше много да му се вярва. Хапливият студ говореше ясно, че вече сме навлезли в зимата и трябва да се простим с отминалите хубави октомврийски дни); последва един изключително подробен разказ за моя бърз „оглед на улица Дзамбони“ — както се изразих, като че ли Алберто, който учеше в Милано, беше длъжен да познава Болоня така, както я познавах аз.

— Сутринта — обяснявах — бях в университета, където трябваше да уредя някои неща в канцеларията. После се качих до библиотеката, за да направя някои проверки във връзка с библиографията на Панцаки, която подготвям. В един часа отидох да обядвам в ресторант „Папагалът“, но не в този в подножието на Азинели, който, освен че е много скъп и като кухня не е кой знае какво, а в другия — който се намира на една странична уличка до улица Галиера и е известен с добрата си кухня и с наистина ниските си цени. Следобеда се срещнах с приятели и направих една обиколка по книжарниците в центъра, после пих чай в „Дзанарини“ на площад Галвани — с една дума, прекарах доста добре, — завърших да разказвам, — горе-долу както когато посещавах редовно университета.

— Представи си, преди да се върна на гарата — добавих, като измислях изцяло; кой знае какъв дявол изведнъж ме бе накарал да разкажа подобна история, — намерих дори време да хвърля един поглед на улица Дел’Ока.

— На улица Дел’Ока ли? — попита веднага Алберто оживено и все пак малко плахо.

Това ми бе достатъчно, за да се прояви у мен същото хапливо чувство на удоволствие, което караше баща ми да се държи много по-просташки по отношение на Финци-Контини, отколкото се държеше в действителност.

— Как! — възкликнах. — Никога ли не си чувал да се говори за улица Дел’Ока? Но нали там се намира едно от... най-прочутите

пансиончета в Италия!

Изкашля се смутено:

— Не, не я зная.

После, сменяйки рязко тона и темата на разговора, каза, че и той, след някой и друг ден трябвало да замине за Милано и щял да остане там поне една седмица. Месец юни не бил все пак толкова далече, колкото изглеждало, а той още не бил намерил професор, с чиято помощ да скалъпи „каквато и да е дипломна работа“, или по-точно още не бил потърсил такъв.

След това, сменяйки отново темата (междувременно гласът му бе възвърнал обикновения си отегчен и подигравателен тон), ме попита дали случайно преди малко не съм бил минал с велосипеда покрай Стената на ангелите. Той в този момент се намирал в градината — излязъл, за да провери състоянието на корта след дъжда. Но, от една страна, поради разстоянието, от друга — поради спусналия се вече здрач, не могъл точно да разбере аз ли съм бил онзи, който, без да слезе от седалката на колелото, с ръка опряна на дънера на едно дърво, се бил спрял там горе и гледал към градината. А-а, значи, съм бил аз — продължи, след като потвърдих, че на връщане от гарата към къщи съм минал покрай Стената. Защото, обясних, съм изпитвал вътрешна погнуса от мръсните муцуни, които се събират срещу „Кафе дела Барса“ на булевард Рома или седят по бордюра на булевард Джовека. Значи, съм бил аз? — запита повторно. Не бил сбъркал! Тогава, щом съм бил аз, защо не съм се обадил на неговите провиквания, на свиренето му? Не бях ли го чул?

Не бях го чул — излъгах още един път. — Дори не го бях забелязал в градината. Сега наистина нямахме какво друго да си кажем, нищо, с което да запълним изведнъж появилото се мълчание от страна и на двамата.

— Но ти... ти търсеше Микол, нали? — най-накрая като че ли се сети той.

— Да — отговорих. — Би ли могъл да ме свържеш с нея?

С удоволствие щял да ме свърже — каза, — но било много странно, че „този ангел“ не ме е предупредил — Микол била заминала рано следобед за Венеция с намерението и тя да се позанимае с дипломната си работа. Била слязла на обяд облечена за път, с куфар и всичко останало, и съобщила на „смаяното семейство“ решението си.

Било ѝ дотегнало, заявила, да протака това задължение. Затова вместо през юни, решила да се дипломира през февруари, нещо, което във Венеция, с „Марчана“^[2] и „Куерини“^[3] подръка, можела да направи; докато във Ферара, по ред причини, не ѝ било възможно да работи върху дипломната си работа (така поне казвала тя). Кой знае обаче дали Микол щяла да изтърпи подтискащата атмосфера на Венеция и на къщата на вуйчовците им, която не обичала. Нищо чудно, ако след седмица-две я видели — „да се завръща в базата с празни ръце“. На него щяло да му бъде много странно, ако поне един път Микол останела повече от двадесет дена или месец далече от Ферара...

— Но ще видим — каза накрая. — Във всеки случай — какво ще кажеш (тази седмица е невъзможно, следващата също, но по следващата, да, мисля, че ще бъде възможно), какво ще кажеш, ако направим едно пътешествие с автомобил до Венеция? Ще бъде забавно да изненадаме сестричката ми — аз, ти и Джампиеро Малните например!

— Това е идея — отговорих. — Защо не? Можем да се уговорим.

— А междувременно — подхвана разговора с усилие, в което чувствувах силно желание от негова страна веднага да ми предложи нещо в замяна на това, което току-що ми бе съобщил, — разбира се, ако нямаш нещо по-добро пред вид, защо не дойдеш при мен, в къщи, да кажем утре към пет часа следобед? Ще дойде и Малните, мисля. Ще прием чай... ще слушаме плочи... ще разговаряме... Не зная дали ще ти бъде интересно на теб, литератора, да прекарваш времето си с един инженер (тоест аз) и един инженер-химик. Но ако решиш да дойдеш, не се стеснявай, ела, за нас ще бъде удоволствие.

Продължихме още известно време разговора, като Алберто все повече се въодушевяваше от тази своя идея, която, изглежда, внезапно му бе дошла: да му отида на гости; докато мен тази покана едновременно ме привличаше и отблъскваше. Наистина — мислех си — преди малко в продължение на половин час от Стената на ангелите бях гледал към градината и преди всичко към къщата, която през почти оголените клони на дърветата се открояваше на вечерното небе от долния етаж до островърхия покрив като хералдически символ. Два от прозорците на мецанина на равнището на терасата, от която се слизаше в парка, бяха вече осветени. Светлина от електрическа лампа

прозираше и от единственото, там горе, високо прозорче, което се намираше малко под върха на крайната куличка. Дълго, с болезнено напрегнати се в здрача очи, бях стоял с поглед, вперен в малката светлинка на горното прозорче — спокойна, трептяща светлинка, увиснала във въздуха, която в сгъстяващия се мрак приличаше на звезда. И само далечните свирки и тиролските викове на Алберто, които породиха у мен заедно с безпокойството да не бъда разпознат и нетърпение да чуя пак, веднага, гласа на Микол по телефона, успяха да ме пропъдят от там...

А сега? — питах се обезсърчен. — Какво значение имаше за мен да отида в *тяхната* къща сега, щом я нямаше Микол?

Но това, което ми каза майка ми, когато излязох от стаичката с телефона: а именно, че към обяд бе телефонирала Микол Финци-Контини и бе питала за мен („Помоли ме да ти предам, че ѝ се налага да замине за Венеция, че те поздравява и ще ти пише“ — добави мама, като гледаше настрани), бе достатъчно, за да ме накара изведнъж да променя намерението си. От този момент времето, което оставаше до пет часа на следващия ден, започна да тече изключително бавно.

[1] Шестолъчната звезда. — Б.пр. ↑

[2] Националната библиотека на Венеция. — Б.пр. ↑

[3] Библиотека „Куерини“, по името на нейния основател Анджео Мария Куерини. — Б.пр. ↑

III

И така оттогава започнах да посещавам, може да се каже ежедневно, личното апартаментче на Алберто (той го наричаше ателие и наистина беше ателие — със спалнята и банята в съседство). Приемаха ме в тази прословута „стая“, през чиято двойна врата, когато минаваше по коридора, Микол чуваше смътно гласовете на брат си и на приятеля му Малнате и където освен прислужничките, когато идвах с количката с чая, през цялата зима не ми се случи да срещна нито един от останалите членове на семейството. О-о, тази зима на тридесет и осма — тридесет и девета година! Спомням си дългите месеци, неподвижни, като че надвиснали над времето и над моето отчаяние (през февруари заваля сняг; Микол отлагаше връщането си от Венеция), и сега още, двадесет години по-късно, четирите стени на ателието на Алберто Финци-Контини отново стават за мен наркотикът — колкото необходим, толкова и неосъзнат, от който тогава се опивах всеки ден...

Разбира се, не бях никак отчаян в онази първа декемврийска вечер, когато отново прекосях с велосипеда „Баркето дел Дука“. Микол беше заминала и все пак въртях педалите по входната алея в тъмнината и в мъглата, сякаш след мъничко щях да я видя отново, нея и само нея. Бях възбуден, весел, почти щастлив. Гледах пред себе си и търсех с фарчето на велосипеда местата от миналото, което ми изглеждаше далечно, да, но което още можеше да се върне, още не бе изгубено. И ето палмовата горичка; ето по-нататък вдясно и неясното очертание на къщата на семейство Пероти, от чийто прозорец на първия етаж се процеждаше слаба жълтеникава светлина; ето още по-нататък призрачния скелет на моста над канала Панфилио и ето, най-накрая, гумите на колелото заскърцаха върху чакъла на площадката и пред мен се появи внушителният силует на Голямата къща, недостъпна като уединена скала, съвсем тъмна, с изключение на бялата светлина, която се процеждаше на струи през малка партерна вратичка, отворена очевидно за мен.

Слязох от велосипеда и се поспрях, загледан в безлюдния отвор. Виждах стръмната стълбичка, косо отрязана от черната дръжка на останалото затворено ляво крило, червената ѝ пътека, на всяко стъпало с по една лъскава, сякаш златна месингова пръчка.

Облегнах велосипеда на стената и се наведох да го заключа с катинарчето. Стоях още там, в мрака, наведен пред вратата, през която освен светлина до мен достигаше приятният лъх на парно отопление (в тъмното не успявах да се справя с катинарчето и вече мислех да запаля клечка кибрит, за да виждам по-добре), когато познатият глас на професор Ермано прозвуча изведнаж близо до мен.

— Какво правиш? Заключваш ли го? — попита ме професорът, застанал на прага. — Имаш право. Никога нищо не се знае. Предпазливостта никога не е излишна.

Без да мога да разбера, както винаги, дали с малко плачевната си любезност не ми се подиграваше тайно, веднага се изправих.

— Добър вечер — поздравих, като си свалих шапката и му подадох ръка.

— Добър вечер, драги — отговори ми той. — Но не си сваляй шапката, не си я сваляй!

Почувствувах ръката му, малка и пълна, почти неподвижна в моята, която той веднага отдръпна. Беше без палто, със стар спортен каскет, спуснат над очилата, и вълнен шал около врата.

Погледна с присвити очи недоверчиво към велосипеда.

— Заклучи го, нали?

Отговорих отрицателно. Тогава той, огорчен, започна да настоява да се върна и да му направя удоволствието да го заключа, защото, повтори, нищо не се знаело. Малко вероятно било да стане кражба — продължаваше да говори от прага, докато аз отново се опитвах да пъхна между спиците на задното колело куката на катинарчето. Но истина било също, че оградният зид на градината в един участък не бил много сигурен. В този участък, особено откъм Стената на ангелите, имало поне десетина места, където за едно малко по-пъргаво момче нямало да бъде трудно да го прескочи. Да избяга след това, дори с велосипеда на рамо, щяло също да му бъде лесно.

Успях най-накрая да щракна катинарчето. Вдигнах глава, но на вратата вече нямаше никой.

Професорът ме чакаше вътре до стълбата. Влязох, като се погрижих да дръпна след себе си вратата и едва тогава забелязах, че той ме гледа с учудване и съжаление.

— Питам се — ми каза — дали нямаше да направиш по-добре, ако бе вкарал велосипеда си вътре... Даже, слушай мен: следващия път като дойдеш, влез с колелото. Ще го сложиш там, под стълбата, няма да пречи на никого.

Обърна се и се заизкачва пред мен по стълбата. Вървеше бавно, съвсем прегърбен, все с каскета на глава и с шала около врата. И говореше или по-точно мърмореше — като че ли не на мен, а на себе си.

Алберто му казал, че днес ще го посетя. И тъй като Пероти още от сутринта легнал с малко температура (вероятно само някакво „бронхитче“, но трябвало да се лекува и за да се избягнат възможни зарази...), се налагало този път той „да поеме караула“. На Алберто, винаги разсеян, лесно забравящ и витаещ в облаците, не можело да се разчита, те си знаели. Ако била тук Микол, щял да е спокоен, тъй като тя, кой знае как, успявала, но винаги намирала време да се грижи за всичко, като се занимавала не само с ученето си, но и с домакинството и къщата, и дори с кухнята, към която изпитвала — много хубаво нещо за една жена! — влечение не по-малко от това към литературата. (В края на седмицата тя преглеждала сметките с Джина и Виторина, сама колела и кокошки, когато това се наложило, въпреки че много обичала животните, горкото момиче!). Но Микол този ден я нямало в къщи (казал ли ми бе Алберто, че Микол я няма?), тъй като за съжаление трябвало да замине вчера следобед за Венеция. И ето защо той, в отсъствие на техния „ангел хранител“ и на всичко отгоре с болестта на Пероти, бил принуден временно да стане портиер.

Говореше и за други неща, които не помня. Накрая отново се върна към Микол, но този път не за да я хвали, а за да се оплаче от нейното „неспокойствие, появило се от известно време насам“ — изрази се точно така и въздъхна, — което според него се дължало несъмнено на „много причини“, разбира се, но най-вече... Тук изведнаж млъкна, без да добави нищо повече. В това време бяхме изкачили стълбата, преминали през два коридора и през няколко стаи, като професор Ермано вървеше винаги пред мен, за да ми показва

пътя, и ме оставяше да минавам пред него само за да гаси една след друга светлините.

Погълнат от това, което чувах за Микол (тази подробност, че тя със собствените си ръце колела пилетата в кухнята, ме бе очаровала, чудно защо), гледах, но почти без да виждам. Впрочем движехме се в обстановка, доста подобна на тази в другите къщи на висшето общество на Ферара с обичайната мебелировка: големи шкафове, масивни скринове от XVII век с крака във форма на лъвска лапа, тежки маси, кожени столове тип „савонарола“ с бронзови розетки, огромни кресла, големи полилеи от стъкло или ковано желязо, висящи в средата на тавани с кесон, дебели килими в тютюнево и тъмночервено върху лъснатия паркет. Само че имаше повече картини от XIX век, пейзажи и портрети, и повече книги, предимно подвързани, наредени зад стъклата на големите библиотеки от тъмен махагон. Радиаторите излъчваха топлина, която баща ми например би осъдил като лудост (сякаш го чувах!), топлина, подходяща повече за голям хотел, отколкото за частна къща, и наистина толкова силна, че почти веднага усетих как се изпотявам, почувствувах нужда да си сваля палтото.

Той отпред, аз след него — преминахме през поне дванадесет различни по големина стаи: или широки като истински салони, или малки, дори съвсем мънички и свързани една с друга посредством коридори, не винаги прави и не винаги на едно и също ниво. Най-накрая, като стигна дъното на един такъв коридор, професор Ермано се спря пред една врата.

— Ето че пристигнахме — каза. Посочи с пръст вратата и ми намигна.

Извини се, че не може и той да влезе, защото — обясни ми — трябвало да прегледа някои сметки, свързани с имотите си, обеща да изпрати веднага „едно от момичетата с нещо топло за пиене“, след което, като ми стисна ръката и като получи потвърждение, че ще дойда пак (пазел за мен копията на малките си венециански исторически трудове — да не съм забравял! А му доставяло и *голямо* удоволствие да обмени мисли от време на време „с образованата младеж“), ми обърна гръб, продължавайки по коридора и бързо скривайки се от погледа ми.

— А, вече си тук — поздрави ме Алберто, когато влязох.

Беше потънал в едно кресло. Повдигна се, като подпря и двете си ръце на страничните облегалки, изправи се, остави книгата, която четеше, върху ниската масичка до креслото и накрая тръгна срещу ми.

Беше със сиви панталони, с един от неговите красиви кашмирени пуловери, с кафяви английски обувки (от реномирана английска марка, както после ми обясни; купил ги в Милано от едно магазинче близо до площад Сан Бабила), риза от трико, отворена на врата, без вратовръзка и с лула в устата. Стисна ми ръката без прекалена сърдечност. В същото време гледаше нещо зад гърба ми. Какво ли бе привлякло вниманието му? Не разбирах.

— Извинявай — промърмори.

Отмести ме, обръщайки настрани широкия си гръб, и в момента, в който се разминахме, забелязах, че съм оставил полуотворена двойната врата. Алберто беше вече при нея и правеше сам това, което аз бях забравил. Хвана дръжката на външната врата, но преди да я дръпне към себе си, подаде глава, за да погледне в коридора.

— А Малнате попитах — още ли не е дошъл?

— Още не — ми отговори, като се връщайте към мен.

Взе шапката, шала и палтото ми и изчезна в съседната стаичка. През вратата можах да зърна нещичко: част от леглото, покрито с вълнено одеяло на тъмносини и червени квадрати, пред леглото — кожена табуретка и отстрани на вратата, водеща към банята, и тя полуотворена, малка картина на Де Пизис, изобразяваща голо мъжко тяло, поставена в обикновена рамка от светло дърво.

— Сядай — междувременно ми каза Алберто. — Веднага се връщам.

И наистина веднага се върна в стаята и вече седнал срещу мен в креслото, откъдето преди малко го видях да се надига с лека демонстрация на усилие или може би отегчение, ме разглеждаше със странния израз на безучастна и равнодушна симпатия. Знаех, че това за него бе знак на максималния интерес, който можеше да прояви по отношение на другите. Усмиваше ми се, откривайки големите си предни зъби, наследени по майчина линия — твърде големи и твърде здрави за продълговатото му и бледо лице и за венците му, не по-малко безкръвни от лицето.

— Искаш ли да послушаш малко музика? — предложи, като посочи радиограмофона в ъгъла на ателието. — Това е един наистина

отличен „Филипс“.

Понечи отново да се изправи, но аз го спрях.

— Не, почакай — казах, — може по-късно.

Оглеждах се, разучавайки стаята.

— Какви плочи имаш?

— О-о, от всичко по малко: Монтеверди, Скарлати, Бах, Моцарт, Бетховен. Имам и джаз, не се безпокой: Армстронг, Дюк Елингтън, Фетс Уелър, Бени Гудман, Чарли Кунц...

Продължи да изброява имена и заглавия, както винаги учтиво и спокойно, но с безразличие — горе-долу както ако ми бе дал да избирам ястия от меню, които сам той в никакъв случай не би вкусил. Оживи се само когато ми изброяваше достойнствата на своя „Филипс“.

Каза ми, че бил „доста добър“ апарат, за което главна заслуга имали някакви негови лични подобрения, приложени с помощта на един техник в Милано. Тези модификации засягали преди всичко качеството на звука, който излизал вече не от един-единствен високоговорител, а от четири отделни „звукови източника“. Имало високоговорител за ниските тонове, за средните, за високите и за най-високите, така че посредством високоговорителя за най-високите тонове, например изсвирванията — тук се засмя — „излизали“ чудесно. И да не съм мислел, че всичките четири високоговорителя са наблъскани заедно, съвсем не! *Вътре* в шкафа на радиограмофона имало само два — за средните и за високите тонове. Негова била идеята да скрие високоговорителя за най-високите тонове там в дъното до прозореца, а четвъртия — за ниските, бил поставил точно под канаето, върху което седях аз. И всичко това с цел да се постигне стереоефект.

В този момент влезе Дирче, със светлосиня престилка и върху нея друга — бяла, завързана на кръста: тя теглеше след себе си количката с чая.

Видях върху лицето на Алберто израз на леко неодобрение. Изглежда, че и момичето го забеляза.

— Господин професорът ми нареди да донеса чая веднага — заоправдава се тя.

— Няма нищо. Докато чакаме, ще изпием по една чаша сами.

Дъщерята на Пероти наля мълчливо и с наведени очи чай в чашите, постави ги на масичката и се оттегли. След нея в стаята остана

приятна миризма на сапун и талк. Дори чаят, стори ми се, имаше същата лека миризма.

Пиех чая си и продължавах да се оглеждам. Възхищавах се от наредбата на стаята, толкова рационална, функционална, модерна, толкова коренно различна от тази в останалата част на къщата, и все пак не можех да разбера защо постепенно ме обхващаше засилващото се чувство на притеснение, на неудобство.

— Харесва ли ти как съм подредил ателието си? — попита ме Алберто.

Изведнаж като че стана нетърпелив да чуе моето одобрение. И аз естествено не се скъпях в похвалите за простотата на мебелировката, станал от канапето, за да отида да разгледам отблизо една голяма чертожна маса, сложена направо, близо до прозореца, с красива метална инженерна лампа над нея, и накрая особено оцених идеята осветлението да не пада направо, като го намирах отморяващо очите и едновременно с това много удобно за работа.

Остави ме да говоря и изглеждаше доволен.

— Ти ли си проектирал мебелите?

— Е, не. Копирани са от списания — една част от „Домус“ и „Каза бела“, друга — от „Студио“, нали го знаеш онова английско списание... После ги дадох за изпълнение тук, във Ферара, на един дърводелец от улица Коперта.

Особено му било приятно, добави, че съм одобрил мебелите му. И защо наистина за почивка и за работа човек трябвало да се обгражда с грозни неща или дори само със старинни предмети? Колкото до Джампи Малнате (леко се изчерви, споменавайки името му), той нека си намеква, че така наредено, ателието приличало повече на гарсоньера, твърдейки освен това, като добър комунист, че *вещите*, могат най-много да предложат палиативи, заместители, а той, по принцип, бил против всякакъв вид заместители, даже бил и против техниката, когато тя се опитвала да разреши всички проблеми на индивида, включително нравствените и политическите. Но той — и посочи с пръст гърдите си — бил на друго мнение. При все че уважавал схващанията на Джампи (той бил комунист, да, нима не знаех?), намирал, че животът е достатъчно объркан и скучен, за да бъдат такива и мебелите, и покъщнината, тези наши неми и верни другари от ежедневието.

Това беше първият и последен път, когато го виждах да се разгорещява, да взема определено страна. Изпихме по още една чаша чай, но разговорът замираше, така че се наложи да прибегнем до музиката.

Изслушахме няколко плочи. Отново дойде Дирче, носейки табла със сладкиши. Беше около седем часът, когато телефонът, поставен върху писалището срещу чертожната маса, иззвъня.

— Искаш ли да се обзаложим, че е Джампи? — измърмори Алберто, като се спусна към телефона.

Преди да вдигне слушалката, се поколеба за миг като играч, който е получил картите и се бои да погледне съдбата в очите.

Както веднага разбрах, наистина беше Малнате.

— Е, какво ще правиш? Няма ли да дойдеш?... — разочарован питаше Алберто с почти детински плачевна нотка в гласа.

Оттатък другият говори доста дълго. От канапето, въпреки че не долавях онова, което казваше Малнате, чувах как микрофонът вибрира под натиска на плътния му, спокоен глас. Накрая различих едно „чао“ и връзката бе прекъсната.

— Няма да дойде — съобщи Алберто.

Бавно се върна към креслото си, отпусна се в него, протегна се, прозя се.

— Задържали го във фабриката — подхвана разговора — и ще остане там още два-три часа. Извинява се и ми каза да поздравя и теб.

IV

Не толкова неопределеното „до скоро виждане“, което си бяхме разменили с Алберто, ме накара да го посетя отново, а по-скоро писмото на Микол, пристигнало няколко дни след това.

Беше духовито писъмце, нито много дълго, нито много кратко, написано на четирите страни на два светлосини листа, които един енергичен и същевременно лек почерк бе изпълнил бързо, без колебания и поправки. Микол започваше с извинения: била заминала неочаквано, дори не се сбогувала с мен и това от нейна страна не било никак прилично, признавала си. Преди да замине, се опитала да се свърже с мен по телефона, но за съжаление не съм бил в къщи; била поръчала на Алберто той да ме открие в случай, че аз не съм се обадел повече. Но дали Алберто щеше да удържи обещанието си да ме открие с цената на живота си? Със своята пословична инертност, той не поддържал връзките си, а аз не съм можел да си представя каква нужда имал той, бедният, от хора! Писмото продължаваше още две страници и половина, като разказваше за дипломната ѝ работа, която вече се била „отправила към финала“, споменаваше за Венеция, която през зимата „те докарвала до плач“, и изненадващо свършваше с превода на едно стихотворение от Емили Дикинсън.

Следното.

*Умрях за красота, но тъкмо
във гроба ме зариха,
и друг един — умрял за правда —
до мене настаниха.
„Защо — той тихо ме попита —
умря?“ — „За красотата.“
„А аз за правда. Все едно е.
Ние двамата сме братя.“*

*И през пръстта ний си приказвахме —
като добри роднини, —*

*дорде трева покри устата ни
и имената скри ни.*

Следваше послепис, в който се казваше буквално? „Горката, бедна Емили. Ето на какво е принудено да се надява унизителното старомоминство!“

Преводът ми хареса, но най-вече ме впечатли послеписът. За кого ли се отнасяше? Дали за „бедната Емили“ или по-скоро за една Микол в момент на депресия, на самосъжаление?

При моя отговор още веднаж се погрижих да се скрия, зад плътна димна завеса, След като загатнах за първото си посещение в нейната къща, премълчавайки колко това посещение ме бе разочаровало и като обещавах, че много скоро пак ще отида, аз благоразумно се придържах към тясно литературни теми. Писах ѝ, че стихотворението на Дикинсън е прекрасно, а и направеният от нея превод е много добър. Заинтересувах съм се, защото в него имало нещо, напомнящо ми Кардучи. Бях го сравнил с английския текст, с речник в ръка. Намирах го спорен само на едно място може би, а именно там, където тя е превела moss, което значи точно „мъх, плесен, дървесен мъх“, с „трева“. Но, продължавах, нейният превод е много добър, още повече, че винаги е за предпочитане една хубава неточност пред грозно буквалното. А и грешката, която ѝ отбелязвах, беше много лесно поправима. Щеше да е достатъчно само да се измени последната строфа така:

*И през пръстта ний си приказвахме —
като добри роднини, —
додето мъх покри устата ни
и имената скри ни.*

Два дни след това Микол ми отговори първо с телеграма, в която ми благодареше с изключителна сърдечност за моите литературни съвети, а после, на другия ден, с пощенска картичка, където бяха написани на машина два нови варианта на нейния превод. Аз на свой ред отговорих с писмо от десетина страници, в което се оборваше

подробно пощенската картичка. Общо взето, в писмата си бяхме много по-сковани и скучни, отколкото по телефона, така че скоро престанахме да си пишем. Междувременно обаче аз отново започнах да посещавам ателието на Алберто и при това редовно, почти всеки ден.

Посещаваше го и Джампиеро Малнате, редовен и точен като мен. Разговаряхме, спорехме, често се карахме — мразехме се и същевременно се обичахме още от първия момент, което ни позволи напълно да се опознаем и много бързо да си заговорим на „ти“.

Спомних си как се бе изразила Микол за неговата „физика“. И аз го намирах едър и подтискащ, „Джампиерото“ Малнате; и аз като нея изпитвах доста често някакво раздразнение от тази искреност, от тази лоялност, от тази мъжка прямота, от спокойната вяра в едно комунистическо бъдеще на Ломбардия, прозиращи от неговите твърде човечни сиви очи. Въпреки това още първия път, когато седнах срещу него в ателието на Алберто, имах едно-единствено желание: да ме оцени, да не смята, че съм се натрапил между него и Алберто, да не счете, че е лошо подбрано всекидневното трио, в което не по негова инициатива бе въввлечен. Мисля, че именно през онова време възприех и аз лулата.

Ние двамата разговаряхме за много неща (Алберто предпочиташе само да слуша), но естествено главно за политика.

Бяха месеците непосредствено след Мюнхенската спогодба и именно това събитие — Мюнхенската спогодба и последиците ѝ, беше темата, към която най-често се връщаха нашите разговори. Какво щеше да направи Хитлер сега, след като Судетската област е присъединена към Великия райх? Накъде щеше да насочи сега удара си? Аз лично не бях песимист и поне в това Малнате ми даваше право. Според мен споразумението, което Франция и Англия бяха принудени да подпишат в края на миналия критичен септември, нямаше да продължи дълго. Да, Хитлер и Мусолини бяха накарали Чембърлейн и Даладие да изоставят Бенешова Чехословакия на съдбата ѝ. Но после? Като се сменят Чембърлейн и Даладие с по-млади и по-решителни хора (Ето преимуществото на парламентарната система! — възкликнах), много скоро Франция и Англия ще бъдат в състояние да се изправят пак на крака. Времето, твърдых, работеше само в тяхна полза.

Но беше достатъчно разговорът да се насочи към войната в Испания, която беше към края си, или по някакъв начин да засегнеше Съветския съюз, веднага отношението на Малните ставаше не толкова отстъпчиво към западните демокрации и към мен, в случая считан иронично за техен представител и защитник. Още го виждам как изнася напред голямата си мургава глава, с лъснало от пот чело, как впива поглед в моя, как гласът му добива ниски, топли тонове и става убедителен, търпеливо-поучителен.

— Кой са, моля — питаше, — кои са истинските виновници за бунта на Франко? Не са ли случайно френските и английските десници, които не само че го толерираха в началото, но после и направо го подкрепиха и аплодираха? Също както поведението на Англия и Франция, формално коректно, а в действителност двусмислено, позволи на Мусолини да глътне през тридесет и пета Етиопия, така и престъпната нерешителност на балдуиновци и халифаксовци и на самия Блум е преди всичко причина в Испания везните да се наклонят на страната на Франко. Друга била истината: единствена Русия още в началото е разбрала кои са дучето и фюрерът, единствена тя е предвидила далновидно неминуемото съглашение между двамата и следователно е реагирала навреме. Докато френските и английските десници, напротив, враждебни към демократичния строй като всички десници във всички страни през всички времена, винаги са гледали на фашистка Италия и на нацистка Германия със зле прикрита симпатия. На английските и френските реакционери дучето и фюрерът може и да са изглеждали малко неудобни, да, мъничко неблагоприятни и стигащи до крайности, но при всички положения за предпочитане пред Сталин. След като нападна и присъедини Австрия и Чехословакия, Германия вече започва да упражнява натиск върху Полша. Така че, ако Франция и Англия са докарани до положението, в което са сега, тоест да гледат и да търпят — няма нужда много да се умува, — отговорността за сегашното им безсилие трябва да се търси именно у тези достойни и декоративни господа с цилиндри и редингоги — отговарящи по външност и облекло на носталгията по деветнадесетия век на *толкова много* литератори-декаденти, — които и сега още управляват тези страни.

Малните особено се вживяваше в спора всеки път, когато се засягаше италианската история от последните десетилетия.

Било очевидно — казваше, — че за мен и за Алберто в същност фашизмът не бил друг освен една внезапна и необяснима болест, която неочаквано напада здравия организъм, или ако употребял един любим израз на Бенедето Кроче, „ваш общ учител“ (тук Алберто печално поклащаше глава, отричайки, но Малните не му обръщаше внимание), като нашествие на номади. Въобще за нас двамата либералната Италия на такива като Джолити, Нити, Орландо и дори тази на Сонино, Саландра и Факта била винаги добра и винаги свята — нещо като златния век към който при възможност трябвало да се върнем. Но сме се лъжели, и още как сме се лъжели! Злото не било дошло внезапно. Напротив, то идвало от много далече, тоест от годините на ранното Възраждане, което станало без народа, без истинския народ. А Джолити? Ако Мусолини бил успял да преодолее кризата след убийството на Матеоти през двадесет и четвърта, когато всичко около него се разпадало, и даже кралят се двоумял, за това ние трябвало да благодарим именно на *нашия* Джолити, както и на Бенедето Кроче, и двамата склонни да преглътнат всичко, само и само да попречат на настъплението на народните класи. Точно те, либералите от нашите мечти, дали на Мусолини времето, което му било нужно, за да си поеме дъх. Преди да изминат и шест месеца от това, дучето им се отплатил за услугата, като премахнал свободата на печата и разпуснал партиите. Джовани Джолити се оттеглил от политическия живот и се установил в своя Пиемонт. Бенедето Кроче се върнал към любимите си философски и литературни науки. Но имало и такива, много по-малко виновни или по-точно съвсем невинни, които заплатили много по-тежко. Амендола и Гобети били бити до смърт; Филипо Турати умрял в изгнание далеч от своя роден Милано, където няколко години преди това бил погребал бедната госпожа Ана; Антонио Грамши бе започнал да обикаля затворите на родината (умрял миналата година в затвора — не знаехме ли?); италианските работници и селяни, заедно с водачите си, загубили всякаква реална надежда за социално избавление и за човешко достойнство и почти двадесет години вече вегетирали и умирали мълчаливо.

Не ми беше лесно да се противопоставям на тези идеи по няколко причини: първо, защото политическата култура на Малните, израснал с идеите на социализма и антифашизма още от най-ранно детство в семейството си, превъзхождаше моята; на второ място,

защото ролята, която той искаше да ми залепи — ролята на литератор-декадент или „херметик“, както се изразяваше, формиран политически от книгите на Бенедето Кроче, — според мен не подходеше и не отговаряше на истинска личност и следователно бе редно да я отхвърля, преди още между нас да започне какъвто и да е спор. Но в края на краищата аз предпочитам да мълча, придавайки на лицето си леко ироничен вид. Понасях и се усмихвах.

Колкото до Алберто, и той, разбира се, мълчеше. Малко поради това, че по навик не възразяваше, но главно за да даде възможност на приятеля си да се нахвърля срещу мен и беше дори прекалено очевидно, че е доволен от това. Когато трима души се затворят да спорят в една стая в продължение на дни, почти неизбежно двама от тях се съюзяват срещу третия. Само и само да угоди на Джампи, да се покаже солидарен с него, Алберто беше готов да приеме всичко от него, даже и факта, че той, Джампи, го поставяше често под един знаменател с мен. Вярно, Мусолини и съучастниците — му трупали срещу италианските евреи много тежки насилия и произволи, — казваше например Малните, — прословутият Манифест за расата от миналия юли, написан от десет, така наречени, „учени фашисти“, не се знаело как да се окачестви — повече като позорен или повече като смешен. Но освен това — добавяше — можехме ли да му кажем ние двамата, колко са били преди тридесет и осма година в Италия евреите антифашисти? Изглежда, са били съвсем малко, незначително малцинство, щом във Ферара, както много пъти му бил споменавал Алберто, броят на членуващите във фашистката партия винаги е бил голям. Самият аз през тридесет и шеста съм бил взел участие в Конкурса за култура. Четял ли съм вече по онова време Историята на Европа от Кроче? Или съм бил изчакал следващата година, годината на Аншлуса и първите признаци на италианския расизъм?

Понасях и се усмихвах, понякога се противопоставях, но рядко, повтарям, завладян въпреки волята си от неговата увереност и прямота, малко прекалено груби и затрогващи, но в същност истински състрадателни, защото и истински изравняващи, братски. А когато Малните за момент преставаше да се занимава с мен и се обръщаше срещу Алберто, добродушно обвинявайки него и неговото семейство, че „в края на краищата“ са мръсни едри земевладелци, враждебни „латифундисти“, дори аристократи, тъгуващи по средновековния

феодализъм, така че не бе чак толкова незаслужено „в края на краищата“ да плащат сега по някакъв начин за привилегиите, от които са се ползували толкова години (Алберто се смееше до сълзи на хулите му, като междувременно кимаше с глава, че да, той, що се отнасяло до него, бил напълно готов да плати), аз го слушах не без задоволство как напада приятеля си. Детето от годините преди двадесет и девета, което, вървейки до майка си по алеите на гробището, я чуваше всеки път да окачествява внушителната уединена гробница на Финци-Контини като „един истински ужас“, изведнаж изникна от най-дълбоките глъбини на душата ми, за да аплодира злобно.

Но имаше и моменти, в които Малнате, изглежда, почти забравяше за моето присъствие. Това беше, когато двамата с Алберто си припомнях годините, прекарани в Милано, тогавашните общи приятели — мъже и жени, ресторантите, които бяха посещавали заедно, спектаклите в „Ла Скала“, футболните мачове, зимните екскурзии в планината и на Ривиерата. И двамата бяха посещавали един „кръг“, в който, изглежда, за да бъдеш приет, е било необходимо само едно качество: интелигентност, презиране на всяка форма на провинциализъм и на риторика. Бяха годините на най-хубавата им младост, годините на Глейдис, вариететна балерина, която играела на сцената на „Лирико“ и за известно време била приятелка на Джампи, после се увлякла по Алберто, който въобще не искал и да я знае, и накрая ги зарязала и двамата. Не била никак за пренебрегване, тази Глейдис — разказваше Малнате, — весела компаньонка, безкористна и развратна колкото трябвало.

— Така и не можах да разбера защо Алберто непрекъснато я отблъскваше, горката Глейдис — каза внезапно една вечер, като ми намигна. И после, обръщайки се към Алберто:

— Хайде, оттогава са изминали повече от три години, намираме се на почти триста километра от мястото на престъплението, да сложим най-накрая картите на масата, а?

Но Алберто се измъкна, почервенявайки. И картите по отношение на Глейдис не бяха сложени на масата нито този, нито друг път.

Харесвала му работата във Ферара — повтаряше често Малнате, — и самата Ферара му харесвала като град и не можел да разбере защо аз и Алберто сме го смятали за нещо като гробница или като затвор.

Без съмнение нашето положение било особено. Но грешката ни, както обикновено, била, че сме се смятали за членове на единственото според нас малцинство, преследвано в Италия, без да си даваме сметка, че имало много други малцинства, които страдали като нас и повече от нас. Работниците в завода, където работел например, какво сме мислили, че са: безчувствени грубияни ли? Той познавал няколко, които не само никога не се били съгласили да влязат във фашистката партия, но били социалисти или комунисти и затова преследвани и многократно изтезавани, те продължавали безстрашно да остават верни на идеите си. Бил присъствувал на някои от техните нелегални събрания и бил приятно изненадан да види там освен работници и селяни, дошли специално от Мезола и от Горо, и трима-четирима от най-известните адвокати в града — доказателство, че и тук, във Ферара, не цялата буржоазия е на страната на фашизма, че не всичките ѝ слоеве са изменили. Бяхме ли чували за Клелия Троти? Не? Е, добре тогава — тя била бивша начална учителка, старица вече, която, както му разказали, като млада била, а и все още продължавала да бъде сърцето на местния социализъм. От нейния хуманитарен социализъм ала Андреа Коста не можело да се извлече много нещо, разбира се, но каква жар, каква вяра, каква надежда имало в нея! Напомняла му физически, особено по светлосините очи, на една друга руса жена, на госпожа Ана, другарката на Филипо Турати, с която той като момче се запознал в Милано през 1922 година. Неговият баща, адвокат, прекарал заедно със съпрузите Турати почти година в затвора през деветдесет и осма. Близък и на двамата, той бил един от малцината, които в неделните следобеди продължавали да ги посещават в скромния им апартамент. И често Джампи придружавал баща си.

Не, за бога, Ферара въобще не била такъв затвор, за какъвто някой, ако слушал нас, можел да я помисли. Да — ако сме гледали от Индустриалната зона, така както е затворен от старите крепостни стени, — градът наистина можел да създаде, особено при лошо време, впечатление за изолираност. Но все пак около Ферара имало богато, жизнено, кипящо от труд поле; а на изток, само на четиридесет километра било морето, с пусти плажове и прекрасни гори от пърнари и борове. Морето, което винаги е било голям резерв за доходи. Но независимо от това самият град, като навлезеш в него, както той бил решил да направи, като го наблюдаваш отблизо без предубеждения,

притежавал както всеки друг град такива съкровища — честност, интелигентност и доброта, — които само слепи, глухи или безчувствени хора могли да пренебрегват и да не признават.

V

В началото Алберто непрекъснато оповестяваше предстоящото си заминаване за Милано. После постепенно престана да говори за това и въпросът за неговата дипломна работа стана неусетно, за мен и може би за Малните, неудобен, налагаше се да го заобикаляме предпазливо. Самият Алберто не говореше за нея и явно бе, че искаше и ние да не споменаваме нищо.

Както вече загатнах, неговото участие в дискусиите ни беше рядко и винаги незначително. Беше на страната на Малните, нямаше съмнение, но само като поддръжник, без да поема и най-малката инициатива. Нито за миг не сваляше поглед от приятеля си, щастлив, когато той побеждаваше, загрижен, ако, обратно, аз излизах победител. През останалото време мълчеше, ограничавайки се от време на време да възкликне, да се засмее, да се изкашля: „А-а, наистина, това беше добре!... Е да, от такава гледна точка... Момент: да разгледаме спокойно...“

Дори физически беше склонен да се прикрие, да изчезне, да се изключи. Аз и Малните обикновено седяхме един срещу друг, в средата на стаята, единият на канапето, другият в едно от двете кресла, с масичката между нас, и двамата добре осветени. И седнали веднаж, почти не ставахме, освен, за да посетим малката баня до спалнята или да погледнем какво е времето през стъклата на големия прозорец към парка. Алберто предпочиташе да стои в дъното, зад двойното прикритие на писалището и чертожната маса. Но по-често се разхождаше из стаята, на пръсти, със свити, притиснати към тялото ръце. Сменяше една след друга плочите на радиограмофона, но се стареше винаги силата на звука да не надвишава нашите гласове; наглеждаше пепелниците, така че, когато се напълнеха, веднага да ги изхвърли в банята; регулираше силата на осветлението; питаше тихо дали желаем още малко чай; разместваше някои предмети. Имаше вид на заетия с много работа тактичен домакин, който се грижи само за това блестящите умове на гостите му да имат възможност да работят при възможно най-добрите условия.

И все пак бях сигурен, че смътно подтискащата атмосфера на стаята, която още с влизането бях усетил, идваше именно от него, от педантичността му, от усърдните му и досаждащи грижи. Когато например в паузите на разговора започваше да хвали, да кажем, качествата на креслото, в което седях, чиято облегалка обясняваше, била „проучвана“ специално, за да осигурява на гръбначния стълб „анатомически“ най-правилното и удобно положение; или дори когато, поднасяйки ми торбичката с тютюна за лула, за да си взема от него, ми напомняше за различните качества на нарязания тютюн, които, според него, били необходими, за да се получи най-добрата смес (толкова от сладкия нарязан тютюн, толкова от силния, толкова от „мериленд“); или пък когато, неясно защо, съобщаваше усмихнат, че е изключил временно един или два от високоговорителите на радиограмофона — във всеки един от тези случаи нервите ми се обтягаха до крайна степен и бях винаги нащрек да не избухна.

Една вечер не успях да се въздържа. Разбира се — развихах се, обърнат към Малната, — неговото любителско отношение, едва ли не като на турист, му позволяваше да гледа на нашия град с една снизходителност, една търпеливост, на която му завиждах. Но как би окачествил той, който говореше за почтеност, интелигентност и доброта, случилото се точно на мен само преди няколко дни?

Имах щастливото хрумване — започнах да разказвам — да отида с книгите и помагалата си в справочната зала на Общинската библиотека. Посещавах я много често през последните години, но ме познаваха още от времето на гимназията, тъй като обикновено се бях укривал именно там, когато грозящата опасност от някое изпитване по математика ме караше да избягам от училище. Библиотеката беше за мен втори дом, където всички, особено след като се записах във филологическия факултет, винаги бяха много любезни с мен. Оттогава, директорът, господин Балолоа, бе започнал да ме смята за колега и затова всеки път, щом ме забележеше в залата, идваше и сядаше при мен и ме осведомяваше за работата си по някакви негови вече десетгодишни изследвания върху биографичния материал за Ариосто, съхраняван в неговия личен малък кабинет. С този научен труд той се надяваше (така ми беше казал) да надмине дори забележителните резултати, постигнати в тази област от Каталано. А какво да кажа за останалия персонал? Те се отнасяха към мен толкова приветливо и с

такава интимност, че не само ме освобождаваха от отегчителното попълване на специалния формуляр за всяка книга, поискана за четене, но дори, в дните, когато нямаше много посетители, ми разрешаваха да изпуша някоя цигара.

И така, както вече казах, имах щастливото хрумване да отида в библиотеката. Но едва бях успял да седна на една маса в справочната зала и да извадя от кожената си чанта това, което ми беше необходимо, ето че един от прислужниците, някой си Поледрели, тип на около шестдесет години, едър, жизнерадостен, известен лакомник на макарони и неспособен да каже наведнъж две думи, ако не са на диалект, се приближи до мен и ми нареди незабавно да си отида. Глътнал огромния си корем, целият наперен, успявайки дори да се изрази на италиански, Поледрели обясни на висок глас, официално, как господин директорът бил дал по отношение на това категорични разпореждания, поради което — беше повторил — без много приказки да стана и да напусна помещението. Тази сутрин справочната зала беше необичайно препълнена с ученици. Сцената беше проследена сред гробна тишина от над петдесет чифта очи и още толкова чифта уши. Е, даже и поради този факт — продължих — не бе никак приятно за мен да стана, да поставя отново всичко в чантата и крачка след крачка да стигна до стъклената врата на изхода. Вярно, този нещастник Поледрели изпълняваше само заповед! Но Малните трябва да внимава много, ако му се случи да се запознае с него (не е изключено и Поледрели да е от кръга на учителката Троти!), трябва много да внимава да не се остави да го подведе фалшивото привидно добродушие на едрото му плебейско лице. Вътре в големите, приличащи на шкаф гърди се е приютило дребно сърчице — богато на народни лимфи, съгласен съм, но незаслужаващо ни най-малко доверие.

А после, после! — възкликнах. Не беше ли най-малко неуместно, че той, Малните, сега четеше морал, не казвам на Алберто, чието семейство винаги е стояло настрана от обществения живот на Ферара, а на мен, който, напротив, бях роден и израснал в една среда дори прекалено склонна към доверчивост, към приобщаване с другите във всичко и за всичко? Баща ми, доброволец във войната, беше станал член на фашистката партия през деветнадесета година, аз самият членувах до вчера във фашистката университетска група. С една дума,

винаги сме били нормални хора ние, дори прекалено нормални, затова ми се струваше наистина абсурдно, че сега така внезапно именно от нас се изискваше изключително поведение. Повикаха баща ми във Федерацията, за да му съобщят, че е изхвърлен от партията, после го изхвърлиха и от Клуба на търговците като нежелателен — наистина щеше да бъде чудно, ако той, горкият, на подобно отношение противопоставеше по-малко измъчено и смутено лице от това, което имаше сега. А брат ми Ернесто, който искаше да влезе в университета и се наложи да емигрира във Франция, за да може да се запише в Политехническият в Гренобъл! А тринадесетгодишната ми сестра Фани, принудена да продължи гимназиалното си образование в еврейското училище на улица Виняталята! И от тях ли, рязко откъснати от съучениците и приятелите си от детинство, се искаше изключително поведение? Но да оставим това. Една от най-противните форми на антисемитизма беше именно тази: да се оплакваме, че евреите не били достатъчно като другите, и после обратното, веднъж установена тяхната почти пълна асимилация от обкръжаващата ги среда, да се оплакваме от обратното — че били подобни на другите, тоест че не се различавали дори и малко от средната маса.

Бях се поддал на гнева си, излизайки малко от рамките на спора, и Малнате, който ме слушаше внимателно, не пропусна накрая да го отбележи. Той ли бил антисемит? — мърмореше. Честно — казано, за първи път се случвало да му се отправя подобно обвинение! Все още възбуден, аз се канех отново да нападам, да увелича дозата. Но в този момент, докато минаваше зад гърба на моя противник с обърканата бързина на изплашена птичка, Алберто ми хвърли умоляващ поглед. „Стига, моля те!“ — казваше този поглед. Останах поразен. Той скришом от близкия си приятел за първи път апелираше към онова най-потайно общо, което съществуваше между нас двамата. Не отговорих, не казах нищо повече. Сред задимената атмосфера на стаята прозвучаха първите звуци на един квартет от Бетховен, като че в подкрепа на моята победа.

Но тази вечер бе забележителна не само поради това. Към осем часа дъждът толкова се усили, че Алберто след кратък разговор по телефона на домашния жаргон на къщата, вероятно с майка си, ни предложи да останем за вечеря.

Малните прие с радост. Обикновено — каза — вечерял в ресторант „При Джовани“ „сам като куче“ и просто не му се вярвало, че може да прекара една вечер „в семейна обстановка“. Приех и аз. Но попитах дали мога да се обадя в къщи.

— Разбира се! — възкликна Алберто. Седнах на мястото, където обикновено седеше той, зад писалището, и набрах номера. Докато чаках да вдигнат слушалката, гледах встрани през стъклата на прозореца, облени в дъждовни струи. В плътната тъмнина короните на дърветата едва се различаваха. Оттатък черния промеждутък на парка, кой знае къде, блещукаше мъничка светлинка.

Най-накрая отговори жаловитият глас на баща ми.

— Ти ли си? — попита. — Вече се тревожехме. Откъде се обаждаш?

— Ще вечерям навън — отговорих.

— В този дъжд!

— Именно поради това.

— У Финци-Контини ли си още?

— Да.

— Когато и да се прибереш в къщи, моля те, отбий се за малко при мен. Знаеш, че и без това не ме лови сън...

Поставих слушалката и вдигнах, очи. Алберто ме гледаше.

— Готово ли е? — попита.

— Готово.

Излязохме и тримата в коридора, преминахме през няколко по-големи и по-малки зали, слязохме по едно стълбище, в края на което чакаше Пероти, облечен в сако и с бели ръкавици, и влязохме в столовата.

Останалите членове на семейството бяха вече там. Бяха се събрали професор Ермано, госпожа Олга, госпожа Реджина и единият от вуйчовците от Венеция, лекарят, който, щом видя Алберто, стана, приближи се до него, целуна го по двете бузи, след което разсеяно прегледа очите му и започна да разказва по какъв повод се намира тук: трябвало да отиде в Болоня за някакъв консулт и после, на връщане, си помислил, че може да дойде за вечеря в промеждутъка между двата влака. Когато влязохме, професор Ермано, жена му и щурейт му се бяха настанили пред запалената камина с Йор, изтегнат в краката им, а госпожа Реджина седеше до масата точно под полилея.

Споменът от моята първа вечеря в Голямата къща (беше през януари, струва ми се) малко се смесва у мен със спомените от много други вечери, на които присъствувах в къщата на Финци-Контини през същата тази зима. Но все пак с учудваща точност помня какво ядохме тогава: супа с дробчета, руло от пуйка в желиран сос, студен език с гарнитура от черни маслини и спанак, шоколадова торта, пресни плодове и орехи, лешници, стафиди. Спомням си също как почти веднага след като седнахме на масата, Алберто разказа на семейството историята с изхвърлянето ми от Общинската библиотека и как още един път ме изуми слабото учудване, което тази новина предизвика у четиримата възрастни. Последвалите коментари за общото положение и за дуото Балона — Палдерели, споменавано от време на време в разговора, от тяхна страна не бяха в същност и много горчиви, а както обикновено изтънчено саркастични, почти весели. Весел, определено весел и издаващ удовлетворение беше по-късно и тонът на гласа, с който професор Ермано, хващайки ме под ръка, ми предложи да ползвам от този момент нататък, винаги когато поискам, почти двадесетте хиляди книги в къщата, голяма част от които, ми каза, разглеждали италианската литература от средата и края на XIX век.

Но това, което най-силно ме порази още от онази първа вечер, бе без съмнение самата столова. С мебелите си от червеникаво дърво, с голямата си камина, наподобяваща човешка уста, с облицованите в кожа стени, с огромния прозорец, който гледаше към тъмния бушуващ парк — тя бе така интимна, така закътана (щях да кажа така погребана), така подходяща за самия мен по онова време (сега го разбирам!), за да закриля този вид ленива жарава, каквато често таи младежкото сърце.

Както аз, така и Малните бяхме посрещнати много любезно, и не само от професор Ермано — учтив, жизнерадостен, пъргав както винаги, но и от госпожа Олга. Тя именно разпреди местата на масата. На Малните се падна да седне от нейната дясна страна, а на мен — от другата страна на масата, отдясно на съпруга ѝ. Брат ѝ Джулио зае мястото от лявата ѝ страна — между нея и възрастната им майка. Впрочем и майката, очарователна, с порозовели страни и снежнобели копринени коси, гъсти и блестящи, ни гледаше добродушно и с усмивка.

Мястото срещу мен бе заредено с пълен комплект прибори, чинии и чаши, като че чакаше седми сътрапезник. Докато Пероти още обикаляше масата със супника, попитах тихичко професор Ермано за кого е предназначено. И той, също тихичко, ми отговори, че този стол не чака „вероятно“ никого (погледна големия си ръчен часовник „Омега“, поклати глава, въздъхна), тъй като било мястото, което обикновено заемала неговата Микол — „моята Микол“, както именно се изрази.

VI

Професор Ермано не беше говорил на вятъра. Наистина от почти двадесетте хиляди книги в къщата: с научна, историческа и общообразователна тематика — повечето от последните на немски език — имаше няколкостотин, които се отнасяха до италианската литература от средата и края на XIX век. А от онова, което беше излязло от кардучанския литературен кръг в края на века, от годините, когато Кардучи беше преподавател в Болоня, може да се каже, не липсваше нищо. Имаше стихове и проза не само от Учителя, но и от Панцаки, Северино Ферари, Лоренцо Стекети, Уго Брили, Гуидо Мацони, от младия Пасколи, младия Панцини, от съвсем младия Валджимили — обикновено в първо издание, почти всички със саморъчни посвещения от авторите на баронеса Жозет Артом ди Сузегана. Събрани в три отделни остъклени шкафа, които заемаха цяла стена в един обширен салон на първия етаж, съседен на личния кабинет на професор Ермано, старателно описани, тези книги без съмнение съставляваха колекция, на която би завидяла всяка обществена библиотека. В колекцията не липсваха дори и трудните за намиране томчета с лиричната проза на Франческо Акри, известния преводач на Платон, който до този момент ми бе познат преди всичко като преводач и който се оказа не толкова „светец“, както ни уверяваше в пети гимназиален клас учителят Мелдолези (тъй като самият Мелдолези бил ученик и на Акри), щом неговите посвещения на бабата на Алберто и Микол се явяваха, в сравнение с останалите, най-галантните може би и с най-прозиращо мъжко благоговение пред гордата красота, към която бяха отправени.

Благодарение на възможността да разполагам съвсем спокойно с богатата специализирана библиотека и странно жаден освен това да се озовавам всяка сутрин там, в голямата топла и тиха зала, осветена от три големи прозореца със завеси от бяла коприна на вертикални червени линии, в центъра на която се намираше билиардната маса, през следващите два месеца и половина аз успях да завърша дипломната си работа върху Панцаки. Вероятно щях да успея да я завърша и по-рано,

ако се бях опитал. Но исках ли да го направя? Или се стремях да запазя възможно най-дълго правото си да се появявам в къщата на Финци-Контини и сутрин? Факт обаче беше, че в средата на месец март (междувременно бе дошла новината за дипломирането на Микол — с много добър) аз продължавах да се държа до вцепененост за тази моя скромна привилегия да ходя и сутрин в къщата, от която тя упорито, не зная защо, стоеше далеч. Само няколко дни ни делеяха от християнския Великден, който тази година почти съвпаднаше с Пасха. Въпреки че пролетта вече чукаше на вратите, преди седмица бе валил обилен сняг, след което отново бе станало много студено. С една дума, като че ли зимата не искаше да си отиде; а и аз, със сърце, изпълнено със смътен, тайнствен страх, се вкопчвах в малкото писалище, което професор Ермано през януари бе наредил да поставят за мен в билиардната зала под средния прозорец, като че ли по този начин щях да успея да спра неудържимия ход на времето. Изправях се, заставах до прозореца, гледах надолу към парка. Потънал под снежна покривка, дебела четиридесет сантиметра, „Баркетто дел Дука“ се простираше пред мен като леден пейзаж, като северна сага. Понякога се улавях, че се надявам именно на това: снегът и ледът никога да не се стопят, да останат вечни.

В продължение на два месеца и половина моите дни бяха приблизително еднакви. Точен като часовник, излизах в осем и половина от къщи в пронизващия студ, почти винаги с велосипеда, но понякога и пеша. Най-много след двадесет минути вече звънях на голямата входна врата в дъното на булевард Ерколе I д'Есте. После прекосявах парка, изпълнен от началото на февруари с леката миризма на жълтите цветове на каликантуса. В девет часа вече работех в билиардната зала, където се задържах до един и където се връщах след обяд към три часа. По-късно, към шест, се отбивах при Алберто, сигурен, че ще намеря там и Малните, и накрая, често, както вече споменах, ние двамата бивахме поканвани на вечеря. Много скоро за мен стана толкова нормално да вечерям извън къщи, че дори вече не телефонирах, за да предупредя да не ме чакат. На излизане дори казвах на мама: „Мисля, че тази вечер ще остана на вечеря там.“ „Там“ — и нямаше нужда от повече уточнявания.

Работех с часове, без никой да се появи, с изключение на Пероти около единадесет, който носеше върху малък сребърен поднос чашка

кафе. И кафето в единадесет беше станало почти веднага ежедневен ритуал, придобит навик, за който нито аз, нито той си струваше да изразходваме думи. Това, за което ми говореше Пероти, докато чакаше да си изпия кафето, беше преди всичко „ходът“ на домакинството на къщата, според него сериозно застрашен от доста продължилото отсъствие на „госпожицата“, която, добре, трябвало да вземе диплома, въпреки че (и това „въпреки че“, придружено от една изразяваща съмнение гримаса, можеше да намеква за толкова неща: за това, че господарите нямаха абсолютно никаква нужда, блазе им, да си печелят хляба; както и за това, че расистките закони, които във всички случаи щяха да превърнат *нашите* дипломи в листове хартия без никаква практическа стойност)... но не можеше ли да прескача до дома, да кажем, през седмица, защото без нея домакинството не вървяло на добре. Пред мен Пероти винаги намираше начин да се оплаква от господарите си. Присвиваше устни, намигаше, клатеше глава в знак на недоверие и неодобрение. Когато ставаше дума за госпожа Олга, дори стигаше дотам, че допираше с грубия си показалец челото си. Аз не се поддавах, разбира се, на хитростите му, решително не отвърщах на тези негови непрекъснати покани за сервилно съучастничество, което, освен че ме отвращаваше, ме и оскърбяваше; и наистина скоро, сблъскал се с моето мълчание и със студените ми усмивки, на Пероти не му оставаше нищо друго, освен да си отиде и да ме остави отново сам.

Един ден вместо него се появи малката му дъщеря Дирче. И тя изчака отстрани на писалището да изпия кафето си. Пиех кафето и я поглеждах крадешком.

— Как се казвате? — попитах я, като ѝ връщах празната чашка и сърцето ми бе започнало да бие до пръсване.

— Дирче — усмихна се и се изчерви силно.

Беше облечена в обичайната си престилка от плътен светлосин плат, с особен, приятен мирис на талк. Избяга навън, без да отговори на погледа ми, който се опитваше да срещне нейния. И само миг покъсно вече се срамувах от това, което се бе случило (но какво в същност се бе случило?), като от най-долно, най-отвратително предателство.

Единственият от семейството, който от време на време се появяваше, беше професор Ермано. Толкова внимателно отваряше

вратата на кабинета си, там в дъното, и след това на пръсти прекосяваше салона, че в повечето случаи забелязвах присъствието му едва когато вече беше при мен, почтително наведен над листовите и книгите ми.

— Как върви? — питаше доволен. — Струва ми се, че напредваме с пълна пара!

Понечвах да се изправа.

— Не, не, продължавай да си работиш! — възкликваше. — Веднага си тръгвам.

И наистина, обикновено не се задържаше повече от пет минути, през което време винаги намираще някакъв начин да изрази цялата си симпатия и уважение, които му вдъхваше моята упоритост в работата. Гледаше ме с блестящи, пламенни очи, като че ли от мен, от моето бъдеще на литератор очакваше кой знае какво; като че ли разчиташе на мен за някакво свое тайно намерение, в което и на мен бе отредена някаква роля... И си спомням в тази връзка, че това негово отношение към мен, въпреки че ме ласкаеше, малко ме и наскърбяваше. Защо ли не изискваше такова нещо и от Алберто — се питах, — който беше негов син? Каква ли бе причината, че от него приемаше без протести или съжаление (наистина не се оплака нито веднаж) отказа му да се дипломира? А Микол? Във Венеция Микол правеше точно това, което правех аз тук — завършваше дипломната си работа. Въпреки това той никога не говореше за нея или ако загатваше, беше, за да въздъхне. Имаше вид, като че ли казваше: „Момиче е, а жените е по-добре да мислят за къщата, а не за литература!“ Но трябваше ли наистина да му вярвам?

Една сутрин обаче се задържа на разговор по-дълго от обикновено. Въртя се, въртя се около въпроса и отново заговори за писмата на Кардучи и за своите „малки трудове“ с венецианска тематика: и всичко това, каза, посочвайки към кабинета си зад гърба ми, се съхранявало от него „оттатък“. Междувременно се усмихваше тайнствено, придал на лицето си едновременно хитро и подканящо изражение. Беше ясно: искаше да ме заведе „оттатък“ и в същото време аз да съм този, който да предложи да бъде заведен.

Веднага щом разбрах какво иска от мен, побързах да удовлетвори желанието му. Така се преместихме в кабинета, който беше малко по-

малък от билиардната зала, но така претрупан от невероятно много и различни неща, че изглеждаше много по-малък и дори тесен.

Да започнем с книгите: и тук имаше много — литературни произведения, смесени с книги с научна тематика — математика, физика, икономика, земеделие, медицина, астрономия; исторически книги за Ферара, Венеция, както и книги от „юдейската древност“. Томовете бяха наблъскани без ред в шкафовете, заемаха и значителна част от голямата орехова работна маса на професор Ермано, така че вероятно, когато той седеше, от него се виждаше само върхът на каскета му; книгите бяха натрупани на купчини върху столовете и дори по пода, разпръснати навсякъде.

Освен тях в стаята имаше голям глобус върху стойка, микроскоп, половин дузина барометри, желязна каса, боядисана в тъмночервено, едно снежнобяло легло като тези в лекарските кабинети, няколко пясъчни часовника с различна големина, месингов тимпан, малко немско пиано и върху него — два метронома, затворени в своите пирамиди, и още много други предмети с неясна употреба, които вече не си спомням. Всичко това придаваше на обстановката фаустовска атмосфера, на която пръв се усмихна самият професор Ермано и започна да се извинява като за някаква съвсем лична, съвсем интимна слабост, почти като за някакъв остатък от младежки капризи. Забравих обаче да кажа, че за разлика от почти всички останали стаи на къщата, претрупани с картини, тук се виждаше само една — огромен портрет в естествена големина от Ленбах. Изобразената на него прекрасна руса дама, права, с голи рамене, с ветрило в ръка и с копринен шлейф на бялата си рокля, изнесена напред, за да изпъква дължината на краката и пълнотата на формите, очевидно беше самата баронеса Жозет Артом ди Сузегана. Какво мраморно чело, какви очи, какви високомерни устни, какъв бюст! Имаше наистина царствен вид. Портретът на майката бе единственото нещо сред всичко останало в кабинета, на което професор Ермано не се засмя — нито онази сутрин, нито друг път.

Същата сутрин най-накрая ми бяха подарени две венециански книжки. В едната от тях — обясни ми професор Ермано — били събрани и преведени всички надписи от еврейското гробище в Лидо. А другата разказвала за една поетеса еврейка, живяла във Венеция през първата половина на XVII век и толкова известна за своето време,

колкото днес „за съжаление“ се оказала забравена. На име Сара Енрикец (или Енрикес) Авигдор. В къщата ѝ в Старото гето в продължение на няколко десетилетия нейният литературен салон, посещаван от изключително начетения фераро-венециански равин Леоне да Модена, събирал много известни за онази епоха литератори, и не само италианци. Написала няколко „превъзходни“ сонета, които още чакали да бъдат достойно оценени; водила интересна от литературна гледна точка кореспонденция повече от четири години с известния генуезки благородник Ансалдо Чеба, автор на епическа поема за кралица Естер, който си бил наумил да я убеди да приеме католическата вяра, но накрая сам се убедил в безполезността на настойчивостта си и се отказал. В заключение — една велика жена, чест и слава за италианското еврейство по време на Контрареформацията, и в известен смисъл и за „семейството“ — добави професор Ермано, докато сядаше, за да ми напише посвещение, — тъй като жена му по майчина линия, било доказано, произхождала именно от нейния род.

Изправи се, заобиколи масата, хвана ме под ръка и ме заведе до отворения прозорец.

Все пак имало нещо — продължи, снишавайки глас, като че се страхуваше някой да не го чуе, — за което чувствувал, че трябва да ме предупреди. Ако в бъдеще се случело и на мен да се занимава с тази Сара Енрикец (или Енрикес) Авигдор — темата заслужавала да се разработи по-задълбочено, отколкото той направил на младини, — неизбежно съм щял да се сблъскам с... различни... мнения... дори с някои писания и второкласни литератори, повечето от които съвременници на поетесата (писачи, изпълнени със завист и антисемитизъм), които се опитвали да внушат, че не всички сонети, носещи нейния подпис, и дори че не всички писма до Чеба, били, как да се изразял... оригинални, излезли от нейната ръка. Той, разбира се, знаел за тези сплетни и наистина, както съм щял да видя, подробно ги бил отбелязал, но...

Спря и ме погледна изпитателно, съмняващ се в реакцията ми.

Все пак — заговори отново — ако аз, „някога в бъдеще“, съм щял да помисля... хм... да се реша на някаква преоценка... на някаква проверка... той ме съветвал още отсега да не се доверявам прекалено на злословия, дори и те да са образни, може би и пикантни, но преди

всичко далечни от истината. В края на краищата какво трябвало да прави добрият историк? Да си постави за цел да стигне до истината, без обаче никога да губи чувството за справедливост. Не бях ли съгласен с него?

Кимнах с глава в знак на съгласие и той, обнадежден, лекичко ме потупа по гърба.

След това се отдалечи, прекоси прегърбен кабинета и се засуети наведен около касата. Отвори я, измъкна една кутия, обвита в светлосиньо кадифе.

Обърна се и усмихнат се върна до прозореца и преди още да отвори кутията, каза, че да, сигурно съм се досетил: там вътре се пазели известните писма на Кардучи. Били общо петдесет, но не всички — добави — представлявали интерес, тъй като в пет от тях се говорело главно за някакъв вид варена наденица, „наш специалитет“, която поетът получил като подарък и съобщавал, че много му харесвала. Но сред останалите имало едно писмо, което със сигурност щяло да ме порази. Било от есента на седемдесет и пета, тоест писано, когато на хоризонта вече започвала да се очертава кризата на историческата десница. През есента на седемдесет и пета политическата позиция на Кардучи била следната: като демократ, републиканец, революционер той твърдял, че не може да не се присъедини към левицата на Агостино Депретис. От друга страна, „рошавият винар от Страдела“ и „тълпите“ от негови приятели му се виждали прости хора, „дребни хорица“. Такива никога нямало да бъдат в състояние да върнат Италия към нейната мисия, да направят от нея голяма нация, достойна за нашите прадеди...

Останахме заедно да си говорим до часа за обед. В крайна сметка резултатът беше следният: от тази сутрин нататък общата врата между билиардната зала и съседния кабинет на професор Ермано, вместо винаги затворена много често оставаше отворена. По-голямата част от времето всеки от нас, разбира се, продължаваше да прекарва на своето място, но се виждахме много по-често от преди — като или професорът идваше при мен, или аз отивах при него. През вратата, когато беше отворена, си разменяхме дори по някоя дума; „Колко е часът?“, „Как върви работата?“, и друга подобни. Няколко години по-късно, през зимата на четиридесет и трета година, в затвора, думите, които щях да разменям с непознатия съсед по килия, прониквайки се

високо към отвора на „вълчата уста“, щяха да бъдат подобни — казани така по скоро от необходимост да чуеш собствения си глас, да почувствуващ, че си жив.

VII

Тази година Великден бе отпразнуван у дома само с една вечеря вместо с две последователни.

Баща ми поиска да бъде така. При положение, че Ернесто е във Франция, каза, не подхождало да се мисли за Великден както през миналите години. А и освен това как да станело? *Моите* Финци-Контини и този път се справили с положението — под претекст за градината, успели да задържат прислугата си, като ги представили за селянки, работещи в зеленчуковата градина. А ние? Откакто трябвало да освободим Елиза и Мариуча и на тяхно място да вземем тази флегматична стара Коен, ние практически бяхме останали без прислужници. При това положение чудеса не можела да направи дори нашата майка.

— Нали така, ангел мой?

„Ангелът“ не изпитваше към шестдесетгодишната госпожица Рика Коен, изискана пансионерка на Общността, много по-топли чувства от тези на баща ми. Освен че се зарадва — както винаги когато чуеше някой да говори лошо за клетата жена, — майка ми се присъедини с искрена благодарност към идеята за един Великден в по-малки мащаби. Чудесно — беше добавила, — само една официална вечеря за най-много десет души поканени, спокойно можела да се приготви. Даже тя и Фани щели сами да се справят, без „онази там“ — и посочи към кухнята, където бе изчезнала Коен — да направи някоя от обикновените си кисели физиономии. Дори, за да не бъде принудена „онази там“ да снове с чиниите и приборите, рискувайки между другото, както не се държала на краката си, да направи някоя беля, можело вместо в салона, който е далече от кухнята, а и тази година по-студен поради снега, да се нареди масата тук, в трапезарията...

Вечерята не беше весела. В средата на масата кошницата — в която нареждаха обредните „хапки“, тавата с великденските сладкиши, обичайните снопчета горчица трева, хляба без мая и твърдо свареното яйце, предназначено за мен, първородния — безсмислено изпъкваше

под копринената кърпа, избродирана с бяло и светлосиньо от баба Естер преди четиридесет години. Така както грижливо бе подредена, масата в трапезарията напомняше вечерите на Кипур, когато я подреждаха само за мъртвите от семейството, чиито кости лежаха долу в гробището на края на улица Монтебело и които като че присъствуваха в този ден тук духом и чрез образи. На техните места седяхме онази вечер ние, живите. Но по-малко на брой в сравнение с преди и не така щастливи, смеещи се, вдигащи глъчка, а тъжни и замислени като мъртъвци. Гледах баща си и майка си, и двамата много остарели за няколко месеца; гледах Фани, която беше вече на петнадесет години, но като че ли някаква скрита боязън бе спряла развитието ѝ и тя не изглеждаше на повече от дванадесет; гледах един по един наоколо чичовци и братовчеди, голяма част от които след някоя години щяха да бъдат погълнати от немските крематориуми и разбира се, съвсем не си представяха, че ще свършат живота си така, нито аз си го представях, но въпреки това още тогава, през онази вечер, макар да виждах колко са незначителни, макар да знаех, че са затъпели, неспособни да преценят реално събитията и да прочетат бъдещето, още тогава те ми изглеждаха обвити с тайнствената съдбовност, както и сега се връщат в паметта ми; гледах старата Коен, когато се осмеляваше да се покаже на вратата на кухнята — Рика Коен изисканата шестдесетгодишна стара мома, излязла от приюта на улица Витория, за да стане прислужница в къщата на заможни едноверци, но нежелаеща нищо друго, освен да се върне в приюта и там да умре, преди времената да се влошат; гледах накрая себе си, отражението си в огледалото отсреща, не по-различен от другите, и аз вече малко побелял, и аз жертва на същите обстоятелства, но все пак съпротивляващ се, още не примирен. Аз още не бях умрял, казвах си, аз още живеях! Но щом като още живеях, какво ме караше да стоя там, заедно с другите? Защо не се измъкнех веднага от тази отчаяна, гротескна среща на призраци или поне не си запушех ушите, за да не слушам повече разговори за дискриминация, за патриотични заслуги, за разни „удостоверения“, за смесена кръв, за да не чувам повече оплакванията и монотонното, сиво, безполезно вайкане, което моите близки и роднини тихо бяха подхванали около мен? Вечерята щеше да се проточи така кой знае още колко часа — с предъвкани разговори, с баща ми, който от време на време припомняйки си огорчен и

същевременно увлечен в разкази, различните „обиди“, които трябвало да понася през последните месеци, като започваше оттам как във Федерацията федералният секретар Болонези му съобщил с виновно, опечалено изражение, че бил принуден да го „зачеркне“ от списъка на членовете на партията, и завършваше с това как с не по-малко натъжени очи председателят на Клуба на търговците го извикал, за да му съобщи, че трябвало да го счита като „подал оставката си“. Имаше за какво да разказва той! До полунощ, до един часа, до два! А после? После щеше да се разиграе последната сцена, тази на сбогуването.

Вече я виждах. Бяхме слезли всички заедно надолу по тъмната стълба подобно на подтиснато стадо. Бяхме стигнали до портика, някой (може би аз) беше избързал напред да отвори външната врата и сега, за последен път преди да се разделим, всички започвахме отново да си разменяме пожелания за лека нощ, ръкостискания, прегръдки, целувки по бузите. Но изведнъж през полуотворената врата, от черната нощ, ето че нахлува силен вихър. Това е ураган и идва от нощта. Врълхита върху портика, преминава, свистейки, през вратичките, които го отделят от градината, разпръсква тези, които още не тръгват, с дивия си вой кара да млъкнат онези, които още се бавят в приказки. Тънички гласове, слаби викове — веднага всички заглушени, издухани навън като листа, като късчета хартия, като коси на побеляла от годините или от ужас глава... В края на краищата на Ернесто бе провървяло, че не може да влезе в университета в Италия. От Гренобъл пишеше, че гладува, че на лекциите в политехниката с бедния си френски не успявал почти нищо да разбере. Но щастливец беше той, който гладуваше и се страхуваше, че няма да вземе изпитите си — особено математиката! Аз бях останал тук и за мен, който още веднъж бях избрал самотата от гордост и съвсем безсмислено, подхранвайки я със смътни, мъгляви надежди, за мен реално нямаше надежда, не съществуваше *никаква* надежда.

Но кой можеше нещо да предскаже? Какво можехме да знаем за нас, за това, което ще ни се случи?

Наистина към единадесет часа, когато баща ми с ясната цел да разсее общата навъсеност тъкмо бе за почнал великденската песничка за „Козлето, което купил нашият Баща“ (беше любимата му песен, неговият „коронен номер“, както се изразяваше), в един момент случайно вдигнах очи към огледалото срещу мен и забелязах, че

вратичката на стаичката с телефона лекичко се отваря зад гърба ми. През процепа се появи предпазливо лицето на старата Коен. Гледаше към мен, именно към мен, и изглежда, търсеше помощта ми.

Станах и се приближих до нея.

— Какво има?

Посочи телефонната слушалка, която висеше на шнура си, и изчезна през вратата, водеща към антрето.

Останал сам, в непрогледната тъмнина, още преди да доближа слушалката до ухото си, разпознах гласа на Алберто.

— Чувам, че се пее — крещеше, учудващо весел. — Докъде сте стигнали?

— До „Козлето, което купил нашият Баща“ — отговорих.

— Аха. Добре. Ние вече приключихме. Защо не дойдеш у нас?

— Сега?! — възкликнах изумен.

— А защо не. Тук разговорът започва да замира, а ти, с твоите добре известни възможности, би могъл лесно да го оживиш — засмя се той. — А освен това — добави — сме ти приготвили и една изненада.

— Изненада ли? Каква?

— Ела и ще видиш.

— Колко тайнствено — и сърцето ми биеше лудо. — Хайде, открий картите.

— Не ме карай да те моля. Казах ти: ела и ще видиш.

Излязох, без да се връщам, в антрето, взех си палтото, шала и шапката, подадох глава в кухнята и помолих тихо старата Коен, ако случайно ме потърсят, да каже, че ми се е наложило да изляза за малко, и две минути по-късно бях вече на улицата.

Беше прекрасна лунна нощ — студена и кристално ясна. По улиците нямаше никой или почти никой и булевард Джовека и булевард Ерколе I д'Есте се разстилаха пред мен в белота почти като от солница, гладки и безлюдни, подобни на две големи писти. Движех се с велосипеда в средата на улицата, в най-осветената част, с уши, безчувствени от студа, но по време на вечерята бях изпил доста чаши вино и сега не ми беше студено, даже се потях. Гумите на колелото леко скърцаха по втвърдилия се сняг и сухият снежен прах, който вдигаха, ме изпълваше с чувството на безстрашна игривост, като че ли карах ски. Движех се бързо, без страх, че ще се подхлъзна. И в същото

време си мислех за изненадата, която според думите на Алберто ме чакаше в къщата на Финци-Контини. Каква ли бе тя: може би се бе върнала Микол? Но странно, защо тогава тя не се беше обадила по телефона? И защо преди вечеря не се бе появила в храма? Ако е била в храма, вече щях да зная. На масата баща ми, правейки обичайния си преглед на присъствувалите на службата (беше го направил и заради мен: косвено да ме упрекне, че не съм бил), нямаше естествено да я забрави. Беше ги споменал всичките — Финци-Контини и Херера, но нея — не. Възможно ли беше да е дошла в последния момент с бързия влак в девет и четвърт?

Сред още по-силната светлина, идеща от снега и от луната, навлязох в „Баркетто дел Дука“, насочвайки се към Голямата къща. Спомням си, че по средата на пътя, малко преди да поема по моста на канала Панфилио, ненадейно пред мен се изпречи огромна сянка. Беше Йор. Миг по-късно, когато вече се канех да извикам, го познах. Но щом го разпознах, страхът в мен се превърна в почти също толкова парализиращо чувство на предзнаменование. Значи, беше вярно, казах си, Микол се беше върнала. Предизвестена от звънеца на улицата, беше станала от масата, слязла долу и сега, изпратила насреща ми Йор, ме чакаше на прага на задния вход, предназначен единствено за членовете на семейството и за близките. Още няколко завъртания на педалите и Микол, именно тя — тъмна фигурка, изваяна на фона на силната бяла светлина, идеща от вътрешността на къщата, и обвита откъм гърба със закрилящия полъх на парното отопление. Още няколко секунди и щях да чуя гласа ѝ, нейното „чао“.

— Чао — поздрави ме Микол, застанала на прага. — Колко добре направи, че дойде.

Бях предвидил всичко много точно: всичко с изключение на това, че щях да я целуна. Бях слязъл от колелото, бях отговорил на поздрава ѝ: „Чао. Откога си тук?“ Тя успя да каже: „От днес следобед. Пътувах с вуйчовците си“ и... и я целунах. Беше станало ненадейно. Но как? Бях още с лице, скрито в нейната излъчваща особено ухание шия (странно ухание — смес от мирис на детска кожа и парфюмиран талк), и вече си задавах този въпрос. Как се беше случило? Бях я прегърнал, тя бе направила слаб опит да се съпротиви, после се бе оставила да я целуна. Така ли бе станало? Сигурно бе станало така. А сега?

Бавно се отдръпнах от нея. Сега тя беше там, с лице на двадесет сантиметра от моето. Гледах я втренчено, без да говоря, нито да мърдам, невярващ, да, вече невярващ. Облегната на рамката на вратата, с черен вълнен шал върху раменете си, тя ме гледаше мълчаливо. Гледаше ме в очите и погледът ѝ проникваше направо в мен, точно и остро с безпощадността на шпага.

Аз пръв отместих поглед.

— Извинявай — промърморих.

— Защо „извинявай“? Може би аз сбърках, че дойдох да те посрещна. Вината е моя.

Разтърси глава. После се усмихна добродушно и сърдечно.

— Колко хубав сняг! — каза, посочвайки с брадичка към парка. — А във Венеция, представи си, никакъв, дори и един сантиметър. Ако знаех, че тук е наваляло толкова много...

Завърши фразата с един жест на дясната ръка. Беше я извадила изпод шала и веднага забелязах един пръстен.

Хванах я за китката.

— Какво е това? — попитах, допирайки пръстена с върха на показалеца.

Направи нещо подобно на презрителна физиономия.

— *Сгодих се*, не знаеше ли?

Веднага след това избухна в смях:

— Не-е, хайде... не виждаш ли, че се шегувам? Това е едно обикновено пръстенче. Погледни.

Свали го със силно раздвижване на ръцете в лактите, подаде ми го — наистина беше обикновено пръстенче — тънка златна халкичка с малък тюркоаз. Преди много години ѝ го подарила баба ѝ Реджина — ми обясни, — като го скрила във великденско „яйце“.

Взе обратно пръстена си и го постави на пръста, след това ме хвана за ръка.

— А сега тръгвай — пошушна ми, — защото иначе тези горе са способни — и се засмя — да се безпокоят.

По пътя тя непрекъснато ме държеше за ръка (на стълбите се опря, на светлината ми огледа устните, като завърши огледа, каза едно непринудено: „Чудесно!“), и не престана нито за момент да говори с лекота.

Разказваше, че историята с дипломната ѝ работа завършила много по-добре, отколкото се надявала. По време на защитата била „говорила“ в продължение на цял час, като пунала в ход всичките си ораторски способности. Накрая ѝ казали да излезе и тя зад матовите стъкла на вратата на аулата можела спокойно да слуша какво говорела за нея професорската колегия. По-голямата част били за „отличие“, но имало един, професорът по немски (от най-изявените нацисти), който не искал и да чуе. Този достоен господин се изказал дори прекалено ясно. Според него „отличието“ не можело да ѝ се даде, без да предизвика огромен скандал. Как! — крещял. Госпожицата била еврейка, а те искали да ѝ пишат отличен! Хайде де! Трябвало да е благодарна, че въобще ѝ било разрешено да се дипломира... Докладващият предложенията, този, професорът по английски, поддържан и от другите, възразил енергично, че училището било училище, подготовката и интелигентността (много любезно от негова страна!) нямали нищо общо с кръвните групи и така нататък и така нататък. Но когато дошъл решаващият момент, естествено, както можело да се предвиди — победата удържал нацистът. На нея ѝ останало удовлетворението освен извиненията, които после, настигайки я надолу по стълбите на „Ка’Фоскари“, ѝ отправил професорът по английски (с разтреперана брадичка, горкичкият, със сълзи на очите...), та на нея ѝ останало удовлетворението да приеме решението на колегията с възможно най-безупречния римски поздрав. Ректорът на факултета в момента на връчването на дипломата ѝ бил вдигнал ръка нагоре. А тя как трябвало да постъпи? Да се ограничи с едно превзето кимване на глава ли? Е, не!

Развеселена се смееше, смеех се и аз, наелектризиран, като ѝ разказвах на свой ред, оцветена с комични подробности, историята за изхвърлянето ми от Общинската библиотека. Но когато я попитах защо след дипломирането си бе останала още цял месец във Венеция, която, добавих, тя самата казваше, че не харесвала като град и нямала никакви приятели — нито от мъжки, нито от женски пол, — тогава тя стана сериозна, измъкна ръката си от моята и вместо отговор ми хвърли бърз поглед.

Един малък аванс от радушното посрещане, което щяхме да получим в столовата, ни бе даден от Пероти, който ни чакаше в коридора. Щом ни видя да слизаме по стълбата, следвани от Йор, ни

отправи една изключително доволна, почти съчастническа усмивка. При друг случай неговото поведение би ме отблъснало, бих се почувствувал обиден. Но от няколко минути се намирах в особено разположение на духа. Сподавяйки вътре в себе си всякаква причина за безпокойство, вървах с особена лекота, като носен от невидими криле. В края на краищата, мислех си, Пероти е добър човек. И той беше доволен, че „госпожицата“ се бе завърнала. Можеше ли да се обвинява горкият старец? Отсега нататък положително щеше да престане да мърмори.

Появихме се един до друг на прага на столовата и бяхме посрещнати, както казах, с голяма радост. Лицата на всички около масата бяха порозовели, разпалени, всички погледи, насочени към нас, изразяваха симпатия и благоразположение. Дори стаята тази вечер изведнаж ми се стори по-приятлива и по-топла от обикновено, някак си розова и тя, със светлото полирано дърво на мебелите си, върху които високият, трепкащ подобно на език огън на камината хвърляше нежни отражения. Никога не бях виждал трапезарията така осветена. Освен светлината, която се излъчваше от отвора на камината, върху масата, застлана с разкошна покривка от снежнобял лен (чиниите и съдовете очевидно бяха вече прибрани), голямата обърната корона на централния полилей хвърляше истински водопад от лъчи.

— Влизай, влизай!

— Добре дошъл!

— Започнахме да си мислим, че няма да искаш да си развалиш спокойствието!

Последната реплика беше на Алберто, но чувствавах, че моето идване го изпълваше с неподправено задоволство. Всички гледаха предимно мен: кой като професор Ермано съвсем обърнат на стола си, кой опрял гърди на ръба на масата или обратно — отдръпнал се от нея с опънати ръце, или като госпожа Ольга, която седеше на почетното място в дъното, с гръб към огъня на камината, издала лице напред и притворила клепачи. Наблюдавах ме, изучавах ме, разглеждах ме от глава до пети и всички изглеждаха твърде доволни от впечатлението, което правех до Микол. Единствен Федерико Херера, инженерът, за момент се забави да се включи в общото одобрение, и то без съмнение само защото не си спомняше кой съм аз. Но това бе въпрос на няколко минути. Получил информация от брат си Джулио (видях ги как

размениха няколко думи, доближавайки една до друга плешивите си глави зад гърба на възрастната им майка), веднага се включи в проявата на симпатия към мен. Не само направи с уста гримаса, която откри големите му предни горни зъби, но дори махна с ръка с жест, който по-скоро беше на солидарност, на нещо като спортен подтик, отколкото на поздрав.

Професор Ермано настоя да седна от дясната му страна. Това било обичайното ми място, обясни на Микол, която междуременно бе седнала от неговата лява страна, мястото, което обикновено съм заемал, когато оставах на вечеря. А Джампиеро Малнате, добави след това, приятелят на Алберто, седял там (посочи къде), отдясно на майка ѝ. Микол слушаше с особено изражение на лицето — нещо средно между обидено и подигравателно, като че ли ѝ беше неприятно, че животът на семейството в нейно отсъствие беше продължил по не напълно предвиден от нея начин, и едновременно с това доволна, че нещата са се развили именно така.

Седнах и в същия миг, учуден, че не бях видял добре, забелязах, че масата съвсем не беше празна. В средата ѝ имаше голям сребърен поднос, в центъра на който стоеше самотна една чаша за шампанско, заобиколена на две педи разстояние от наредени в кръг бели картончета, върху всяко от които с червен молив бе написана една буква от азбуката.

— А това какво е? — попитах Алберто.

— Това е голямата изненада, за която ти говорих! — възкликна той. — Направо невероятно: достатъчно е трима или четирима души в кръг да допрат с пръст ръба на тази чаша, и тя веднага, буква след буква отговаря.

— Отговаря ли?!

— Разбира се! *Пише* бавно, бавно отговорите. И са смислени, знаеш ли, дори не можеш да си представиш колко са смислени!

Отдавна не бях виждал Алберто така еуфоричен, така възбуден.

— И откъде идва — попитах — тази интересна новост?

— Това е само една игра — намеси се професор Ермано, като постави ръка върху моята и поклати глава. — Нещо, което Микол донесе от Венеция.

— А, значи, ти си я открила! — казах, обърнат към Микол. — А предсказва ли бъдещето твоята чаша?

— И още как! — възкликна тя, намигвайки ми лукаво. — Дори ще ти кажа, че именно това е *нейната* специалност.

В този момент влезе Дирче, която държеше високо над себе си само с една ръка кръгъл поднос от тъмно дърво, пълен с великденски сладкиши. И бузите на Дирче бяха порозовели, излъчваха здраве и добро настроение. Като гост, при това пристигнал последен, ми беше предложено да си взема пръв. Сладкишите, направени от ронливо тесто със стафидки, бяха същите, каквито преди малко бях ял без желание в къщи. Но тези тук, в къщата на Финци-Контини, веднага ми се сториха много по-вкусни. И дори го казах, обърнат към госпожа Олга, която в момента си вземаше сладкиш от поднесената ѝ от Дирче табла и, изглежда, не чу похвалата ми.

След това се появи Пероти с друг поднос, върху който имаше шише бяло вино и чаши за всички. И по-късно, докато седяхме удобно разположили се около масата, отпивайки от виното и хапвайки си сладкиши, Алберто обясняваше, главно на мен, „гадателските способности на бокала“, който сега стоеше в средата на масата ням като всички почтени „ясновидци“ на този свят, но който обаче до преди малко пред тях беше проявил една изключителна, достойна за възхищение словоохотливост.

Попитах какъв род въпроси са му задавали.

— О-о, от всичко по малко.

Попитали я например — продължи да разказва — дали той, Алберто, щял някой ден да се дипломира като инженер: чашата веднага отговорила с едно отсечено „не“. После Микол поискала да знае дали ще се омъжи и кога: сега чашата съвсем не била така категорична, даже по-скоро объркана, и отговорила като истински класически оракул — така че всеки да тълкува, както си иска. Дори за тенис-корта я питали, горката чаша! На този въпрос „Пития“ отново отговорила точно, че дългоочакваните подобрения ще бъдат направени още през текущата година.

Но главно във връзка с политическите въпроси чашата извършила чудеса. Скоро, след няколко месеца — предрекла, — щяла да избухне войната: война дълга и кръвопролитна, болезнена за *всички*, която щяла да преобърне целия свят, но която накрая, след много години на променливи битки, щяла да завърши с пълната победа на добрите сили. „На добрите ли? — попитала на това място Микол, като

специалистка по гафовете. — И кои са, моля, добрите сили?“ На което чашата отговорила, оставяйки всички изумени, само с една дума: „Сталин.“

— Представяш ли си — възкликна Алберто сред всеобщия смях — колко щеше да бъде доволен Джампи, ако беше тук? Ще му пиша.

— Не е ли във Ферара?

— Не, замина онзи ден. Отиде си в къщи за великденските празници.

Алберто продължи да разказва обстойно за това какво отговорила чашата, след което играта отново бе подхваната. И аз бях поканен да поставя показалеца си върху ръба на бокала, и аз зададох въпроси и зачаках отговори. Но сега, кой знае защо, от оракула не излизаше нищо разбираемо. Алберто беше много настоятелен, упорит, беше се заинатил както никога досега. Нищо.

Аз във всеки случай не обръщах особено внимание. Гледах не толкова него и играта с чашата, колкото около мен столовата и навън през прозореца, през който се виждаше паркът, и най-вече Микол, която от време на време, чувствувайки върху себе си погледа ми, отпускате намръщеното си чело, както когато играеше тенис, за да ми отпрати бърза, загрижена, успокояваща усмивка.

Взирах се в леко начервените ѝ устни. Бях я целунал точно там преди малко. Но не беше ли станало твърде късно? Защо не го бях направил преди шест месеца, когато всичко беше още възможно, или поне през зимата? Колко време бяхме загубили — аз тук, във Ферара, тя във Венеция! А можех да взема влака някоя неделя и да отида при нея. Имаше един бърз, който тръгваше от Ферара в осем сутринта и пристигаше във Венеция в десет и половина. Слязъл на гарата, щях веднага да ѝ телефонирам, предлагайки ѝ да ме заведе до Лидо (така и между другото щях да ѝ кажа, че най-накрая ще имам възможност да посетя еврейското гробище на Сан Николо). По-късно щяхме да обядваме някъде заедно и после щяхме да позвъним по телефона в къщата на вуйчовците ѝ, за да успокоим фройлайн (о-о, представям си лицето на Микол, докато говори по телефона: нейните гримаси, нейните палячовски физиономии!), после щяхме да се разхождаме по безлюдния плаж. И за това щеше да има достатъчно време. Колкото до тръгването обратно, щях да имам на разположение два влака по избор — единият в пет и другият в седем часа, и двата удобни, така че

нашите да не усетят нищо. Е да, ако го бях направил тогава, когато *трябваше*, всичко щеше да бъде много по-лесно. Щеше да бъде съвсем лесно. А сега беше вече късно, страшно късно.

Колко ли бе часът? Един и половина, може би дори два? След малко *трябваше* да си тръгвам и вероятно Микол щеше да ме придружи до долу, до вратата на градината.

Може би за това мислеше сега и Микол; може би това я правеше неспокойна. Стая след стая, коридор след коридор щяхме да вървим един до друг, без да имаме вече смелостта нито да се погледнем, нито да разменим дума. Бояхме се и двамата от едно и също нещо, чувствавах го: от сбогуването — все по-приближаващия се и все по-малко въображаемия момент на сбогуването, на прощалната целувка. А ако, да предположим, Микол предпочетеше не тя да ме изпрати, а да остави това на Алберто или (както и стана малко по-късно) дори на Пероти, как ли щях да издържа остатъка от нощта? А утрешния ден?

Но може би не — отново започнах да мечтая, упорит и отчаян, — може би ставането от масата не беше нужно, не бе необходимо. Тази нощ, така или иначе, нямаше никога да свърши.

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

I

Веднага, още на другия ден, започнах да си давам сметка, че щеше да ми бъде много трудно да установя с Микол старите отношения.

След дълго колебание към десет часа направих опит да се свържа с нея по телефона. Отговори ми се (от Дирче), че „младите господари“ били още в стаите си и да съм бил така любезен да се обадя към обед. За да убия времето, се изтегнах на леглото. Бях взел първата ми попаднала книга: „Червено и черно“, но колкото и да се напънах, не успях да се съсредоточа. А ако на обяд, фантазирах, не ѝ се обадя? Веднага обаче отхвърлих тази мисъл. Изведнаж ми се стори, че искам от Микол вече само едно нещо — нейното приятелство. Вместо да изчезвам — казвах си, — много по-добре щеше да бъде да се направя, като че ли предишната вечер не се бе случило нищо. Тя, Микол, щеше да разбере. Поразена от моя такт, напълно успокоена, много скоро щеше да възвърне цялото си доверие към мен и предишното си мило отношение.

Точно в дванадесет часа събрах смелост и за втори път набрах номера на къщата на Финци-Контини.

Трябваше дълго да чакам, по-дълго от обикновено.

— Ало — казах с глас, треперещ от вълнение, след като най-накрая оттатък вдигнаха слушалката.

— А-а, ти ли си?

Беше гласът на Микол. Прозя се:

— Какво има?

Смутен, без да имам някаква тема за разговор, в момента не намерих нищо по-добро, освен да кажа, че съм се обаждал вече един път, преди два часа. И Дирче — добавих, пелтечейки — ме посъветвала да позвъня пак към обед.

Микол ме изслуша. След това започна да се оплаква, от деня, който ѝ предстоял, толкова много неща да оправя след месеци отсъствие, да си разопакова багажа, да подрежда книги и така нататък и така нататък и с крайната перспектива, за нея не съвсем примамлива,

за една втора семейна вечеря. Ето какво било нещастieto след всяко отсъствие — мърмореше, — после да влезеш пак в релсите, да се включиш отново в обичайното ежедневие, ти струва дори по-голямо усилие от това, което си употребил, за да се измъкнеш. Дали щяла да се появи по късно в храма? — попита в отговор на един мой плах въпрос. Кой знае. Може би да, а може би и не. Сега за сега не можела да ми каже със сигурност.

Затвори телефона, без да ме покани у тях вечерта и без да определи как и кога ще се видим.

Този ден се постарах да не ѝ се обаждам повече и дори не отидох в храма, въпреки че там, както ми бе казала, имаше някаква вероятност да я срещна. Все пак, към седем часа, минах по улица Мацини и забелязвайки сивата лимузина на Финци-Контини, спряла зад ъгъла, с Пероти в шофьорска униформа на волана, не устоях на изкушението да застана прикрит в началото на улица Витория и да чакам. Чаках дълго в пронизващия студ. Беше часът на най-оживеното вечерно движение, това, което предшества вечерята. По двата тротоара на улица Мацини, целите в мръсен, почти разтопен сняг, тълпи от хора бързаха и в двете посоки. Най-сетне бях възнаграден, защото след края на службата, макар и отдалече, я видях да се появява от голямата врата на храма и да застава сама на прага. Беше облечена в късо палто от леопард и русите ѝ коси блестяха на светлината, идваща от витрините. Оглеждаше се наоколо, като че търсеше някого. Без ни най-малко да я бе грижа за минувачите, които удивени се обръщаха, за да ѝ се възхищават, тя търсеше — може би мен? Тъкмо се готвех да изляза от прикритието си и да тръгна към нея, когато роднините ѝ, които очевидно я бяха следвали на разстояние надолу по стълбите, се появиха вкупом зад нея. Всичките бяха тук, включително баба Реджина. Отдалечих се с бързи крачки надолу по улица Витория.

На другия ден, както и през следващите, упорствувах с обажданията по телефона, но съвсем рядко успявах да говоря с нея. Почти винаги телефона вдигаше някой друг: или Алберто, или професор Ермано, или Дирче, или дори Пероти, и — с изключение на Дирче, кратка и равнодушна като телефонистка и точно поради това смущаваща и смразяваща ме — се впускаше в дълги безполезни разговори. Разбира се, Пероти прекъсвах веднага. Но с Алберто и професор Ермано беше много по-трудно. Оставях ги да говорят.

Надявах се те да назоват Микол. Като че ли и двамата се бяха уговорили помежду си да чакат аз да попитам за нея. В крайна сметка много често поставях слушалката, без да намеря сили да поискам да ме свържат с нея.

И тогава възобнових посещенията си в къщата както сутрин — под претекст за дипломната си работа, така и следобед — за да отида при Алберто. Не правех нищо, за да покажа на Микол, че съм там. Бях сигурен, че знаеше и че все някой ден ще се появи по свое желание.

В действителност, въпреки че бях завършил дипломната си работа, ми оставаше още да я препиша. Затова бях донесъл от къщи пишещата машина, чието тракане още щом за първи път наруши тишината в билиардната зала, измъкна моментално професор Ермано на прага на кабинета.

— Какво правиш? Вече преписваш ли? — развика се весело.

Дойде до мен и поиска да види машината. Беше портативна пишеща машина, италианска, една „Литория“, която ми бе подарил баща ми преди няколко години, след като си бях взел матурата. Марката ѝ съвсем не предизвика усмивка у него, както се опасявах. Изглежда, даже му стана приятно, че и в Италия вече се произвеждат пишещи машини, които, ако се съдеше по моята, работели отлично. Те, в къщи, имали три — каза, — една за Алберто, една за Микол и една за него — и трите американски. Тези на децата били портативни: много стабилни без съмнение, но не така леки като моята (междувременно я претегляше на ръка, като я държеше за дръжката). Неговата била обикновена, канцеларска. Може би заемала много място и била старомодна, но била солидна и наистина удобна. Можело да се пише и в седем екземпляра и всички били четливи.

Заведе ме в кабинета си и ми я показа, като повдигна една зловеща металическа кутия, боядисана в черно, която преди това въобще не бях забелязал. Беше истински музеен експонат, очевидно малко използван даже когато е бил нов. Казах му, че с моята машина можех да пиша най-много в три екземпляра, двата от които на пилюр, но все пак предпочитам да продължа на нея.

Глава след глава, чуках по клавишите, но умът ми беше другаде. Бягаше другаде и когато следобеда отивах в ателието на Алберто. Малните се бе върнал от Милано седмица след великденските празници, изпълнен с възмущение от последните политически събития

(падането на Мадрид: о, но не било свършено всичко; завладяването на Албания: какъв позор, каква палячовщина!). По отношение на това, последното събитие, събщи със сарказъм какво научил от някакви общи, негови и на Алберто, милански приятели. Нахлуването в Албания станало по искане на Чано, разказваше, който от завист към Рибентроп с тази гнусна низост искал да покаже на света, че не стои по-долу от немеца в областта на светкавичната дипломация. Можехме ли да повярваме? Говорело се, че дори кардинал Шустер бил осъдил постъпката и, както казвали, уж го заявил в най-тесен кръг, а пък целият Милано после научил. Джампи разказваше и новини от Милано. За едно представление на Моцартовия „Дон Жуан“ в „Ла Скала“, което за щастие успял да види; после за Глейдис, да, именно нея срещнал случайно там, наметната с визон, под ръка с един известен индустриалец. А Глейдис, както винаги много мила, когато минала покрай него, му направила лек знак с пръста, нещо като: „Обади ми се“ или: „Ще ти се обадя.“ Жалко само, че той трябвало веднага да се върне „във фирмата“! Един чифт рога щял да сложи с голямо удоволствие на този известен индустриалец, очакващ с нетърпение големите печалби от войната. Говореше, говореше: както обикновено се обръщаше повече към мен, но, струваше ми се, не така поучително и категорично, както предишните месеци. Като че ли след посещението в Милано, за да се види със семейството и с приятелите си, бе станал по-снизходителен по отношение на другите и на техните възгледи.

С Микол, вече казах, имах само редки контакти, и то единствено по телефона, по време на които и двамата избягвахме да засягаме интимни неща. И все пак, няколко дни след случката, когато я бях чакал повече от час пред изхода на храма, не издържах на изкушението да се оплача от студеното ѝ държане.

— Знаеш ли — започнах, — втората вечер на Великден те видях.

— Така ли? И ти ли беше в храма?

— Не, не бях. Минавах по улица Мацини, забелязах колата ви и реших да те изчакам навън.

— Що за идея!

— Беше много елегантна. Искаш ли да ти кажа как беше облечена?

— Вярвам ти, напълно ти вярвам. Къде стоеше?

— На тротоара отсреща, на ъгъла с улица Витория. В един момент ти се загледа към мен. Признай си: позна ли ме?

— Не. Защо трябва да ти кажа нещо, което не е било? А ти, не разбирам защо... Извинявай, но не можа ли да мръднеш напред?

— Канех се да го направя. Но после видях, че не си сама, и се отказах.

— Голямо откритие това, че не съм била сама! Ама и ти си чуден човек — можеше въпреки това да дойдеш да ме поздравиш, не е ли така?

— Като се размисли човек, така е. Бедата е, че не винаги можеш да мислиш. А щеше ли да ти бъде приятно?

— Господи, колко усложнения! — въздъхна тя.

Втория път, когато успях да се свържа с нея двадесетина дни покъсно, ми каза, че е болна, имала „силна“ настинка и малко температура. Колко досадно! Защо не съм й отивал на гости? Забравил ли съм я наистина?

— В... в леглото ли си? — запелтечих смутено, почувствува се жертва на огромна несправедливост.

— Разбира се, че съм в леглото, и дори под юргана. Кажи, че не искаш да дойдеш от страх да не се заразиш.

— Не, Микол, не — отговорих жално. — Не ме изкарвай пострахлив, отколкото съм. Само се учудих на обвинението ти, че съм те забравил, а аз... Не зная дали си спомняш — продължих с прегракнал глас, — но преди да заминеш за Венеция, беше много лесно да се говори с теб по телефона, а сега, трябва да признаеш, е станало цяло мъчение. Знаеше ли, че през тези дни съм посещавал няколко пъти дома ти? Казаха ли ти?

— Да.

— Тогава! Ако искаше да ме видиш, прекрасно знаеш къде можеше да ме намериш: сутрин в билиардната зала, следобед — при брат ти. Истината е, че не си имала никакво желание.

— Що за глупости! При Алберто никога не съм обичала да ходя, още повече, когато има гости. А сутрин нали работиш? Не мразя нищо повече от това да безпокоя хората, когато работят. Но както и да е, ако наистина държиш, утре или в друг ден ще мина за малко да те видя.

На другия ден сутринта не дойде, но следобеда, докато бях при Алберто (може би беше седем часът, няколко минути преди това

Малните бързо се бе сбогувал), влезе Пероти. Госпожицата ме молела да се кача горе за малко — съобщи безучастно. Извинявала се, но била още на легло и не можела да дойде тя. Какво съм предпочитал: да се кача веднага или да остана на вечеря и след това да се кача? Госпожицата би предпочела веднага, тъй като имала малко главоболие и искала да си легне рано. Но ако аз съм предпочитал да остана...

— Не, моля — казах, гледайки Алберто, — идвам веднага.

Станах, готов да последвам Пероти.

— Моля те, не се стеснявай — ми казваше в това време Алберто. — Мисля, че тази вечер аз и татко ще вечеряме сами. Баба също е на легло с настинка, а мама не иска и да чуе да напусне стаята. Ако искаш да хапнеш с нас и да отидеш горе при Микол след това... Знаеш как се радва татко, когато те види.

Отклоних поканата с извинението за някакъв несъществуващ ангажимент за вечерта и изтичах след Пероти, който вече бе в края на коридора.

Без да разменим нито дума, стигнахме до началото на дълга спираловидна стълба, която водеше нагоре до основата на кулата. Знаех, че апартаментчето на Микол е в най-високата част на къщата, под последната площадка.

Не бях забелязал асансьора и тръгнах нагоре по стълбата.

— Наистина вие сте млад — подсмихна се Пероти, — но сто двадесет и три стъпала са много. Не искате ли да използваме асансьора? Знаете ли, работи.

Отвори вратата на черната външна клетка, след това плъзгащата се врата на кабината и като се отдръпна настрана, ме остави да мина.

Прекрачих прага на кабината, която представляваше голяма допотопна кутия, цялата облицована в излъскано дърво и блестящи кристални плочки, украсени с буквите „М“, „F“ и „С“, вплетени в монограм, лъхна ме острата, малко задушаваша миризма на мухъл и терпентин, която изпълваше въздуха в това малко затворено пространство, обзе ме изведнъж необяснимо чувство за спокойствие, за съдбовен покой, за едно дори направо иронично безразличие и всичко това като че се сля в едно усещане... „Къде ли бях срещал подобна миризма? — се питах. — И кога?“

Кабината започна бавно да се издига нагоре в отвора на стълбището. Душех въздуха и гледах пред мен широкия гръб на

Пероти. Старецът беше оставил на мое разположение седалката, тапицирана с меко кадифе. Прав, на две педи разстояние, напрегнат, с едната ръка хванал месинговата дръжка на плъзгащата се врата, другата облегната със собственически жест, по свой начин нежен, на таблото с бутоните, Пероти отново се бе затворил в многозначително мълчание. Но именно тук аз си спомних и разбрах. Пероти мълчеше не защото не одобряваше, както за момент ми бе минало през ума, че Микол ме приема в стаята си, а защото възможността, която му се предлагаше да манипулира с асансьора — може би това ставаше рядко, — го изпълваше с тайно задоволство. Асансьорът му беше толкова скъп, колкото и каретата, там в гаража. Върху тези неща, върху тези свидетелства за едно минало, което бе станало вече и негово, той изливаше своята любов към семейството, на което служеше от момче, своята горда преданост на старо домашно животно.

— Добре работи — възкликнах. — Каква марка е?

— Американска — отговори ми, полуобръщайки лице и свивайки уста в особена презрителна гримаса, зад която селяните често прикриват възхищението си.

— На повече от четиридесет години е, но може да изкачи цял полк.

— Сигурно е „Уестингхаус“ — казах наслуки.

— Знам ли... — измърмори — нещо такова.

И започна да ми разказва как и кога инсталацията била „поставена“. Но в този момент кабината спря внезапно и го принуди да прекъсне, явно с неудоволствие, разказа си.

II

При душевното ми състояние в този момент — на временно спокойствие без илюзии — начинът, по който ме прие Микол, ме изненада като неочакван, незаслужен подарък. Страхувах се, че ще се отнесе лошо към мен, със същото жестоко безразличие, както в последно време. Но когато влязох в нейната стая (след като ме бе въвел, Пероти дискретно бе затворил вратата зад гърба ми) видях, че ми се усмихва сърдечно, мило, като приятелка. Именно нейната искряща усмивка, изпълнена с нежност и прошка, а не нейната покана ме накара да се отделя от тъмния ъгъл на стаята и да се приближа.

И така, доближих се до леглото, откъм краката ѝ и се облегнах на таблата. Микол седеше в леглото, завита до кръста, облегната върху две възглавници. Беше облечена в тъмнозелен пуловер по врата, с дълги ръкави. Когато влязох, четеше някаква френска книга, както личеше от корицата. И вероятно белезите на умора под очите се дължаха по-скоро на четенето, отколкото на болестта. Да, тя и сега беше красива — си казвах, като я разглеждах, — може би никога не е била така красива и привлекателна.

До леглото, на същата височина, имаше двуетажна масичка на колелца от орехово дърво; горната поставка беше заета от запалена подвижна лампа, телефона, един червен глинен съд, две чаши от бял порцелан с позлатени ръбове и термос. Микол се протегна, като търсеше шнурчето за централната лампа, висящо над таблата на леглото ѝ откъм главата. „Горкият гостенин“ — мърмореше междувременно. Съвсем не било уместно да ме държи в такава погребална стая! И когато лампата светна, тя изрази със силно възклицание удовлетворението си.

Продължи да говори на подчертан „финци-контински“: за „жалката“ настилка, която я принуждавала да лежи вече цели четири дни; за таблетките аспирин, с които, скришом от баща си и вуйчо си Джулио, заклет враг на лекарствата, предизвикващи изпотяване (увреждали сърцето според тях двамата — нещо, което въобще не било вярно!), напразно се опитвала да пресече хода на болестта; за скуката

през безкрайните часове на лечение, когато нямаш желание за нищо, дори за четене. Ех, четенето! Едно време, когато била на тринадесет години и боледувала от прословутите грипове със силна треска, можела да изчете жадно за няколко дни цялата „Война и мир“ например, или „Тримата мускетари“, а сега, при една нищожна настилка, едва „избутвала“ някое френско романче, от онези с едрия шрифт. Чел ли бях „Ужасните деца“ от Кокто? — ме попита, като взе отново книгата от масичката и ми я подаде. Не била лоша — била забавна и „шик“. Но можела ли да се сравнява с „Тримата мускетари“, с „Двадесет години по-късно“ и с „Виконт дьо Бражелон“? Това били истински романи! Нека си кажем истината: освен другото били даже „много шикозни“.

Млъкна изведнаж.

— Ей, защо стоиш там като кол? — възкликна. — Господи, ти си по-зле и от малко дете! Вземи онова кресло, ей там (и ми го посочи), и седни тук до мен.

Побързах да се подчиня, но това не ѝ стигаше. Сега *трябваше* да пия нещо.

— Какво да ти предложи? — каза. — Искаш ли чай?

— Не, благодаря — отговорих, — не преди вечеря. Чаят на гладен стомах ми убива апетита.

— Може би малко „скивасер“?

— Също не.

— Знаеш ли, горещ е! Ако не се лъжа, ти си опитвал само лятната „версия“ — а тя в същност е *еретическата*.

— Не, не, благодаря.

— О, господи — изхленчи. — Тогава да позвъня и да кажа да ти донесат някакъв аперитив? Ние не прием, но мисля, че някъде из къщи ще се намери бутилка „Битер кампари“. Пероти ще знае къде да я намери...

Поклатих глава.

— Ама и ти си един!... — възкликна разочаровано. — Съвсем нищо не искаш!

— По-добре не.

Изрекох „по-добре не“ и тя избухна в бурен смях.

— Защо се смееш? — попитах я малко засегнат.

Наблюдаваше ме, като че ли съзираше истинските ми черти за първи път.

— Ти каза „по-добре не“ като Бартълби. Със същото изражение.

— Бартълби ли? А кой е този господин?

— Обзалагам се, че не си чел разказите на Мелвил.

Казах, че от Мелвил съм чел само „Моби Дик“ в превод на Чезаре Павезе. Тогава тя ме накара да стана и да взема от шкафа отсреща, този между двата прозореца, томчето на Мелвил и да ѝ го донеса. Докато търсех между книгите, започна да ми разказва сюжета на разказа. Бартълби писар, нает от известен ню-йоркски адвокат, (много деен, способен, „либерален“, „един от онези американци на XIX-я век, в които роли Спенсър Трейси е много добър“), за да му изготвя в кантората преписки, писмени заключения и така нататък. И така този Бартълби, докато го карали да пише, седял и съвестно се трудел. Но ако на Спенсър Трейси му идвало наум да му възложи някаква допълнителна работа: като например да свери копие с оригиналния текст или да изтича до ъгъла, за да купи марка — той не — усмихвал се уклончиво и отговарял учтиво, но твърдо: „По-добре не.“

— А защо? — попитах, като се върнах с книгата в ръка.

— Защото не искам да прави нищо друго, освен да преписва. Да бъде писар, и само това.

— Извинявай — възразих, — но предполагам, че Спенсър Трейси му е плащал редовно заплатата.

— Разбира се — отговори Микол. — Но какво от това? С нея се заплаща трудът, но не и *личността*, която извършва този труд.

— Не ми е много ясно — настоявах аз. — Спенсър Трейси е наел Бартълби в кантората си като писар наистина, но предполагам и за да му помага в работата въобще. Какво в същност иска от него? Малко нещо *в повече*, което може би е малко нещо *в по-малко*. За един, който е принуден през цялото време да седи, отиването до ъгъла на улицата би могло да бъде полезно развлечение, необходимата почивка — при всяко положение удобен случай да си раздвижи малко краката. Не, не съм съгласен: според мен Спенсър Трейси е имал основание да изисква от твоя Бартълби да не седи като залепнал, а да изпълнява това, което се иска от него.

Доста дълго продължи спорът ни за бедния Бартълби и Спенсър Трейси. Тя ме упрекуваше, че не *разбирам*, че съм „един“ досаден, същински закостенял опортюнист. Опортюнист ли? Продължаваше да се шегува. Но факт беше, че най-напред със състрадалчески вид ме бе оприличила на Бартълби. Сега, обратното, виждайки, че съм на страната на „подлите работодатели“, бе започнала да величае у Бартълби „неотменимото право на всяко човешко същество към свободата“. С една дума, продължаваше да ме критикува, но за съвсем противоположни неща.

По едно време звънна телефонът. Обаждаха се от кухнята, за да попитат кога да ѝ донесат горе вечерята. Микол заяви, че засега не била гладна и че по-късно щяла тя да се обади. Дали иска бульон от зеленчуци? — отговори с гримаса на един конкретен въпрос, зададен ѝ по телефона. — Да, разбира се. Но да не ѝ го приготвяли още отсега, не можела да понася „стоплени яденета“.

След като постави слушалката, се обърна към мен. Гледаше ме с едновременно нежен и сериозен поглед и известно време мълча.

— Как е? — ме попита накрая тихо.

Преглътнах.

— Горедолу.

Усмяхнах се и се огледах наоколо.

— Странно е, че всичко в тази стая отговаря точно на моите представи — казах. — Ето там например шезлонгът. Като че ли съм го виждал вече. Впрочем аз съм го виждал.

Разказах ѝ за съня си преди шест месеца, през нощта преди нейното заминаване за Венеция. Посочих ѝ редиците от „латими“, блещукащи в полумрака по рафтовете на шкафовете — единствените предмети в стаята, казах, които в съня си бях видял различни от това, което са в действителност. Обясних като какви ми се бяха присънили, а тя ме слушаше внимателно и замислено, без да ме прекъсва.

Когато свърших, ме погали леко по ръкава на сакото. Тогава аз коленичих до леглото, прегърнах я, започнах да я целувам по шията, по очите, по устните. Тя не ме отблъсна, но продължаваше да ме гледа втренчено и леко си отместваше главата, за да не се остави да я целуна по устата.

— Не... не... — повтаряше тихо. — Престани... моля те... Бъди добър... Не... не... може да дойде някой... Не.

Напразно. Бавно, най-напред с единия крак, после с другия, се качих на леглото. Бях притиснал тялото ѝ с цялата си тежест. Продължавах да я целувам по лицето, но само от време на време успях да срещна устните ѝ и още по-малко да я накарам да затвори очи. Накрая скрих лицето си в нейната шия. И докато моето тяло почти несъзнателно конвулсивно се мяташе върху нейното, неподвижно като статуя под завивките, изведнаж, с една внезапна, ужасна, пронизваща цялото ми същество болка усетих, че я загубвам, че я бях загубил.

Тя първа проговори.

— Стани, ако обичаш — чух я да казва близо до ухото ми. — Така не мога да дишам.

Бях буквално смазан. Да слеза от това легло, ми се струваше непосилно. Но нямах друг избор.

Изправих се. Направих няколко крачки из стаята, залитайки. Накрая се строполих отново в креслото до леглото и покрих лицето си с ръце. Бузите ми горяха.

— Защо го направи? — попита ме Микол. — И без това е безполезно.

— Безполезно ли? Защо? — попитах, като вдигнах рязко глава. — Мога ли да знам защо?

Гледаше ме със сянка от усмивка, витаеща около устата ѝ.

— Искаш ли да отидеш за малко оттатък? — каза, посочвайки ми вратата на банята. — Целият си червен, „пламтящо червен“ — добави на диалект. — Измий си лицето.

— Благодаря, ще го направя. Може би ще е по-добре.

Изправих се рязко и тръгнах към банята. И точно в този момент вратата, която водеше направо към стълбището, се разтърси от силен удар. Като че някой искаше да влезе насилствено и блъскаше с рамо.

— Какво става? — попитах шепнешком.

— Това е Йор — спокойно отвори Микол. — Иди да му отвориш.

III

В овалното огледало над умивалника гледах отражението на лицето си.

Разглеждах го внимателно, като че ли не бе моето, като че ли бе лицето на друг човек. Въпреки че го бях облял няколко пъти със студена вода, все още беше червено, „пламтящо червено“, както се бе изразила Микол, на петна, по-тъмни между носа и горната устна и около скулите. Изследвах със старателна обективност това голямо осветено лице — там, пред мен, привличан последователно от пулсирането на артериите под кожата на челото и на слепоочията, от гъстата мрежа яркочервени капиляри, която, ако разтворех широко очи, като че притискаше в обсада светлосините дискове на ирисите, от косъмчетата по страните, по-гъсти по брадичката и по челюстите, и даже от една едва видима пъпчица... Не мислех за нищо определено. През тънката стена, която ме отделяше от стаята, чувах Микол да говори по телефона. С кого ли? Вероятно с персонала от кухнята, за да поиска да й качат горе вечерята. Това естествено щеше да направи и за двамата предстоящото сбогуване по-малко смущаващо.

Влязох, когато затваряше телефона, и отново не без учудване установих, че тя нямаше нищо против мен.

Протегна се от леглото, за да налее чай в една чаша.

— Сега, ако обичаш, седни — каза — и пийни нещо.

Мълчаливо я послушах. Пиех бавно, на глътки, без да вдигам очи. Зад гърба ми, изтегнат на пода, спеше Йор. Неговото тежко хъркане на пиян скитник изпълваше стаята.

Оставих чашата.

И бе отново Микол, която заговори. Без въобще да спомене за случилото се преди малко, започна с това: как отдавна, може би много по-отдавна, отколкото съм можел да предположа, имала намерение да започне открит разговор за положението, което полека-лека се бе създадо между нас. Нима не си спомнях онзи път, продължи, през октомври, когато, за да не се намокрим, се бяхме подслонили в гаража и след това бяхме седнали в каретата? Е да, още от онзи момент била

усетила лошата насока, която вземали нашите отношения. Била разбрала веднага, че между нас се е породило нещо фалшиво, нещо погрешно, нещо много опасно и вината била главно нейна, признавала, и това продължило още доста време. Какво трябвало да направи? Много просто: да ме дръпне настрана и да ми каже всичко честно още тогава, без да изчаква. А тя какво направила: като истинска страхливка избрала най-лошото — избягала. Е да, да се измъкнеш, било лесно, но докъде води това почти винаги, особено при „нежните ситуации“? Деветдесет и девет на сто е сигурно, че жарта продължава да тлее под пепелта с удивителния резултат, че по-късно, когато двамата се срещнат отново, вече е много трудно, почти невъзможно да разговарят спокойно като добри приятели.

Аз също бях усетил — намесих се на това място — и й бях благодарен за откровеността.

Но имаше нещо, което исках тя да ми обясни. Беше избягала така изведнаж, без дори да се сбогува, добре, но защо после, едва пристигнала във Венеция, беше побързала да поиска от мен да не преставам да се срещам с брат й Алберто.

— Защо? — попитах. Ако наистина си искала, както каза, да те забравя (извини ме за баналността и не избухвай в смях!), не можеше ли напълно да скъсаш с мен? Щеше да бъде трудно, но не и невъзможно — щом не се подхранва, ако мога така да се изразя, жарта с течение на времето сама може да угасне.

Погледна ме, без да прикрие изненадата си — учудена може би, че бях намерил сили да мина в контраатака, дори и толкова неубедително.

Имал съм право — съгласи се, поклащайки глава замислено, — имал съм пълно право. Все пак ме молеше да й вярвам. Като постъпила така, тя нямала и най-малкото намерение да лови риба в мътна вода. Държала на моето приятелство — това било всичко, вярно, малко егоистично, но освен това наистина била загрижена за Алберто, който с изключение на Джампиеро Малните оставал тук, без да има с кого да размени от време на време две думи. Горкият Алберто! — въздъхна. Не бях ли забелязал и аз по време на посещенията ми през последните месеци колко той има *нужда* от хора около себе си? За него, свикнал да прекарва зимите в Милано, забавлявайки се с театри, кина и всичко останало на разположение, перспективата да остане тук, във Ферара,

затворен в къщи в продължение на месеци, и на всичко отгоре почти без да има какво да нрави, не беше никак весела, трябвало да се съглася с нея. Горкият Алберто! — повтори. Тя, в сравнение с него, била много по-силна, много по-независима, можела, ако се наложи, да издържи и най-тежката самота. Впрочем май ми го била казала: Венеция през зимата била може би по-мрачна и от Ферара, а къщата на вуйчовците ѝ — не по-малко тъжна и „изолирана“ от тази.

— Тази тук съвсем не е тъжна — казах, изведнаж разчувствуван.

— Харесва ли ти? — попита ме оживена. — Тогава ще ти призная нещо, но ти после няма да се нахвърлиш върху мен, нали? Няма да ме обвиняваш в лицемерие или дори в двуличие!... Исках много ти да видиш тази къща.

— Защо?

— Защо, не зная. Наистина не бих могла да ти кажа защо. Предполагам поради същата причина, поради която като дете в храма ми се искаше да дръпна и теб под татковия шал... Ех, ако можех да го направя! Още си ми пред очите там, под шала на баща ти, на банката пред нас. Колко те съжالياх. Зная, че е нелепо: и все пак, като те гледах, изпитвах същото съжаление, като че ли ти си сирак, без баща и без майка.

След тези думи помълча известно време с поглед, вперен в тавана. После, облегната с лакът на възглавницата, заговори отново, този път замислена, сериозна.

Каза, че не искала да ми причинява болка, че никак не искала това, но, от друга страна пък, трябвало да разбере: в никакъв случай не трябвало да разваляме, както сме рискували да сторим, хубавите общи детски спомени. Да се захванем да правим любов ние двамата! Наистина ли съм мислел, че е възможно?

Попитах я защо ѝ изглежда чак толкова невъзможно.

Поради безброй много причини — ми отговори: на първо място поради това, че само мисълта да се люби с мен я смущавала толкова, колкото ако си помислела, че може да прави подобно нещо с брат, да кажем примерно с Алберто. Вярно, като дете леко *се увличала* по мен и кой знае, може би именно това сега я възпирало. Аз... аз стоех до нея, разбирах ли какво иска да ми каже? А не *срещу* нея, а любовта, поне така си представяла тя, била за хора, решени да се побеждават взаимно — един безмилостен, безпощаден спорт, много по-безмилостен и

много по-безпощаден от тениса! Спорт, при който всякакви удари били разрешени и никой не проявявал излишно добродушие и почтеност, за да ги смекчи.

*Проклет да бъде онзи мечтател, който има
греха, че пръв поиска с младежка тъпота
да разреши задача навек неразрешима
и пожела да смеси честта със любовта!^[1]*

— бил предупредил Бодлер, който разбирал от тези работи. А ние? И двамата до глупост честни, еднакви във всичко и за всичко като две капки вода („А еднаквите не воюват помежду си, вярвай ми!“), бихме ли могли някога ние да се надяваме един друг? Щяхме ли да пожелаем истински да се разкъсаме? Не, не било възможно. Според нея, щом като бог ни е създал такива, подобно нещо нито било желателно, нито възможно.

Но дори да допуснем, като чисто предположение, че сме различни от това, което сме в действителност, че, с една дума, между нас има дори минимална възможност за връзка от такъв *кръвопролитен* тип, какво сме трябвало да направим? *Да се сгодим* със съответната размяна на халки, с взаимни посещения от страна на родителите и така нататък? Каква поучителна история! И какво удовлетворение у всички, когато сме щели да се появим заедно в италианското училище на следващия Кипур: малко отслабнали в лице поради постите, но въпреки това красиви, напълно подходящи един за друг! Естествено нямало да липсват и такива, които, виждайки ни, щели да благословят расистките закони, заявявайки, че пред такова красиво съчетание оставало да се каже едно-единствено нещо — всяко зло за добро. И кой знае дали дори Федералният секретар нямало да се интересува от нас чак от булевард Кавур! Пфу!

Мълчах подтиснат. Тя се възползува от това, за да вдигне слушалката на телефона и да каже в кухнята да ѝ донесат вечерята, но след половин час, тъй като — повтори — тази вечер въобще не била гладна. Едва на другия ден, размисляйки отново върху случилото се, щях да се сетя и за това, че докато бях в банята, я бях чул да разговаря по телефона. Значи, се бях лъгал — щях да си кажа на другата сутрин,

— значи, е говорила с друг от къщата (или извън нея), но *не* и с кухнята.

Но в онзи момент бях потънал в съвсем други мисли. Когато Микол затвори телефона, вдигнах глава:

— Ти каза, че ние двамата сме еднакви. В какъв смисъл?

— Но, да, да — възкликна тя. В смисъл че и аз като нея не съм притежавал онзи инстинктивен вкус към нещата, който е характерен за *нормалните* хора. Долавяла го прекрасно: за мен, както и за нея, по-голямо значение имал споменът за нещата, отколкото тяхното притежаване, споменът, пред който всяко притежаване само по себе си се оказва лъжовно, обикновено, недостатъчно. Как ме разбирала! Моето тръпнещо желание настоящето *веднага* да стане минало, за да мога да го обичам и да му се възхищавам спокойно, било и нейно, съвсем същото. Такъв бил *нашият общ* недостатък: да вървим напред с глава, винаги обърната назад. Не е ли така?

Така беше — не можех да не призная вътре в себе си, — точно така беше. Бях я прегръщал само преди час, а вече, както винаги, всичко отново бе станало нереално като в приказка — една случка, която не можеш да повярваш, че е била, или от която се страхуваш.

— Кой знае — отговорих гласно. — Може би е по-просто. Може би не ти допадам физически. И това е всичко.

— Не говори глупости — възпротиви се тя. — Какво общо има това?

— И още как има общо!

— Сега ти проиш комплименти и го знаеш прекрасно. Но не искам да ти доставя това удовлетворение. Не го заслужаваш, а освен това даже и сега да се опитам да ти повтора всички хубави неща, които винаги съм си мислила за твоите прословути синьозеленикави очи (и не само за очите), какво ще постигна? Ти пръв ще ме осъдиш като отвратителна лицемерка. Ще си помислиш: ето на, след тоягата — захарче, лека милувка...

— Освен ако...

— Освен ако какво?

Колебаех се, но накрая се реших:

— Освен ако — започнах — няма някой друг между нас.

Гледайки ме втренчено, поклати отрицателно глава.

— Между нас няма съвсем никой — отговори. — А и кой трябва да бъде този?

Вярвах й. Но бях отчаян и исках да я засегна.

— Мен ли питаш? — казах, издавайки напред устни. — Всичко е възможно. Кой може да ми гарантира, че през зимата във Венеция не си се запознала с някого?

Избухна в смях — весел, жив, кристален смях.

— Що за идея — възкликна. — Та аз само зубрех през цялото време за тази дипломна работа!

— Да не би да искаш да ме убедиш, че през тези пет години следване въобще не си правила любов с никого! Хайде, хайде, все е имало някой, който е тичал по тебе!

Бях сигурен, че ще отрече. Но се излъгах.

— Да, любовници съм имала — призна.

Като че ли някаква ръка сграбчи изведнъж стомаха ми и започна да го извива.

— Много ли? — успях да попитам.

Както беше се изтегнала по гръб, с поглед, вперен в тавана, повдигна леко ръка.

— Хм... не зная — каза. — Чакай да си помисля.

— Значи, си имала много?

Погледна ме накриво с едно лукаво, направо нагло изражение на лицето, което не познавах и което ме ужаси.

— Да кажем, трима или четирима. Даже петима, ако трябва да бъда точна... Но всичките бяха незначителни *флиртове*, да сме наясно, и съвсем безобидни... и даже доста скучни.

— *Флиртове* в какъв смисъл?

— Но да... дълги разходки из Лидо... две или три екскурзии до остров Торчело... от време на време по някоя целувка... много държане за ръце... и много кино. Изобилие от кина.

— И винаги със състуденти?

— Горе-долу.

— С католици, предполагам.

— Естествено. Но не по принцип, обаче. Разбираш ли, принуден си да се задоволиш с каквото намериш.

— Но не с...

— Не, с евреи бих казала, че не. Не защото във факултета нямаше. Но бяха толкова сериозни и грозни!

Отново се обърна, за да ме погледне, и се усмихна.

— Но тази зима — никой, мога да ти се закълна. Учих и пуших и до такава степен не правех нищо друго, че самата госпожица Блуменфелд ме караше да излизам.

Измъкна изпод възглавницата пакет „Лъки страйк“.

— Искаш ли да запалиш? Както виждаш, започнах със силни.

Мълчаливо посочих лулата, която беше пъхната в джобчето на сакото.

— И ти ли! — засмя се, необичайно развеселена. — Ама този ваш Джампи наистина сее последователи!

— И ти се оплакваше, че нямаш приятели във Венеция! — заосъждах я аз. — Какви лъжи! Хайде, и ти си като другите.

Поклати глава, не зная дали със съжаление към мен или към самата себе си.

— Дори *флиртовете*, и тези най-дребните, не могат да се смесват с приятелството — каза тъжно. — Затова, когато съм ти говорила за приятели, трябва да признаеш, че съм те лъгала само до известна степен. Но имаш право: и аз съм като другите — лъжкиня, предателка, невярна... Не много по-различна от една Адриана Трентини в края на краищата.

Беше изрекла „невярна“ на срички, с нещо подобно на горчива гордост. Продължи да говори, като каза, че ако аз съм имал вина, то тя е била в това, че винаги съм я надценявал повече, отколкото трябвало. С това, за бога, тя нямала и най-малкото намерение да се оправдае. Но било факт: тя четяла в очите ми винаги такъв „идеализъм“, че се чувствувала някак си принудена да се показва по-добра, отколкото е в действителност.

Нямаше повече какво да си кажем. След малко, когато Джина влезе с вечерята (минаваше вече девет), се изправих.

— Извинявай, но трябва да тръгвам — казах, подавайки й ръка.

— Знаеш пътя, нали? Или предпочиташ да те изпрати Джина?

— Не, няма нужда. Ще се оправя сам.

— Да вземеш асансьора.

— Добре.

На вратата се обърнах. Вече беше допряла лъжицата до устата си. Казах: „Чао.“

— Чао — усмихна ми се тя. — Утре ще ти телефонирам.

[1] Превод Георги Михайлов. — Б.р. ↑

IV

Но най-лошото за мен започна едва двадесет дни по-късно, след като се завърнах от пътуването си до Франция, което направих през втората половина на април.

Бях заминал за Франция, по-точно за Гренобъл, по съвсем определен повод. Няколкостотинте лири на месец, които разрешаваха да се изпращат на брат ми Ернесто по законен път, му стигаха, както той самият непрекъснато повтаряше в писмата си, едва за да плаща наема на стаята си. Затова молеше да го снабдим с още пари. И баща ми настоя, през една нощ, когато се бях прибрал по-късно от обикновено (останал буден, каза, нарочно за да сме поговорели), да отида и да му занеса лично пари. Защо да не съм се възползвал от случая? Да подишам малко по-различен въздух от „този тук“, да видя малко свят, да се поразвлека: всичко това щяло да ми се отрази добре както физически, така и на настроението.

И така тръгнах. Спрях за два часа в Торино, за четири — в Шамбери, накрая стигнах в Гренобъл. Там, в пансиона, където Ернесто се хранеше, веднага бях представен на много негови връстници от Италия, всички в неговото положение и всичките студенти от Политехниката: един Леви от Торино, един Сегре от Салуцо, един Сорани от Триест, един Кантони от Мантова, един Кастелнуово от Флоренция, една девойка Пинкерле от Рим. Но през дванадесетте дни на престоя си там по-голямата част от времето прекарах в библиотеката да преглеждам ръкописите на Стендал, а не с тях. В Гренобъл беше студено, валеше.

Върховете на планините, които се издигаха над града, рядко се показваха от мъглата и облаците, а вечер пробните пълни затъмнения обезсърчаваха всяко намерение за излизане. Ферара ми се струваше много далечна: като че ли нямаше никога вече да се върна там. А Микол? Откакто бях заминал, в ухото ми непрекъснато звучеше гласът ѝ: „Защо го направи? И без това няма смисъл.“ И все пак един ден се случи нещо. Бях попаднал, прелиствайки записките на Стендал, на следните думи: *All lost, nothing lost* и изведнъж, като по чудо, се

почувствувах освободен, излекуван. Взех една илюстрирана картичка, написах на нея думите на Стендал и я изпратих на Микол така, без нито дума повече, без подпис дори — нека да си мисли, каквото иска. „Всичко е загубено, нищо не е загубено.“ Колко беше вярно! — си казах и въздъхнах.

Но се лъжех. Върнах се в Италия в началото на май и я намерих в разцъфнала пролет: ливадите между Алесандрия и Пиаченца, изпъстрени с обширни жълти петна, пътищата на емилианското поле, пълни с момичета, излезли на разходка с велосипеди, с голи ръце и крака, големите дървета при стената на Ферара, целите в листа. Бях пристигнал в неделя към обяд. В къщи се бях изкъпал и обядвал в семейна среда, отговаряйки доста търпеливо на многобройните въпроси. Но внезапното, неудържимо желание, което ме бе обзело в момента, в който от влака бях видял да изникват в далечината кулите и камбанариите на Ферара, не ми позволяваше да отлагам. В два и половина, без да се осмеля да телефонирам, вече хвърчах с колелото покрай Стената на ангелите, с очи, втренчени в неподвижната избуяла растителност на „Баркетто дел Дука“, което постепенно се приближаваше откъм лявата ми страна. Всичко отново се бе възвърнало както преди: като че ли последните петнадесет дни бях прекарал в сън.

Долу, на корта, Микол играеше срещу един младеж в бели панталони, в когото не ми бе трудно да позная Малната. Много скоро ме забелязаха и познаха, така че двамата прекъснаха играта и започнаха да размахват ракетите. Не бяха сами обаче. Там беше и Алберто. Видях го, когато излезе от зеленината и изтича в средата на игрището. Погледна към мен и след това пъкна ръце в устата си. Изсвири два, три пъти. Какво правиш там, на върха? — като че искаше да ми каже. Защо не влизаш в градината, чудак такъв? Бях се отправил вече към началото на булевард Ерколе I, карайки покрай зида, виждах вече пред себе си входната врата, а Алберто продължаваше от време на време да пуска по едно изсвирване като с рог. „Да не изчезнеш, внимавай!“ — казваха сега свирките му, все така силни, но междувременно станали някак си добродушни, едва-едва предупреждаващи.

— Привет! — извиках както обикновено, излизайки от тунела с розичките.

Микол и Малните бяха подновили играта и без да спират, отговориха едновременно на поздрава ми. Алберто се изправи и се запъти да ме посрещне.

— Мога ли да знам къде се беше загубил през всичките тези дни? — ме попита. — Няколко пъти се обаждах у вас и все те нямаше.

— Бил е във Франция — отговори вместо мен Микол от игрището.

— Във Франция ли? — възкликна Алберто с такова учудване в погледа, че ми се стори искрен. — И защо?

— Бях при брат си в Гренобъл.

— А, да, вярно, брат ти следва там. Как е той? Как се оправя?

Междувременно се бяхме изтегнали на два шезлонга, разположени един до друг срещу страничния вход на игрището, в прекрасна позиция, за да наблюдаваме развитието на срещата. За разлика от миналата година Микол не беше по къси панталонки. Носеше плисирана бяла вълнена пола, съвсем класическа, фланелка, също бяла, със запретнати ръкави и чудновати дълги снежнобели плетени чорапи. Цялата в пот, зачервена, ожесточено се стараеше да изпраща топките в най-отдалечените кътчета на игрището. Но Малните, въпреки че бе напълнял и пухтеше, ѝ се противопоставяше усърдно.

Една топка се търкулна и спря близо до нас. Микол приближи, за да я вземе, и за момент погледите ни се кръстосаха. Това явно я подразни. Обръщайки се към Малните, извика:

— Ще опитаме ли още един сет?

— Да опитаме — измърмори другият. — Колко гейма преднина ще имам?

— Нито един — отговори троснато и намръщено Микол. — В най-добрия случай мога да ти отстъпя правото на сервис. Почвай ти!

Хвърли топката оттатък мрежата, после зае позиция, за да отговори на удара на противника.

Няколко минути ние с Алберто наблюдавахме играта им. Чувствавах се нещастен и изпълнен с безпокойство. Обръщението на „ти“ на Микол към Малните, нейното открито и подчертано намерение да не ми обръща внимание изведнаж ми дадоха представа за продължителното време, през което бях отсъствувал. Колкото до Алберто, той естествено не сваляше очи от Джампи. Но забелязах, че

вместо да му се възхищава и да го обсипва с хвалби, нито за миг не преставаше да го критикува.

— Ето един — ми довери шепнешком и това бе толкова учудващо, че въпреки тягостното ми състояние не можех да не се заслушам, — ето един, който даже и да взима уроци всеки божи ден при някое светило на тениса, *никога* няма да стане дори сносен тенисист. И какво му липсва? Да видим: крака? Крака със сигурност не, защото е добър алпинист. Дъх? Не, поради същата причина. Сила? Има я в излишък — достатъчно е да ти стисне ръката, за да се убедиш. Тогава? Истината е, че тенисът — обобщава с необичайна разпаленост, — освен че е спорт, е и изкуство и като всички изкуства изисква особен талант, онази „природна класа“, с една дума, без която все едно нищо, ще си останеш цял живот „неумел“.

— Какво има? — развика се в един момент Малните. — Какво сте се разкритиковали там вие двамата?

— Давай, давай — отвърна му саркастично Алберто. — И внимавай да не се оставиш на една жена!

Не вярвах на ушите си. Възможно ли беше това? Къде беше отишла цялата кротост, цялата покорност на Алберто по отношение на приятеля му? Погледнах го внимателно. Лицето му изведнаж ми се видя отслабнало, изтощено, сбръчкано като от преждевременна старост. Дали не беше болен?

Исках да го попитам, но не ми достигна кураж. Вместо това го запитах дали за първи ден играят тенис и защо не са тук, както миналата година, Бруно Латес, Адриана Трентини и останалите от „четата“.

— Но ти наистина нищо не знаеш! — възкликна той и силно се разсмя, като оголи безкръвните си венци.

Преди около седмица — без да чака подкана, заразказва Алберто, — зарадвани от хубавото време, той и Микол решили да позвънят по телефона на този-онзи именно с благородната цел да подновят прекрасните тенис-дни от миналата година. Обадили се на Адриана Трентини, на Бруно Латес, на момчетата Сани и Колевати и на много други прекрасни образци от двата пола от по-младото поколение, за които миналата есен не се били сетили. Всички приели поканата с похвална готовност, която можела да осигури в деня на откриването — събота, първи май (жалко, че не съм бил тук) — един успех, слабо е да

се каже триумфален. Не само играли тенис, а и говорили, кокетничили, дори танцували в „колибата“ под звуците на „Филипса“, „своевременно инсталиран там“.

Още по-голям успех — продължи Алберто — имала втората „сбирка“ в неделя следобед, на втори май. Но в понеделник сутринта, трети май, започнала да се очертава „неприятността“. Предшествуван от една загадъчна визитка, ето че към единадесет часа се проявил на велосипед адвокатът Табет — да, именно той, самият голям фашист Йеремия Табет. И след като се затворили двамата с татко в неговия кабинет, той му предал категоричната заповед на Федералния секретар веднага да прекъсне скандалните всекидневни провокационни сбирки, които, между другото, лишени от какъвто и да е истински спортен смисъл, от известно време се организирали в неговата къща. Било абсолютно недопустимо — заявявал консулт Болониези посредством „общия“ приятел Табет, — и то по очевидни причини, да се обръща полека-лека градината на Финци-Контини в нещо като съперник на тенис-клуба „Елеонора д’Есте“, една институция, тази последната, дала много за развитието на спорта в града. Затова — стоп, дотук. За да се избегнели официални санкции (за неподчинение се предвиждало интерниране в Урбисалия), от този момент нататък нито един от членовете на „Елеонора д’Есте“ да не бил откъсван от естествената му среда.

— А баща ти — попитах — какво му отговорил?

— Какво искаш да му отговори — засмя се Алберто. — Не му оставало друго, освен да постъпи като „Дон Абондио“. Да се поклони и да измърмори: „Винаги склонен към подчинение.“ Мисля, горе-долу така се е изразил.

— Според мен виновен е Барбичинти — развика се от игрището Микол, на която разстоянието очевидно не беше попречило да следи разговора ни. — Никой не може да ме убеди, че не е изтичал той да се оплаче на булевард Кавур. Пред очите ми е самата сцена. Впрочем, горкичкия, трябва да го извиним: когато ревнуваш, си способен на всичко...

Въпреки че бяха произнесени явно без някакво особено намерение, тези думи на Микол ме засегнаха болезнено. Бях на границата да стана и да си тръгна.

И кой знае, вероятно наистина щях да си тръгна, ако точно в този момент, обръщайки се към Алберто, като че за да го призова на помощ и за свидетел, не се бях спрял отново, поразен от бледността на лицето му, от болезнената слабост на раменете му, загубили се в станалия вече твърде широк пуловер (междувременно той ми намигна, като че ли ми казваше да не го вземам навътре, и вече говореше за друго: за корта и за подобрителните работи, които, въпреки всичко, щели да започнат до края на седмицата); и ако в този момент не бях видял да се появяват там долу, в началото на поляната, черните, тъжни, смалени фигури на професор Ермано и госпожа Олга, връщащи се от следобедната си разходка в парка и бавно тръгнали към нас.

[0] Герой от „Годениците“ на Алесандро Мандзони. — Б.пр. ↑

V

Дългият период, който измина до фаталните последни дни на август трийсет и девета — до навечерието на нацисткото нахлуване в Полша, — ми е останал като бавно, постепенно спускане в бездънната фуния на Мьолстрьом. Четиримата — аз, Микол, Алберто и Малните — бяхме единствени господари на игрището за тенис, което скоро след разговора ни бе препокрито с повече от педя червена настилка, донесена от Имола (на Бруно Латес, вероятно загубен по петите на Адриана Трентини, не можеше да се разчита). Различно групирани, по цели следобеди прекарвахме в дълги срещи по двойки. Алберто, дори и уморен и с недостиг на дъх, бе винаги готов, кой знае защо, да започне отново, да не се предава и въобще да не ни дава покой.

Защо упорствувах да се връщам всеки ден там, където знаех, че ще изпитвам само унижения и горчивина? Не бих могъл да отговоря с точност. Може би се надявах на някакво чудо, на рязко изменение на положението, или може би отивах именно заради униженията и горчивината... Играехме тенис; по време на редките почивки, които Алберто ни даваше, сядахме на четирите шезлонга, поставени в редица на сянка пред „колибата“, спорехме най-вече аз и Малните върху обичайните теми: за изкуство и за политика. Но щом предложех на Микол, която все пак се държеше любезно с мен и понякога дори мило, разходка из парка, тя много рядко се съгласяваше. Дори и да се съгласяваше, никога не тръгваше с удоволствие, а придавайки на лицето си вид на нещо средно между отвращение и снизходителност, който много скоро ме караше да съжалявам, че съм я замъкнал далече от Алберто и Малните.

И все пак не се предавах, не се примирявах. Раздвоен между подтика да скъсам, да изчезна завинаги, и другия, обратния — да бъда там, да не отстъпвам на никаква цена, излизаше на практика, че присъствувах неотлъчно. Истината е, че понякога някой по-студен от обикновено поглед от страна на Микол, някой неин жест на нетърпение или саркастична, или отегчена гримаса ме караше съвсем искрено да си вярвам, че вече съм решил и скъсал. Но колко време

издържах да стоя далеч? Три-четири дни максимум. На петия ето ме отново там с весело, непринудено лице на върнал се от пътешествие (непрекъснато говорех за пътувания, когато се появявах отново: до Милано, до Флоренция, до Рим и слава богу и тримата даваха вид, че ми вярват!), но с наранено сърце и очи, които започваха веднага да търсят в тези на Микол някакъв невъзможен отговор. Това беше часът на „семейните сцени“ — както ги наричаше Микол, — по време на които, ако се отдадеше случай, правех опит и да я целуна. А тя, много търпеливо понасяше всичко, никога не се държеше грубо.

И все пак една юнска вечер, приблизително в средата на месеца, нещата се влошиха.

Седяхме един до друг на външните стъпала на „колибата“ и макар че бе вече осем, беше още светло. В далечината виждах как Пероти сваля и навива мрежата от игрището, чийто терен, откакто бе покрит с нов червен пясък, никога не му се струваше достатъчно поддържан — и това също бе учудващо от негова страна. Малните се къпеше вътре (чувахме го как пухти шумно под струята топла вода); Алберто се бе сбогувал преди малко с едно меланхолично „бай-бай“. Бяхме останали сами с Микол и аз веднага се бях възползувал, за да започна с моето скучно, безсмислено, вечно досаждане. Както винаги настоявах в опитите си да я убедя, че е грешила и че продължава да греша, като намира неуместна между нас една сантиментална връзка; както винаги я упреквах (нечестно), че ме е излъгала, когато преди по-малко от месец ме уверяваше, че между мен и нея няма никоя друг. Докато според мен имало помежду ни или поне е имало във Венеция през зимата.

— Повтарям ти за кой ли път, че се лъжеш — ми каза Микол тихо, — но знам, че е безполезно, прекрасно знам, че утре отново ще упорствуваш със същите истории. Какво искаш: да ти кажа, че имам тайна любовна връзка, че вода двойствен живот? Ако толкова много настояваш, мога и да те задоволя.

— Не, Микол — отговорих аз също така тихо, но по-възбудено. — Аз може да съм всичко, но мазохист — не. Ако можеше да разбереш колко са нормални, ужасно банални моите желания! Смей се, ако това ти доставя удоволствие. Но ако има нещо, което бих желал, това е единствено да те чуя да *се закълнеш*, че това, което ми каза, е истина, и да ти повярвам.

— Аз веднага ще се закълна. Но ти ще ми повярваш ли?

— Не.

— Толкова по-зле за теб тогава!

— Да, разбира се: толкова по-зле за мен. Във всеки случай, ако можеш наистина да ти повярвам...

— Какво щеше да направиш? Да чуем.

— О-о, пак съвсем нормални, банални неща — там е бедата! Като това например.

Взех двете ѝ ръце и започнах да ги покривам с целувки и сълзи.

Не ме отблъсна. Скрих лицето си в коленете ѝ и допирът до нейната гладка и нежна кожа ме замайваше. Целунах я там, по краката.

— Сега стига — каза.

Измъкна ръцете си от моите и се изправи.

— Студено ми е — продължи, — трябва да се прибирам. Сигурно масата е сложена вече, а аз трябва да се мия и преобличам. Хайде, стани: не се дръж като дете.

— Сбогом! — извика, обърната към „колибата.“ — Аз тръгвам.

— Сбогом — отговори отвътре Малните. — Благодаря.

— Довиждане. Утре ще дойдеш ли?

— За утре не зная. Ще видим.

Отправихме се по посока на Голямата къща, извисяваща се във въздуха, пълен с комари и прилепи на летния залез, разделени от велосипеда, в чиято рамка се бях вкопчил конвулсивно. Мълчехме. Една каруца, пълна със сено, дърпана от два впрегнати вола, идваше срещу нас. Върху сеното беше изправен единият от синовете на Пероти, който, като се разминавахме, ни пожела приятна вечер и си свали каскета. Въпреки че обвинявах Микол нечестно, без да вярвам в това, което казвах, искаше ми се все пак да ѝ изкрещя да престане да играе тази комедия, да се държа дръзко с нея, дори да ѝ ударя плесница. Но после? Какво щях да спечеля от това?

И тогава именно направих грешната стъпка.

— Безполезно е да отричаш — казах, — още повече, че знам и кой е човекът.

Едва произнесох тези думи и вече се бях разкаял. Погледна ме замислено, натъжена.

— И сега, — каза — според твоите предвиждания би трябвало да те предизвикам да изречеш буква по буква името, което таиш в теб, ако

въобще таиш такава. Но стига вече. Не искам повече нищо да знам. И щом сме стигнали до това положение, ще ти бъда благодарна, ако отсега нататък ти не бъдеш толкова постоянен... да... с една дума, ако ти не идваш в къщи толкова често. Казвам ти го честно, ако не се опасявах, че ще почнат приказки в семейството — как така, защо и прочее, щях да те помоля направо да не идваш повече, никога повече.

— Извинявай — успех да промърморя.

— Не, не мога да те извиня — каза, поклащайки глава. — Ако го направя, след няколко дни ще започнеш отначало.

Добави, че начинът, по който съм се държал от много време насам, не бил достоен: нито за мен, нито за нея. Тя ми била казвала и повтаряла хиляди пъти, че било безполезно да се опитвам да превръщам отношенията ни в други, различни от тези на приятелство и сърдечност. Но не: веднага щом се явял удобен случай, аз, наопаки — съм се нахвърлял върху нея с целувки и друго, като че ли не съм знаел и аз, че в „ситуация“ като нашата нямало нищо по-неприятно и „противопоказано“. Господи! Възможно ли било да не мога да се въздържа? Ако между нас, по-рано, била съществувала някаква физическа връзка, малко по-задълбочена от една целувка, тогава да, тя можела да разбере, че аз... тя можела, така да се каже, да ми влезе в положението. Но при отношенията, които винаги били съществували между нас, моята страст да я прегръщам, да се търкам в нея вероятно била признак на едно-единствено нещо: на моята вътрешна беднота, на моята природна неспособност да обичам истински. И после, хайде де! Какво означавали внезапните отсъствия, резките завръщания, инквизиторските или трагичните погледи, нацупените мълчания, грубостите, странните подмятания — какво означавал целият низ от необмислени и смуцаващи постъпки, които непрекъснато съм бил извършвал без никакво стеснение? Ако поне съм разигравал семейните сцени само пред нея, насаме, както и да е, но да присъствували на тях и брат й, и Джампи Малнате — това никога, никога и никога!

— Струва ми се, че сега преувеличаваш — казах. — Кога съм ти правил сцени пред Малнате и Алберто?

— Винаги, непрекъснато! — отговори.

Когато съм се завръщал след седмица отсъствие — продължи — и съм заявявал примерно, че съм бил в Рим, а после съм избухвал в нервен безпричинен смях, също като лудите, какво съм си въобразявал

— че Алберто и Малните няма да разберат, че разказвам измислици, че въобще не съм ходил в Рим и че моите изблици на престорена веселост не са предназначени за нея? И по време на разговорите, когато съм скачал прав и съм крещял и обиждал като побъркан и всичко съм обръщал в личен въпрос (някой ден Джампи щял да се ядоса, с пълно право, горкият!), какво съм си мислел — че хората не се досещали, че причината за моите избухвания е тя, макар и „невинна“?

— Разбрах — казах, навеждайки глава. — Разбрах, че ти наистина не искаш повече да ме виждаш!

— Вината не е моя. Ти беше този, който постепенно стана нетърпим.

— Ти каза — промърморих след пауза, — ти каза обаче, че мога и даже трябва да идвам от време на време. Така ли е?

— Да.

— Тогава реши ти. Какво трябва да правя, за да не сбъркам пак? На колко време да се появявам?

— Ами не знам — отговори, като сви рамене. — Мисля, че като начало трябва да изчакаш да минат най-малко двадесет дни. После можеш пак да идваш, ако държиш, но, моля ти се, *и след* това не идвай по-често от два пъти седмично.

— Вторник и петък. Може ли? Като на уроци по пиано.

— Глупак — измърмори, усмихвайки се против волята си. — Наистина си глупак.

VI

Въпреки че особено в началото усилието беше много голямо, си наложих, един вид като въпрос на чест, да спазя точно забраната на Микол. Достатъчно е да кажа, че се дипломирах на двадесет и девети юни и когато получих (почти веднага след това) от професор Ермано картичка със сърдечни поздравления и с покана за вечеря, счетох за поуместно да отговоря, че съжалявам, но нямам възможност да приема. Написах, че ме боли гърлото и че баща ми е забранил да излизам вечер. Но истинската причина за моя отказ беше, че от двадесетте дни изгнание, които Микол ми бе наложила, бяха минали само шестнадесет.

Усилието беше огромно. Макар, разбира се, да се надявах, че все един ден то ще бъде възнаградено, моята надежда беше много смътна и засега бях доволен, че мога да се подчиня на Микол и да остана свързан чрез това подчинение с нея и с райските места, от които бях временно отстранен. По отношение на Микол, ако в началото я упреквах в нещо, сега вече — не. Аз бях единственият виновник, единственият, на когото трябваше да бъде простено. Колко грешки бях направил! — си казвах. Припомнях си един по един всички случаи, когато, често насила, бях успявал да я целуна по устата, но само за да отдам пълно право на нея, която, макар да ме бе отблъснала, все пак ме бе търпяла толкова дълго, и за да се засрамя от моето жалко сладострастие, прикривано зад сантименталност и идеализъм. След като минаха двадесетте дни на забрана, се осмелих да се появя отново, но продължих да изпълнявам уговорката за две посещения седмично. Но Микол не слезе заради това от пиедестала на чистотата и нравственото превъзходство, върху който я бях издигнал, откакто бях отишъл в изгнание. Тя продължи да стои там, горе. Аз за себе си се считах щастлив, че бях отново допуснат да се възхищавам от време на време на далечния лик така красив отвътре, както и отвън. „Като истината — като нея тъжна и красива...“ — тези първи два стиха от едно стихотворение, което никога не довърших, макар да бяха

написани по-късно, веднага след войната, се отнасяха за Микол, тази Микол от август тридесет и девета, както я виждах тогава.

И така, изгонен от рая, не се бях противопоставил, а чаках мълчаливо да бъда приет отново. Но страдах ужасно, понякога до отчаяние. И само за да облекча по някакъв начин мъката от раздялата и от самотата, често непоносима, около седмица след моя последен, злополучен разговор с Микол реших да потърся Малните, поне с него да установя някаква връзка.

Знаех къде да го намеря. И той, както на времето учителят Мелдолези, живееше във вилната зона, разположена отатък Порта Сан Бенедето, близо до индустриалния район. По онова време този квартал беше уединен и подреден за разлика отсега, загрозен през последните петнадесет години от най-необузданата спекулация в строителството. Притежателите на къщичките, всички двуетажни, с малки, но поддържани градинки, бяха учители, съдии, чиновници на държавна и общинска служба, които всеки минувач, особено през късните летни следобеди, можеше да види през решетките на високите железни огради да поливат и подрязват старателно дръвчетата, да садят нещо или да плевят. Хазяинът на Малните, някой си Лалумия, ако си спомням добре името, беше именно съдия. Сицилианец, петдесетгодишен, много слаб, с буйна посивяла коса, който, щом ме забеляза — изправен на педалите на велосипеда и хванал се с двете ръце за пръчките на вратата, — че гледам любопитно в градината, веднага остави на земята гумения маркуч, с който поливаше лехите.

— Какво желаете? — попита, запътвайки се към вратата.

— Тук ли живее господин Малните?

— Тук живее. Защо?

— А сега в къщи ли си е?

— Откъде да зная. Имате ли определена среща?

— Аз съм негов приятел. Минавах оттук и реших да му се обадя.

В това време съдията бе преминал десетте метра, които ни деляха. Сега виждах само горната част на кокалестото му лице и черните му очи, пробождащи като игли, които се показваха над ръба на ламарината, покриваща до човешки ръст пръчките на вратата. Разглеждаше ме с явно подозрение. Все пак изпитът, изглежда, бе приключил в моя полза, защото почти веднага ключалката щракна и аз можах да вляза.

— Вървете в тази посока — каза съдията, посочвайки с мършавата си ръка — по тротоара, който завива зад къщата. Малката врата на приземния етаж води към апартамента на господин Малнате. Позвънете. Може да си е в къщи, но даже да го няма, ще ви отвори моята съпруга, която в момента е там.

След като каза това, ми обърна гръб и се залови пак с гумения маркуч.

Вместо Малнате на прага на вратичката се появи едра, руса жена по пенъоар.

— Добър ден — поздравих. — Търся господин Малнате.

— Още не се е прибрал — отговори ми много любезно госпожа Лалумия, — но няма да се забави. Почти всяка вечер, щом излезе от фабриката, отива да играе тенис в къщата на семейство Финци-Контини, знаете ли ги? Тези, които живеят на булевард Ерколе I... Но всеки момент трябва да си дойде. Преди вечеря — усмихвайки се, наведе унесено клепачи, — преди вечеря винаги минава през къщи, за да види дали няма поща.

Казах, че ще мина по-късно, и понечих да си взема колелото, което бях облегал на стената до вратата. Но госпожата настоя да почакам. Покани ме да вляза, да седна и междувременно, застанала права пред мен, ме осведомяваше, че била от Ферара, „коренячка“, че много добре познавала моето семейство и майка ми специално („вашата майка“), с която „преди нещо като четиридесет години“ — казвайки това, отново се усмихна и мило наведе очи — била съученичка в началното училище на улица Карло Майер, близо до църквата „Сан Джузепе“. Как се чувствувала майка ми? — се заинтересува. Да не съм забравел да я поздравя, помоли ме, от Едвидже Сантини, тя щяла да се сети. Загатна за надвисналата опасност от война, намекна с въздишка и поклащайки глава за расистките закони, след което се извини (останала от няколко дни без прислужница, трябвало да се грижи сама за всичко, включително и за кухнята), че трябва да ме остави сам.

След като госпожа Лалумия излезе, аз се огледах. Стаята беше голяма, но с нисък таван, стая, която очевидно служеше за спалня, кабинет и приемна. Минаваше осем: лъчите на залязващото слънце, които влизаха през големия прозорец, осветяваха прашеца из въздуха.

Разглеждах предметите в стаята: канапето-легло, полуканапе и полулегло с голяма бяла възглавница, застлано с евтина покривка на червени цветя; черната масичка в мавритански стил, поставена между канапето и единственото кресло от изкуствена кожа, в което седях; абажури, сложени на разни места; белият телефонен апарат, поставен с явно намерение да изпъкне върху погребалния черен цвят на едно овехтяло адвокатско бюро, цялото в чекмеджета; баналните маслени картинки по стените — и вече си казвах, че Джампи е доста безочлив, като се мръщи пред мебелите „XX век“ на Алберто (възможно ли бе той, строгият критик по отношение на другите, да проявява такава снизходителност към себе си и собствените си неща?), когато изведнаж, почувствувал внезапното свиване на сърцето от мисълта за Микол — като че тя самата го бе стиснала със собствената си ръка, — си спомних за тържественото си намерение да бъде добър с Малните, да не споря повече с него, да не се карам. Когато узнаеше за това, Микол може би щеше да го оцени.

В далечината изсвири сирената на една от захарните фабрики на Понтелагоскуро. Веднага след това чух тежки стъпки, скърцащи по чакъла на градината.

Гласът на съдията прозвуча близко отгатък стената.

— Хей, господин Малните — говореше с подчертано носов тон, — в къщи ви чака един приятел.

— Приятел ли? — попита Малните. — Кой?

— Вървете, вървете... — подкани го другият. — Казах: един приятел.

Малните влезе. Стори ми се още по-висок и по-едър, може би поради ниския таван на стаята.

— Не може да бъде! — възкликна, ококорил очи от учудване и намествайки очилата на носа си.

Стисна ми силно ръката, няколко пъти ме потупа по рамото и за мен бе много странно, тъй като, откакто се познавахме, винаги е бил против мен, че сега е толкова любезен, внимателен, приказлив. Как така? — питах се объркан. — Дали и у него не е съзряло решението да промени коренно отношението си към мен? Кой знае. Но сигурно е, че там, в неговата къща, у него не бе останало нищо от жестокия противник, с когото се бях сражавал толкова пъти под внимателния поглед на Алберто отначало, а после и на Микол. Като че между нас,

извън къщата на Финци-Контини (а като си помисля, че в последно време се бяхме карали, даже обиждали, готови едва ли не да се сбием!), всяка причина за спор отпаднаше, изчезваше като мъгла, докосната от слънчевите лъчи.

В това време Малните говореше — най-невероятно словоохотлив и мил. Попита ме дали съм видял хазяина му в градината и дали той се е държал любезно. Отговорих, че да: видял съм го и като се смеех, му разказах за случката.

— Слава богу.

След това започна да ме осведомява за съдията и жена му, без да ми даде възможност да кажа, че съм се запознал и с нея. Били прекрасни хора — каза, — въпреки че, общо взето, малко досадни в желанието си да го предпазват от измамите и опасностите на този „голям свят“. Макар сигурно антифашист (бил страстен монархист), господин съдията Лалумия не искал неприятности и затова бил непрекъснато нащрек, страхувал се да не би Малните, в когото заявявал, че усеща по нюх потенциален клиент на Специалния трибунал, да му доведе тайно в къщи опасни типове: някой бивш интерниран, някой под наблюдение, някой размирник. Колкото до госпожа Едвидже, и тя била винаги нащрек, прекарвала цели дни скрита зад щорите на прозорците на първия етаж, за да наблюдава през цепнатините, или слухтяла пред вратата му в най-невъзможни часове и дори през нощта, след като го е чула да се прибира. Но нейните тревоги били от съвсем друго естество. Като отдавнашна жителка на Ферара — защото госпожа Лалумия, по баща Сантини, била родом от Ферара, познавала много добре своите кокошки, както се изразявала, тоест омъжените жени и девойките в града. Според нея един младеж сам, висшист, чужденец, с апартамент с отделен вход, във Ферара можел да се счита загубен — жените щели да го смелят. А той? Той, разбира се, правел всичко възможно, за да я успокои. Но очевидно било, че госпожа Лалумия щяла да намери покой само ако успеела да го превърне в жалък пансионер по потник, панталони от пижамата и чехли, пъхав непрекъснато носа си в кухнята.

— А защо не в края на краищата? — възразих. — Ти постоянно мърмориш срещу ресторантите.

— Така е — съгласи се той с онази удивителна отстъпчивост, с която не преставаше да ме смайва. — От друга страна, това е

безполезно. Свободата е много хубаво нещо, но ако в даден момент не можеш да се възпреш (казвайки това, ми намигна), докъде ще се стигне?

Започваше да се смрачава. Малните стана от канапето, на което се беше излегнал, отиде да запали лампата и влезе в банята. Усещал брадата си пораснала — ми каза отвътре. — Дали съм можел да го почакам да се избърсне и после да излезем заедно?

Продължихме да разговаряме така — той от банята, аз от стаята.

Съобщи ми, че и този следобед бил у Финци-Контини и сега идвал именно оттам. Играли повече от два часа — най-напред той и Микол, после той и Алберто, накрая и тримата заедно. Харесваха ли ми срещите „по американски“?

— Не особено — отговорих.

— Разбирам те — съгласи се той. — За теб, който играеш добре, естествено е да не ти са интересни. Но все пак са забавни.

— Кой победи?

— В „американската“ ли?

— Да.

— Микол естествено! — и се засмя. — Браво на този, който може да й излезе наглава. И на игрището е истински мълниеносна в действията си...

После ме попита защо от няколко дни не съм се появявал. Пак ли бях пътувал?

И аз, като си спомних това, което ми бе казала Микол, тоест дето никой не ми вярвал, когато след всяко отсъствие твърдах, че съм пътувал, отговорих, че ми било омръзнало от известно време и освен това съм имал впечатлението, че не съм приятен, особено на Микол, и затова съм решил да „се оттегля“.

— Какво говориш! — възкликна той. — Според мен Микол няма нищо против теб. Сигурен ли си, че не се лъжеш?

— Съвсем сигурен.

— Хм! — въздъхна.

Не добави нищо повече, а и аз замълчах. След малко се появи на прага на банята, избърснат и усмихнат. Забеляза, че разглеждам грозните картини, окачени по стените.

— Е, какво ще кажеш за моя капан? — попита. — Не си изказал още мнението си.

Подсмихваше се по стария си маниер, дебнейки моя отговор, но в същото време четях в очите му решение да не се развилнява.

— Искрено ти завиждам — отговорих. — Винаги съм си мечтал и аз да притежавам нещо подобно.

Хвърли ми радостен, изпълнен с благодарност поглед. После каза, че да, че и той отлично си давал сметка за ограничеността на съпрузите Лалумия по отношение на вкуса при наредбата. Но техният вкус, типичен за дребната буржоазия (която ненапрасно, отбеляза между другото, представлявала нервът, гръбначният стълб на нацията), притежавал все пак нещо живо, жизнено, здраво.

— В крайна сметка вещите си остават само вещи — възкликна. — Защо да се превръщаме в техни роби? Да вземем Алберто например — продължи. — Празна работа! От желание да се заобикаля с изискани, скъпи, изрядни неща един ден и той ще стане...

Тръгна към вратата, без да довърши изречението.

— Как е той? — попитах.

И аз, на свой ред, бях станал и стигнал до вратата.

— Кой, Алберто ли? — трепна Малната.

Кимнах.

— Да, той — продължих, — в последно време ми изглежда отпаднал, изтощен. Не намираш ли? Като че ли не е добре.

Сви рамене, след това загаси светлината. Навън, в тъмнината, тръгна пред мен и не отвори уста до външната врата, освен за да отговори с едно „добър вечер“ по средата на пътя на госпожа Лалумия, която стоеше на прозореца, и за да ми предложи да вечерям с него в гостилница „При Джовани“.

VII

Безполезно беше да се заблуждавам, че Малните не знае истинската причина, поради която стоях настрана от къщата на Финци-Контини, както и че се досеща до известна степен докъде са стигнали отношенията между мен и Микол. Въпреки това както аз, така и той избягвахме в пълно общо съгласие разговорите на тази тема. И двамата проявявахме сдържаност и изключителна деликатност. И аз му бях искрено благодарен, че се преструва, сякаш вярва на това, което му бях казал първата вечер, и че оттогава се въздържа да засяга този въпрос; бях му благодарен, че се поддава на играта ми и участва в нея.

Виждахме се много често, почти всяка вечер. В началото на юли горещината, станала изведнъж задушаваща, беше опразнила града. Обикновено отивах при него между седем и осем часа. Когато го нямаше, търпеливо го чаках, забавляван понякога от госпожа Едвидже. Но в повечето случаи го намирах там, сам, излегнал се на канапето-легло по фланелка, с ръце на тила и очи, вперени в тавана, или седнал да пише писмо на майка си, с която, открих, го свързваше дълбоко нежно чувство, дори малко прекалено. Но щом влезех, той веднага отиваше в банята да се избърсне, след което излизахме заедно, с намерението и заедно да вечеряме.

Обикновено ходехме в гостилница „При Джовани“, сядяхме навън, срещу кулите на Замъка, издигащи се над нас подобно на доломити и като тях лизнати по върховете от последните лъчи на деня. Посещавахме и „Волтини“, малка гостилница отгатак Порта Рено, от чиито маси, наредени под лек навес, обърнат на юг, към полето, погледът стигаше чак до широките поляни на летището. А през най-горещите вечери, вместо да тръгнем към града, поемахме по приятния път към Понтелагоскуро, минавахме железния мост на река По и така, въртейки педалите един до друг по насипа край пътя, с реката отдясно и полето отляво, стигахме до самотната постройка на „Догана Векия“, прочута с пържените си змиорки. Хранехме се винаги много бавно. Оставахме на масата до късно, като пиехме вино и пушихме лула. А когато вечеряхме в града, бързахме да се нахраним, плащахме, всеки

своята сметка, и хванали велосипедите си, започвахме да се разхождаме нагоре-надолу по булевард Джовека или по булевард Кавур чак до гарата (през тези наши нощни разходки избягвахме винаги булевард Ерколе I). И после, обикновено към полунощ, той предлагаше да ме изпрати до нас. Поглеждаше часовника си, съобщаваше, че вече е време за лягане (сирената на фабриката изсвирвала за тях, „техническите лица“ в осем, вярно, но той винаги ставал в седем!), и колкото и да настоявах понякога да го изпратя аз, в никакъв случай не ми позволяваше. Когато стигаме до нашата къща, той, спрял на средата на улицата, възседнал колелото, ме изчакваше винаги да вляза и затворя добре вратата след себе си.

Два или три пъти след вечеря ходихме до бастионите на Порта Рено, където това лято се бе разположил един луна-парк. Беше доста посредствен: няколко стрелбища, наредени около купола от сив, изкърпен плат на малък цирк. Мястото ме привличаше. Привличаше ме и ме трогваше тъжното общество на бедни проститутки, хулигани, войници и жалки педерастички от покрайнините, което редовно го посещаваше. Цитирах Аполинер, цитирах Унгарети. И въпреки че Малнате, донякъде с вид на домъкнат против желанието си, ме обвиняваше в „упадъчен крепусколаризъм“, в същност и на него му харесваше, след като бяхме вечеряли в гостилница „Волтини“, да се качим горе, на прашното площадче, да спрем под ацетиленовата лампа на продавача на дини, за да хапнем по рязан, или да постреляме половин час на стрелбището. Джампи беше превъзходен стрелец. Висок и едър, изискан в добре изгладената си кремава спортна риза, която виждах на гърба му още от началото на лятото, съвсем спокойно прицелил се през дебелия стъкла на очилата, той очевидно бе улучил въображението на начервената и цинична тосканка — нещо като царица на мястото, — която, щом се появехме на върха на каменната стълба, водеща от площад Травальо до бастиона, властно ни приканваше към своето стрелбище. Докато Малнате стреляше, тя сипеше саркастични и непристойни комплименти, на които той, говорейки ѝ на „ти“, отвърщаше много остроумно, със спокойната дързост на човек, прекарал много часове от ранна младост в публични домове.

През една особено задушна августовска вечер попаднахме в едно открито кино, където си спомням, че прожектираха немски филм с

Кристине Зьодербаум.

Влязохме, след като филмът бе вече започнал, и аз веднага, едва седнал, започнах да шушна иронични коментари по адрес на филма, без да обръщам внимание на Малнате, който непрекъснато ми повтаряше да внимавам, да престана да се пеня, тъй като не си заслужавало. Прав бе Малнате. И още как! Изправяйки се изведнъж на фона на млечнобелия екран, един от предния ред заплашително ми заповяда да млъкна. Отговорих му с обида и той извика: „Вън, еврейско куче!“ — и в същото време се хвърли върху мен, сграбчвайки ме за гушата. За мое щастие, без да каже нито дума, Малнате на мига отблъсна с един удар моя нападател към стола му и ме извлече навън, преди още да запалят светлините.

— Ти наистина си ненормален — ми се скара, след като презглава бяхме взели велосипедите си от паркинга. — А сега да си плюем на петите и се моли на твоя господ този мръсник да го е казал само така, наслуки.

Така една след друга, прекарвахме нашите вечери, доволни и двамата, че успяваме да разговаряме, без да се сдърпаме както у Алберто, и може би именно затова не помисляхме за възможността да му позвъним по телефона и да го поканим да се присъедини към нас.

Бяхме изоставили политическите теми. Уверени и двамата, че Франция и Англия, чиито дипломатически мисии от известно време бяха вече в Москва, ще се споразумеят накрая със Съветския съюз (споразумението, считано от нас за неминуемо, щеше в същото време да спаси независимостта на Полша и мира и впоследствие да стане причина, заедно с края на Стоманения пакт, за падането поне на Мусолини), сега почти непрекъснато разговаряхме за литература и изкуство. Макар и да оставаше сдържан, без никога да прекалява в спора (от друга страна, той твърдеше, че малко разбира, това не било негова професия), Малнате отричаше общо това, което най-много обичах: Елиът, Монтале, Гарсия Лорка, Есенин. Слушаше ме, когато рецитирах развълнувано „От нас не искай думата, която от всички граници излиза“ на Монтале или откъси от „Плач за Игнасио“ на Лорка, и напразно се надявах всеки път, че съм го запалил, че съм го спечелил като техен почитател. Поклащайки глава, ми казваше, че не е съгласен, че „това, което не сме, това, което не искаме“ на Монтале, него го оставяло студен, равнодушен, че истинската поезия не можела

да се осланя на отрицанието (да не месим Леопарди, за бога! Леопарди бил друго нещо, а освен това написал и „Жълтуга“ — да не забравям!), а обратно, трябвало да се осланя на утвърдението, на едно *да*, което поетът при крайния си анализ *не може* да не издигне срещу враждебно настроената природа и срещу смъртта. И картините на Моранди не му харесваха — били изтънчени, несъмнено нежни, но според него прекалено „индивидуалистични“, прекалено „субективни“ и „безпочвени“. Страх от действителността, страх от погрешната стъпка — ето какво в същност изразявали те, натюрмортите на Моранди, неговите прочути картини с бутилки и с цветчета; а страхът дори в изкуството винаги е бил лош съветник... На което, не без дълбоко в себе си да го ненавиждам, аз не намирах никога доводи, които да му противопоставя. Мисълта, че на другия ден следобед той, щастливецът, щеше навярно да се срещне с Алберто и с Микол и може би да говори с тях за мен, ме караше да се отказвам от всяко, дори плахо желание да му възразявам и аз се затварях в черупката си.

Но правех това против волята си.

— Е, в края на краищата — му възразих една вечер — и ти се отнасяш със същото отрицание към съвременната литература, а после не понасяш, когато тя, *нашата* литература, се отнася с такова отрицание към живота. Смяташ ли, че е правилно? Твоите поетични идеали са Виктор Юго и Кардучи, признай си.

— А защо не? — отговори той. — Според мен републиканската поезия на Кардучи, писана преди политическия му завой или, по-точно казано, преди неокласическото и монархическото му вдетиняване, е цялата за преоткриване. Препрочитал ли си тези стихове скоро? Направи го и ще видиш.

Отговорих, че не съм ги препрочитал и че нямам никакво желание да го направя. За мен и те бяха и си оставаха празно „фанфаронство“, изпълнени с лъжепатриотична риторика. Дори неразбираеми, непонятни и следователно „сюрреалистични“.

Една вечер не толкова защото държах да се покажа пред него, а кой знае, може би подтикнат от смътното желание да се изповядам, да споделя с него това, което таях вътре в мен и което отдавна ме измъчваше, се поддадох на изкушението да му издекламирам едно мое стихотворение. Бях го написал във влака, на връщане от Болоня, след защитата на дипломната си работа и въпреки че и по-късно

продължавах да се самоизмамвам, че то вярно отразява моята дълбока мъка през онези дни и отвращението, което тогава изпитвах към себе си, в момента, когато го рецитирах пред Малните, виждах ясно цялата му фалшивост, цялото литературничене. Вървахме по булевард Джовека надолу и в далечината мракът беше гъст като тъмна стена. Рецитирах бавно, мъчех се да подчертавам ритъма, изпълвайки с патос гласа си при опита да пробутам за добра моята жалка развалена стока, но все повече убеден, колкото се доближавах до края, в неминуемия провал. Но се лъжех. Щом свърших, Малните ме погледна много сериозно, след което, за мое безкрайно учудване, ме увери, че стихотворението много, много му харесва. Помоли ме да го повтора (нещо, което направих веднага). След това ми заяви, че според неговото скромно мнение моята „лирика“, сама, струвала повече от всичките „мъчителни напъни на Монтале и на Унгарети, взети заедно“. В нея се чувствувала истинска болка, истинска „морална ангажираност“, съвсем нова, достоверна. Искрен ли беше Малните? Поне в този случай бих казал, че да. Скоро научи наизуст стиховете ми и непрекъснато ги цитираше, като твърдеше, че в тях можело да се открие една „пролука“ за италианската съвременна поезия, заседнала в сухите плитчини на краснописа и на неяснотата. Колкото до мен, не се срамувам да си призная, че го оставих да говори, без да го опровергавам. Срещу хиперболичните му възхвали от време на време само се осмелявах да изкажа някой слаб протест със сърце, изпълнено с благодарност и надежда, които, като си помисля, бяха повече затрогващи, отколкото унижителни.

Що се отнасяше до вкуса на Малните в областта на поезията обаче, аз се чувствувах задължен да уточня, че нито Кардучи, нито Виктор Юго бяха неговите предпочитани автори. Той уважаваше Кардучи и Виктор Юго от позицията на антифашист и марксист. Но неговата истинска слабост, като добър миланчанин, беше Порта — един поет, пред когото аз винаги бях предпочитал Бели, но не било правилно — твърдеше Малните, — можех ли да сравнявам мрачната контрареформистка монотонност на Бели с многостранната пламенна човечност на Порта?

Знаеше наизуст много негови стихове.

*Bravo el me Baldissar! Bravo el me Nan!
L'eva poeu vora de vegni a trovamm;
t'el seet mattasclon porch, che maneman
l'e on mes che no le vegnet a ciollam?
Ah Cristo! Ah Cristolcom'hin frecc sti man!*^[1] —

— започваше да рецитира той на милански диалект с плътния си, малко пресипнал глас през нощите, когато, разхождайки се, се приближавахме към улица Сака, към улица Коломба или изкачвахме бавно-бавно улица Деле Волте, хвърляйки погледи през откренатите врати към осветените преддверия на публичните домове. Знаеше наизуст цялото стихотворение „Нинета на пазара“ и именно той ми го разкри.

Заплашвайки ме с пръст, намигайки ми с хитро изражение на лицето (като явно намекваше за някаква отдавнашна случка, предполагагам от юношеството му в Милано), често ми шепнеше:

*No Ghittin; non sont capazz
de traditt: no, sta pur franca.
Mettem minga insemma a mazz
coi gingitt, et cont i s'cianca...*^[2]

И така нататък. Или подхващаше с тъжен, покъртителен тон: *Parasar, che scapree de Lombardia...*^[3] — като придружаваше всеки стих от сонета с намигания, отнасящи се до фашистите, разбира се, а не до французите на Наполеон.

Рецитираше с еднакъв ентузиазъм и отношение и стиховете на Рагацони, и Делио Теса — особено тези на Теса, който също (и не изпуснах случая да му го кажа) не смятах, че може да се окачестви като поет „класик“, както преливаше от крепусколарна и декадентска чувствителност. Но в действителност всичко, което бе свързано с Милано и с неговия диалект, го предразполагаше винаги към изключителна снизходителност. Приемаше всичко, отнасящо се до Милано, и добродушно се усмихваше. В Милано дори литературното

декадентство, дори фашизмът според него имаха нещо положително. Декламираше:

*Pensa ed opra, varda e scolta
tant se viv e tant se imparà;
mi, quand nassi on'altra volta,
nassi on gatt del portinara!*

*Per esempi, in Rugabella,
nassi el gatt del sur Pinin...
... scartoseij de coradella,
polpa e fidegh, barrettin
del pa ron per dormigh sora...^[4]*

И се смееше сам, смееше се, изпълнен с нежност и носталгия.

Не разбирах всичко от диалекта на Милано естествено и когато нещо не ми беше ясно, питах.

— Извинявай, Джампи — попитах една вечер, — но какво е „Ругабела“? В Милано, разбира се, съм ходил, но не мога да кажа, че го познавам. Представяш ли си, може би това е градът, в който най не мога да се ориентирам — повече и от Венеция.

— Но как така! — скочи той, обзет от странен порив. — Та той е толкова ясен, толкова рационален град! Не разбирам как се осмеляваш да го сравняваш с този подтискащ наводнен нужник, какъвто е Венеция!

Но успокоил се веднага, ми обясни, че „Ругабела“ е една улица, стара улица недалеч от Катедралата, където той бил роден, където и досега живеели неговите родители и където след няколко месеца, може би още преди края на годината (стига само Генералната дирекция в Милано да не отхвърли молбата му за преместване!), се надявал, че ще се върне да живее и той. Защото, да се разберем — уточни, — Ферара било много хубаво градче, живо, интересно откъм много страни, включително и в политически аспект. Дори считал опита, натрупан през тези две години, прекарани тук, за значителен, за да не кажеш основен. Но родната къща си оставала винаги родна къща, майката си оставала винаги майка, а небето на Ломбардия, „така хубаво, когато е

хубаво“, нямало, поне за него, друго такова небе, с което да можело да се сравни.

[1] Браво, мой Балтазар! Браво, мое джудже! Отдавна трябваше да дойдеш при мен; знаеш ли ти, прасе, ти, хитрец, че скоро ще стане месец, откакто не си идвал да спиш с мен? О, Христосе, колко студени са ръцете ти! (диалект.). — Б.пр. ↑

[2] Не, Гитина, а съм неспособен да те мамя; не, можеш да си сигурна, че златните сърца и скитниците... (диалект.). — Б.пр. ↑

[3] Глупаци, които бягат от полето на Ломбардия... (диалект). Тези „глупаци“ са войниците на Наполеон. — Б.пр. ↑

[4] Мисли и действуй, гледай и слушай, колкото повече живееш толкова повече научаваш; аз, ако се родя втори път, ще се родя портиерска котка!

Например на улица Ругабела ще се родя, котка на господин Пинин... пакетчета сърца, месце, дробчета и кепето на господаря, за да спя на него... (диалект) — Б.пр. ↑

VIII

Както вече казах, след като изтече двадесетият ден от изгнанието ми, започнах отново да посещавам къщата на Финци-Контини само вторник и петък. Но тъй като не знаех как да прекарвам неделите (даже й да исках да възстановя отношенията си със старите приятели от гимназията — Нино Ботекиари или Отело Форти — или с по-скорошните, тези от университета, с които се бях запознал през последните години в Болоня, нямаше да мога: всички бяха заминали някъде на почивка), си бях позволил да отида и през някоя неделя, Микол като че не беше обърнала внимание на това, никога не ме бе приканила да спазвам точно уговорката ни.

Сега се държахме много предпазливо един към друг, даже прекалено. Като съзнавахме, че сме достигнали едно доста стабилно, но все пак в основата си несигурно равновесие, внимавахме да не го разрушим, да се задържим в неутралната зона на взаимното зачитане, което изключваше както прекомерните близости, така и прекалената студенина. Когато Алберто имаше желание да играе, а това се случваше все по-рядко, аз се съгласявах на драго сърце да се включа като четвърти, но винаги избягвах, ако бе възможно, да бъда двойка с Микол. В повечето случаи дори не се събличах. Предпочитах да ръководя продължителните, настървени срещи между нея и Малните или пък, седнал под големия чадър отстрани на игрището, да правя компания на Алберто.

Явно влошено, неговото здраве ме безпокоеше, измъчваше ме. Постепенно това бе станало за мен другата ми притаена болка, причина за може би и по-остро, по-мъчително страдание от все така постоянната мисъл за Микол. Гледах лицето му, удължено от слабеенето, спирах поглед на шията му, която, обратно, беше надебеляла, вслушвах се в дишането му, което ми се струваше от ден на ден по-затруднено, и сърцето ми се свиваше от вътрешни угризения. Имаше моменти, когато бих дал всичко само да го видя, че се съвзема.

— Защо не заминеш за известно време? — го попитах един ден.

Обърна се и ме изгледа изпитателно.

— Отпаднал ли ме намираш?

— Е, отпаднал чак, не... Бих казал малко отслабнал. Пречи ли ти топлината?

— Доста — изпухтя. Разпери ръце с дълбока въздишка. — От известно време, мили мой, трудно дишам. Да замина някъде... Но къде да отида?

— Мисля, че планината ще ти се отрази добре. Какво е мнението на вуйчо ти? Преглеждал ли те е?

— Да, разбира се. Вуйчо Джулио ме уверява, че ми няма абсолютно нищо. И сигурно е така, не ти ли се струва? В противен случай все щеше да ми назначи някакво лечение... Според вуйчо даже мога да играя спокойно тенис, колкото искам. Какво повече от това. Сигурно е от топлината, тя ме омаломощава така. Дори нямам апетит, почти нищо не ям.

— Тогава, щом като причината е топлината, защо не отидеш за две седмици на планина?

— На планина през август? За бога! И освен това... — усмихна се — ... освен това евреите са навсякъде нежелателни. Забрави ли?

— Глупости. В Сан Мартино ди Кастроца не е така. В Сан Мартино може спокойно да се отиде, както впрочем и в Лидо ди Венеция, в Алберони... Пишеше в „Кориере дела Сера“ миналата седмица.

— Колко тъжно. Да прекараш горещниците в хотел, лакът о лакът с тълпите спортисти, весели Леви и Коеновци — не, не бих могъл, извинявай. Предпочитам да дочакам тук септември.

Следващата вечер реших да се възползувам от създалата се нова атмосфера на интимност между нас, след като бях рецитирал пред него моите стихове, и да поговоря с Малните за здравето на Алберто. Според мен, казах, Алберто е болен от нещо. Не е ли забелязал и той, че диша с мъка? И не му ли се струва странно, че никой от семейството, нито вуйчо му, нито баща му не правят нищо, за да го лекуват? Вуйчо му, лекарят, онзи от Венеция, не вярвал в лекарствата, добре. Но останалите, сестра му? Спокойни, усмихнати, като ангели — никой не си помръдва пръста.

Малните ме изслуша мълчаливо.

— А може би само прекалено много се тревожиш — каза накрая с лек оттенък на смущение в гласа. — Наистина ли ти се струва така

изтощен?

— Но, боже господи! — избухнах. — Та той за два месеца е свалил сигурно десет кила!

— Ей, ей! Ти знаеш ли, че десет кила са много нещо!

— Ако не десет, то поне седем-осем.

Замълча умислен. После призна: и той от известно време забелязал, че Алберто не е добре. От друга страна, добави, бяхме ли наистина сигурни ние двамата, че не се тревожим напразно? Щом неговите най-близки не се раздвижват, щом дори лицето на професор Ермано не издава и най-малкото безпокойство, тогава... Ако Алберто бил наистина зле, щял ли професор Ермано да докарва от Имола тези два камиона с червен пясък за корта? И пак във връзка с игрището — знаех ли, че след няколко дни щели да започнат работите по разширяването на прословутите „аутове“?

Така, започнали с Алберто и неговата предполагаема болест, незабележимо бяхме вмъкнали в нашите нощни разговори и темата, дотогава табу, за Финци-Контини. Давахме си ясна сметка и двамата, че се движим по миниран терен и именно поради това пристъпяхме много предпазливо, като внимавахме да не нарушим равновесието. И все пак Малните винаги когато се говореше за тях като за семейство, като за „институция“ (не зная кой от двамата бе употребил пръв тази дума, но си спомням, че ни бе харесала, че ни бе разсмяла) не пестеше критиките, дори най-острите. „Какви невъзможни хора! — казваше. — Какъв странен абсурден възел от неизлечими противоречия представлява «в обществено отношение»!“ Понякога, мислейки за хилядите хектари земя, която притежавали, мислейки за хилядите ратаи, които работели за тях — дисциплинирани и покорни роби на корпоративния режим, понякога му идвало едва ли не да предпочете пред тях „нормалните“ жестоки земевладелци, онези, които през двайсета, двайсет и първа, двайсет и втора година не се били поколебали да отворят кесииите си, за да образуват и издържат бандите черноризци, които биели и тъпчели с рициново масло. Онези *поне* били фашисти. Когато му дойдело времето, щели сме ясно да знаем как да се отнесем с тях. Но с Финци-Контини?

И клатеше глава, като да покаже, че при добро желание човек можело да разбере, но не винаги, тънкостите, усложненията, безкрайно

малките различия, колкото и интересни и забавни да са в даден момент — стига и те да имат някаква граница.

Късно една нощ, беше през втората половина на август, бяхме влезли да пийнем вино в една кръчма на улица Горгадело, намираща се отстрани на Катедралата, на няколко метра от мястото, където до преди година и половина се намираше лекарският кабинет на доктор Фадигати, известния оториноларинголог. Между две чаши вино разказах на Малните историята на доктора, на когото през петте месеца, предшествуващи самоубийството му „от любов“, бях станал голям приятел, последният останал му в града (когато казах „от любов“, Малните се бе изсмял саркастично, чисто по студентски). От Фадигати бързо преминахме към разговор за хомосексуалността изобщо. По този въпрос Малните имаше съвсем прости схващания. За него педерастите бяха само „нещастници“, клетки „злочестивци“, с които не си струваше да се занимава човек освен от медицинска гледна точка или като социално зло. Аз, обратно, поддържах тезата, че любовта оправдава и освещава всичко, дори хомосексуализма; още повече, че любовта, когато е чиста, тоест напълно безкористна, е винаги анормална, асоциална и така нататък — точно както в изкуството, бях добавил, когато то е чисто, значи, е безполезно, не служи на нито една кауза. Забравили добрите си намерения за съдържаност, пак се бяхме настървили да спорим почти както по-рано до момента, в който, давайки си сметка изведнъж, че сме пийнали, бяхме избухнали и двамата в силен смях. След това излязохме от кръчмата, пресякохме полупустия площад, изкачихме се по улица Сан Романо и накрая тръгнахме да се разхождаме без определена цел по улица Деле Волте.

Без тротоари, с паваж, целия на дупки, улицата изглеждаше още по-тъмна от обикновено. Както винаги, придвижвайки се напред почти пипнешком, единствено с помощта на светлината, която излизаше от полуотворените вратички на публичните домове, Малните бе захванал някаква строфа от Порта — този път не от „Нинета“, спомням си, а от „Марион с кривите крака“.

Декламираше полугласно, с горчиво-тъжния тон, който приемаше винаги когато рецитираше „Плача“:

*Накрая зората, толкова очаквана,
в златни нишки и тя се появи...*

И тук внезапно спря.

— Какво ще кажеш — попита ме, като посочи с глава към вратата на един публичен дом, — ако влезем да хвърлим един поглед?

В предложението му нямаше нищо странно и все пак, тъй като идваше от него, с когото бях водил досега само сериозни разговори, то ме смая и притесни.

— Не е от най-добрите — отговорих. — Сигурно е от онези за по-малко от десет лири... Но да влезем.

Беше късно, почти един след полунощ, и не може да се каже, че ни посрещнаха радушно. Първа започна да мърмори портиерката, седнала на сламен стол зад вратата, тъй като не позволяваше да внесем велосипедите; след това съдържателката, женица на неопределена възраст, суха, бледа, с очила, облечена в черно като монахиня. И тя се заоплакваше заради велосипедите и заради късния час; после една прислужница, захванала се вече с почистването на някакви салончета, едновременно с метла, парцал за прах и дръжката на кофата за смет в ръце, ни хвърли поглед, пълен с презрение, докато прекосяхахме вестибюла. Дори момичетата, събрали се всичките на разговор в едно от салончетата около групичка постоянни клиенти, не ни приеха сърдечно. Нито една не тръгна към нас. Изминаха не по-малко от десет минути, през които аз и Малната, седнали един срещу друг в отделното салонче, където съдържателката ни бе пратила, не разменихме фактически дума (през стената достигаше до нас смехът на момичетата, кашлянето и сънливите гласове на техните клиенти-приятели), докато една блондинка с добър вид, коси събрани на тила и облечена семпло като гимназистка от добро семейство, не се реши да се появи на прага.

Не изглеждаше много раздразнена.

— Добър вечер — поздрави.

Разгледа ни спокойно със сините си очи, пълни с ирония. После, като се обърна към мен, каза:

— А сега, Челестино, какво ще правим?

— Как се казваш? — успях да измърморя.

— Джизела.

— От къде си?

— От Болоня! — възкликна, разтваряйки широко очи, като че ли обещаваще кой знае какво.

Но не беше вярно. Спокоен, уверен в себе си, Малнате веднага го отбеляза.

— Каква ти Болоня — намеси се в разговора. — Според мен си от Ломбардия, и то не от Милано. От провинцията на Комо си, какви ми ги разправяш!

— Как успяхте да отгатнете? — изумено попита момичето.

Междувременно зад гърба ѝ съдържателката бе показала лицето си, подобно на муцуна на бялка.

— Ей — измърмори тя, — струва ми се, че тук си губим времето.

— Не, не — увери я Джизела, като се усмихна и ме посочи. — Този тук, с небесносините очи, има сериозни намерения. Тръгваме ли?

Преди да се изправя и да я последвам, се обърнах към Малнате. Но и той ме гледаше окуражително, сърдечно.

— А ти?

Засмя се и направи жест с ръка, като че ли искаше да каже: „Аз не участвувам, карай.“

— Не се грижи за мен — каза, — върви, ще те чакам тук.

Всичко стана много бързо. Когато се върнахме долу, Малнате разговаряше със съдържателката. Беше извадил лулата си — говореше и пушеше. Информираше се за „икономическото положение“ на проститутките, за „механизма“ на техните петнадесетдневни смени, за „лекарския контрол“ и така нататък. И на всичко това тя му отговаряше със същата сериозност и усърдие.

— Добре — завърши разговора Малнате, като ме забеляза, и се изправи.

Мина пред мен, прекоси помещението пред вратата, насочен към велосипедите, които бяхме подпрели на стената до входа, докато съдържателката, вече много любезна, изтича напред, за да ни отвори вратата.

— Лека нощ — сбогува се Малнате. Пусна една монета в протегнатата ръка на портиерката и излезе пръв.

— Чао, скъпи — извика Джизела, като се прозяваше, преди да изчезне в салончето, където се бяха събрали всички останали. — Пак

ела!

— Чао — отговорих и излязох и аз.

— Лека нощ, господа — прошепна почтително съдържателката зад гърба ми; чух я да заключва вратата.

С ръце, облеgnати, на кормилото на велосипедите, се изкачихме по улица Шенце до ъгъла ѝ с улица Мацини. Стигнали дотук, свихме вляво по улица Сарачено. Сега говореше преди всичко Малнате. Разказваше ми това, което бе узнал от собственичката на дома. До преди няколко години в Милано — казваше — и той бил доста чест клиент на известния публичен дом на Сан Пиетро ал'Орто (където — добави — се бил опитвал многократно, без никакъв резултат да заведе и Алберто), но едва сега се постарал да събере някакви сведения относно законите, по които действувала „системата“.

— Боже господи — съжали ги той, — какъв живот водят проститутките! Колко е долно и назадничаво моралната държава да организира подобен пазар на човешка плът!

Забеляза, че аз едва-едва, без желание участвах в разговора.

— Какво ти е? — попита ме. — Зле ли ти е?

— Не, не.

— Винаги е тъжно след това — въздъхна. — Но не мисли. Изкарай един хубав сън и ще видиш, че утре сутринта ще се чувствуваш прекрасно.

— Зная, зная.

Завихме наляво по улица Борго ди Сото.

— Тук някъде трябва да живее учителката Троти — каза, посочвайки към къщичките вдясно, на улица Фондо Банкетто.

Не отговорих. Той се изкашля.

— А... как върви с Микол?

Изведнъж бях обзет от огромна необходимост да споделя с него, да откроя душата си.

— Не върви. Ужасно се влюбих.

— Това забелязахме всички — засмя се добродушно. — От доста време. Но как върви сега? Пак ли се отнася лошо с теб?

— Не. Както сигурно си забелязал, в последно време сме постигнали някакъв *modus vivendi*.

— Да, направи ми впечатление, че не се карате както по-рано. Радвам се, че отново си възвръщате приятелството. Беше абсурдно.

Устата ми се сви в гримаса, а сълзите замъглиха погледа ми. Малните сигурно бе забелязал състоянието ми.

— Хайде, хайде — започна да ме насърчава смутено. — Не трябва да се отпускат така.

Преглътнах с усилие.

— Не мисля, че отново ще бъдем приятели — промърморих. — Безполезно е.

— Глупости — каза той. — Ако знаеше колко е привързана към теб. Когато те няма и тя говори за теб — а тя говори за теб много често, — тежко на който се опита да те нападне. Нахвърля се като змия. Алберто също те обича и уважава. Ще ти кажа дори (може би съм проявил недискретност), но преди няколко дни рецитирах и пред тях стихотворението ти. Не можеш да си представиш колко им хареса то — и на двамата, обърни внимание, и на двамата...

— Не зная какво да правя с тяхното уважение и тяхната привързаност — отговорих.

В това време бяхме излезли на малкия площад пред църквата „Санта Мария ин Вадо“. Не се виждаше жива душа нито там, нито по продължение на улица Скандиана, чак до Монтаньоне. Отправихме се мълчаливо към чешмичката, която се намира отстрани на църковния двор. Малните се наведе и пи, аз също след него пих и си наплисках лицето.

— Знаеш ли — продължи да говори, като тръгна отново, — според мен ти грешиш, като говориш така. Привързаността и уважението, особено във времена като сегашните, са единствените ценности, на които може истински да се разчита. Какво побезкористно има от приятелството? От друга страна, ми се струва, поне доколкото аз бих могъл да знам, че между вас не се е случило нещо толкова... Би могло прекрасно, с течение на времето... Ето например, защо не идваш по-често да играеш тенис, както преди няколко месеца? Не е казано, че тактиката на отсъствията е най-добрата! Имам чувството, скъпи мой, че ти малко познаваш жените.

— Но нали тя именно ме накара да разреда посещенията! — възкликнах аз. — Какво искаш: да не ѝ се подчиня ли? В края на краищата това е нейната къща!

Замислен, помълча известно време.

— Струва ми се невъзможно — проговори накрая. — Бих могъл и да разбера, ако между вас, преди, е имало нещо... как да кажа... нещо сериозно, непоправимо. А в същност какво се е случило?

Колебливо ме погледна внимателно в лицето.

— Извини ме за този въпрос, който не е много... дипломатически — каза, като се усмихваше. — Стигал ли си дотам да я целунеш поне?

— Да, много пъти — въздъхнах отчаяно. — За мое нещастие.

И му разказах с най-малките подробности историята на нашите отношения, като започнах от самото начало и не премълчах случилото се през май, в нейната стая, като това последното, казах, го смятах за определящо в отрицателния смисъл и за непоправимо. Описах и начина, по който я целувах, или поне как много пъти, и не само онзи път, в спалнята ѝ, се бях опитвал да я целувам, както и нейните реакции — ту на отегчение, ту на снизходителност.

Остави ме да си излея мъката и аз бях така погълнат, така унесен в това горчиво връщане към спомените, че не забелязах неговото мълчание, станало изведнаж непроницаемо.

Бяхме се спрели пред вратата на къщата ми и стояхме там вече от половин час. Изведнъж той се сепна.

— Я виж — измърмори, поглеждайки часовника си. — Два и четвърт. Наистина трябва да си вървя, иначе кой ще се събуди утре сутринта?

Възседна колелото.

— Чао, ей... — ми махна — ... и горе главата.

Лицето му имаше странен вид — като остаряло. Дали пък моите любовни изповеди не го бяха отегчили?

Останах да гледам след него, докато той бързо се отдалечаваше. За първи път ме оставяше там по този начин, без да изчака да се прибера в къщи.

IX

Въпреки че беше толкова късно, баща ми още не бе загасил лампата.

Откакто бе започнала расистката кампания по всички вестници, от лятото на тридесет и седма, го бе обхванало безсъние в тежка форма, което се засилваше особено през горещините. Изкарваше цели нощи, без да може да затвори очи, като по малко четеше, по малко обикаляше из къщата, по малко слушаше в трапезарията предаванията на италиански език на чуждестранните радиостанции, по малко разговаряше с мама в нейната спалня. Когато се прибирах след един, беше трудно да мина по дългия коридор, където бяха наредени една след друга спалните (първата беше на баща ми, втората на майка ми, после идваха тези на Ернесто и Фани и накрая, в дъното, се намираше моята), без той да ме усети. Придвижвах се на пръсти, като дори си събувах обувките — острият слух на баща ми долавяше и най-малкото изскърцване и прошумяване.

— Ти ли си?

Както можеше да се предполага, и тази нощ не убягнах от контрола му. Обикновено неговото: „Ти ли си?“ нямаше друг ефект, освен да ме накара да ускоря крачка — отминавах, без да му отговоря и като се правех, че не съм го чул. Но тази нощ не стана така. Въпреки че си представях, не без досада, от какъв род щяха да бъдат въпросите, на които щеше да се наложи да отговарям — все едни и същи в продължение на години: „Защо толкова късно се прибираш?“, „Знаеш ли колко е часът?“, „Къде си бил?“, — предпочетох да се спра. Леко отворил вратата, промуших лицето си вътре.

— Защо стоиш там? — попита баща ми от леглото, поглеждайки ме над очилата си. — Влез, влез за малко.

По-скоро беше седнал, отколкото легнал в леглото, по пижама, подпрял гърба и тила си на таблата от светло, гравирано дърво и покрит някъде до кръста само с един чаршаф. Направи ми силно впечатление как всичко по него и около него беше бяло: бели бяха косите му, бледо и отслабнало лицето му, снежнобели бяха и пижамата,

и възглавницата, на която се подпираше, и чаршафът, и книгата, оставена отворена върху корема му; и как тази белота (болнична белота, мислех си) се съчетаваше с учудващата, изключителна ведрост, с новото изражение на доброта и мъдрост, което излъчваха светлите му очи.

— Колко е късно! — отбеляза усмихнато, хвърляйки поглед на ръчния си, непропускащ вода часовник, с който не се разделяше дори в леглото. — Знаеш ли колко е часът? Два и двадесет и седем минути.

За първи път може би, откакто, навършил осемнадесет години, бях получил ключ от къщи, вечната фраза не ме раздражни.

— Разхождах се — казах спокойно.

— С този твой приятел от Милано ли?

— Да.

— Той с какво се занимава? Студент ли е още?

— Какъв ти студент. Той е на двадесет и шест години и работи. Работи като химик в Индустриалната зона, в един завод за синтетичен каучук на Монтекатини.

— Я гледай. А аз мислех, че още учи. Защо никога не си го поканил на вечеря?

— Е... мислех, че не е необходимо да създавам на мама повече работа, отколкото си има.

— Не-е, какво говориш! Колко ще е: една чиния със супа повече — нищо не е. Доведи го, доведи го на вечеря. А... вие къде се хранихте? В гостилница „При Джовани“ ли?

— Да.

— Разкажи ми какво ядохте.

Подчиних се охотно, не без аз самият да съм изненадан от своето съгласие да изброя пред него различните ястия — тези, които аз бях избрал, и тези, които Малната бе избрал. Междувременно бях седнал.

— Добре — доволен каза накрая баща ми. — А след това — продължи след известно замълчаване — се обзалагам — и вдигна ръка, като да предотврати едно евентуално мое опровержение, — обзалагам се, че сте били при жени.

На тази тема ние двамата никога нищо не бяхме споделяли. Непреодолим свян, силна, ирационална нужда от свобода и независимост винаги ме бяха подтиквали да спирам още в зародиш всичките му плахи опити за разговор по тези въпроси. Но тази нощ не

стана така. Гледах го — беше толкова бял, толкова крехък, толкова остарял, и усещах, че старата буца на детската омраза, от която винаги бяхме разделяни, започваше да се разтапя като по чудо, лишена вече от всякакво основание и смисъл.

— Да — потвърдих. — Отгатна.

— И сте били, предполагам, в публичен дом.

— Да.

— Чудесно — одобри той. — На вашата възраст и най-вече на твоята това е най-правилното разрешение от каквато и да е гледна точка — включително и от здравна. Но кажи ми: как я караш с парите? Стигат ли ти тези, които ти дава майка ти? Ако не ти стигат, поискай и от мен — в рамките на възможностите си ще ти давам допълнително и аз.

— Благодаря.

— Къде бяхте? В този — на Мария Лударняни ли? По мое време той беше много посещаван.

— Не. В един на улица Деле Волте.

— Единственото нещо, което ще те посъветвам — продължи, възприел изведнъж езика на лекарската си професия, която бе упражнявал за кратко в младостта си, а после изоставил, за да се посвети, след смъртта на дядо, на управлението на полските имоти в Мази Торело и на двете сгради, които притежаваше на улица Виняталята, — единственото нещо, което ще те посъветвам, е *никога* да не пренебрегваш профилактичните мерки. Неприятно е, зная. Но е необходимо съвсем малко, за да хванеш някой тежък трипер, някакво течение или нещо по-лошо. И най-вече, ако сутрин, като се събудиш, ти се случи да забележиш нещо нередно, *веднага* ела в банята и ми го покажи, нали ще го направиш? Ако стане нужда, ще ти кажа какво трябва да правиш.

— Разбрах. Бъди спокоен.

Усещах го, че търси най-подходящия начин да ме попита за друго. Вече се бях дипломирал и предполагах, че иска да ме запита дали имам случайно някакво намерение, някакъв план за бъдещето. Но мина към политиката. Преди да съм се прибрал — каза, — между един и два часа бил успял да хване различни чуждестранни радиостанции: Черна гора, Париж, Лондон. И след последните новини се убедил, че

международното положение бързо се влошавало. Е да, за съжаление било „мръсна работа“.

В този момент от съседната стая до нас достигна шум. Майка ми се беше събудила.

— Какво каза, Гиго? — попита тя. — Хитлер ли е умрял?!

— Де да беше! — възкликна баща ми. — Спи, спи, мила, не се вълнувай.

— Колко е часът?

— Почти три.

— Прати сина си да си ляга!

Мама каза още нещо, което не се разбра, после млъкна.

Баща ми дълго ме гледа в очите. После каза тихо, почти шепнешком:

— Извинявай, че те питам за тези неща — започна, — но нали разбираш... както аз, така и майка ти забелязахме още миналата година, че си влюбен в... в Микол Финци-Контини. Нали?

— Да.

— И как са сега вашите отношения? Все така лоши ли са?

— По-лоши от това не могат и да бъдат — промърморих, усещайки изведнаж съвсем ясно, че казвах точната истина, че в същност нашите отношения не можеха да бъдат по-лоши от сегашните и че никога, въпреки обратното мнение на Малнате, нямаше да успея да изкача наклона, в подножието на който се лутах от месеци.

Баща ми въздъхна:

— Зная, много е тежко... Но в края на краищата е много по-добре така.

Стоях с наведена глава и нищо не казах.

— Така е — продължи той, като леко повиши глас. — А ти какво би искал да направиш? Да се сгодиш, ли?

И Микол онази вечер в нейната стая ми бе задала същия въпрос. Беше попитала: „А ти какво искаш? Да се *сгодим* ли, извинявай?“ И аз не можах нищо да й отговоря. Както и сега, мислех си, нищо не можех да отговоря и на баща си.

— А защо не? — все пак казах и го погледнах.

Той поклати глава.

— Мислиш ли, че не те разбирам? — започна той. — И на мен момичето ми харесва. Винаги ми е харесвало — още когато беше

дете... когато идваше там, в храма, да получи благословия от баща си. Нежна, даже хубава (дори много хубава), интелигентна, жизнена. Но да се сго-диш! — разчлени думата, разтваряйки широко очи. — Да се сгодиш, мили мой, означава след това да се ожениш; а при сегашните времена, още повече без стабилна професия, кажи ми как... Предполагам, че за да издържаш семейство, няма да се облегнеш на моята помощ (която впрочем не бих и могъл да ти дам, искам да кажа в необходимия размер), а още по-малко на нейната. Момичето без съмнение има голяма зестра — добави, — голяма и още как. Но аз не мисля, че ти...

— Остави зестрата — казах. — Ако ние двамата се обичахме, какво значение щеше да има зестрата?

— Имаш право — съгласи се баща ми. — Имаш пълно право. И аз, когато се сгодявах за майка ти през единайсета година, не се интересувах от тези неща. Но времената тогава бяха други. Човек можеше спокойно да погледне напред, в бъдещето. И въпреки че после; бъдещето не беше така весело и леко, както ние двамата си го представяхме (оженихме се през петнайсета, както знаеш, войната беше вече започнала и веднага след това аз подадох молба за доброволец), самото общество беше друго тогава, беше общество, което гарантираше... Освен това аз бях завършил медицина, докато ти...

— Докато аз... какво?

— Но да. Ти вместо медицина предпочете литературата и знаеш, че когато дойде времето да решаващ, аз не ти попречих. Такова беше твоето увлечение и ние и двамата изпълнихме своя дълг: ти — като избра пътя, който чувствуваше, че трябва да избереш, и аз — като не ти попречих да го направиш. Но сега? Дори ако като преподавател ти имаше стремеж към университетската кариера...

Поклатих отрицателно глава.

— Още по-лошо — подхвана той, — още по-лошо! Напълно вярно е, че нищо не може и сега да ти попречи да учиш самостоятелно... да продължиш да се образоваш, за да опиташ един ден, ако това бъде възможно, много по-трудната и несигурна кариера на писателя, на борческия критик, както примерно Едоардо Скарфольо, Винченцо Морело, Уго Ойети... или, защо пък не? — като писател-романист, като... — усмихна се — поет... И именно поради

това: как можеше на твоята възраст — та ти си едва на двадесет и три години и имаш да правиш толкова много неща, — как можеше да си помислиш за женитба, да създаваш семейство?

Говореше за моето бъдеще на литератор — мислех си — като за една прекрасна, примамлива мечта, а не като за нещо конкретно осъществимо, реално. Говореше за това, като че ли аз и той бяхме вече умрели и от някакво място извън пространството и времето разговаряхме заедно за живота, за всичко онова, което през нашите два живота е могло да бъде, а не е било. Щяха ли да се споразумеят Хитлер и Сталин? — питах се и за това. — Да, много вероятно беше Хитлер и Сталин да се споразумеят.

— Но да оставим това — продължаваше баща ми, — да оставим още куп други съображения. Ще ми разрешиш ли искрено да ти кажа... да ти дам един приятелски съвет?

— Кажи.

— Разбирам, че когато някой, особено на твоята възраст, се влюби в някое момиче, не му мисли толкова много... Разбирам също, че твоят характер е малко по-особен... и не смятай, че преди две години, когато този нещастник доктор Фадигати...

След смъртта на доктор Фадигати в къщи неговото име повече не беше споменавано. Какво общо имаше Фадигати? Погледнах го въпросително.

— Но да, остави ме да се доизкажа! — възкликна той. — Твоят темперамент (имам чувството, че си го наследил от баба си Фани), твоят темперамент... Прекалено чувствителен си, ето всичко и затова не се задоволяваш... винаги търсиш...

Не довърши фразата. С ръка той намекваше за идеални светове, изпълнени с чисти илюзии.

— Извинявай — подхвана отново разговора той, — но дори като семейство Финци-Контини не са подходящи... не са хора за нас... Ако се ожениш за момиче като нея, убеден съм, че рано или късно ще се почувствуващ неприятно... Да, да — настоя, очаквайки може би от мен дума или жест на протест, — знаеш добре какво е било винаги моето становище по отношение на тях. Те са различни хора... Е да, зная: тя, Микол, ти харесва толкова много може би поради това... защото е поиздигната от нас... в социално отношение. Но, вярвай ми: по-добре е, че свърши така. Хората казват, че жената трябва да е лика-прилика на

мъжа, а онази, малката, въпреки привидността, въобще не е от нашата черга.

Отново бях навел глава и се бях втренчил в разперените си, подпрени на коленете ръце.

— Ще ти мине — продължаваше баща ми. — Ще ти мине, и то много по-бързо, отколкото можеш да си представиш. Разбира се, мъчно ми е: мога да си представя какво изпитваш в този момент. Но и мъничко ти завиждам, знаеш ли? В живота, ако някой иска да разбере, да разбере истински как стоят нещата на този свят, *трябва* да умре поне един път. Тогава, щом така трябва, по-добре е да се умира на млади години, когато имаш толкова много време пред себе си, за да се съвземеш после и заживееш отново... На стари години е тежко, много по-тежко. Какво може да се направи? Нямах време да започваш отначало, а нашето поколение направи толкова, толкова много грешки! Във всеки случай, с божа помощ, ти си още млад! Ще видиш, след някой и друг месец дори няма да ти се струва истина, че си минал през всичко това. Ще бъдеш дори доволен. Ще се почувствуваш обогатен... как да кажа... по-зрял...

— Да се надяваме — измърморих.

— Щастлив съм, че можах да ти кажа, каквото ми тежеше на душата, да ми олекне... И накрая един последен съвет. Може ли?

Кимнах в знак на съгласие.

— Не ходи повече в тяхната къща. Започни да учиш, да се занимаваш с нещо, давай дори частни уроци, за каквито чувам наоколо, че има толкова желаещи... и не ходи повече там. Освен другото е и по' по мъжки.

Имаше право. Освен другото е и „по' по мъжки“.

— Ще опитам — отговорих, вдигайки към него очи. — Ще направя всичко, за да успея.

— Така е добре.

Погледна часовника си.

— А сега върви да спиш — добави, — че имаш нужда от това. И аз ще гледам да затворя за малко очи.

Станах, наведох се над него, за да го целуна, но целувката, която си разменихме, се превърна в продължителна, мълчалива, нежна прегръдка.

Х

Така се отказах от Микол.

На другата вечер, верен на обещанието, което бях дал на баща си, не отидох при Малнате; на следния ден, беше петък, не се появих в къщата на Финци-Контини. Така измина една седмица, първата, през която не се срещнах нито с Малнате, нито с другите. За щастие не ме потърсиха и те през този период и това обстоятелство ми помогна. В противен случай възможно бе и да не удържа, да се оставя да бъда хванат отново.

Десетина дни след нашата последна среща все пак, около двайсет и пети, Малнате ме потърси по телефона. Дотогава не се бе случвало подобно нещо и тъй като не аз бях вдигнал слушалката, в първия момент ми се поиска да му кажат, че не съм в къщи. Но веднага се разкаях за това. Чувствувах се вече доста силен, ако не за да го видя, то поне за да говоря с него по телефона.

— Не си ли добре? — започна той. — Ти съвсем ме забрави.

— Отсъствувах.

— Къде беше? Във Флоренция? В Рим? — попита не без иронична нотка.

— Този път малко по-далеч — отговорих му й вече съжалявах за прекалено патетичните думи.

— Добре. Не искам да разпитвам. И така, кога ще се видим?

Отговорих му, че тази вечер нямам възможност, но че утре вечер почти със сигурност ще мина при него по същото време. Но да не ме чака, добавих, ако види, че закъснявам. В такъв случай щяхме да се срещнем направо в гостилница „При Джовани“. Нали там щеше да вечеря?

— Възможно е — потвърди той сухо. После попита: — Чу ли новините?

— Да, чух ги.

— Каква бъркотия. Ела, моля те, ще разговаряме за всичко това.

— Тогава довиждане — казах мило.

— Довиждане.

И затвори.

На другия ден, веднага щом свърших с вечерята, тръгнах с колелото, но спрях на стотина метра от ресторанта. Искрах да проверя дали Малните е там. След като се уверих, че наистина е там (седеше както обикновено на маса навън, облечен във вечната си кремава риза), вместо да отида при него, се върнах назад, изкачих се на единия от трите подвижни моста на Замъка, на този именно, който беше срещу гостилницата. Прецених, че по този начин ще мога да го наблюдавам много по-добре, без да има опасност да бъда забелязан. И така и стана. Облегнат на каменния ръб на парапета, го наблюдавах дълго, докато се хранеше. Гледах там долу него, другите посетители, седнали в редица с гръб към стената, бързото сноване на келнерите в бели сака между масите и имах чувството, така наведен в тъмнината над подобната на стъкло вода на канала, че съм почти като на театър, потаен зрител на приятно и безсмислено представление. Малните беше вече стигнал до десерта. Чоплеше неохотно голяма чепка грозде зърно след зърно и от време на време, очаквайки да ме види, въртеше глава ту наляво, ту надясно. При това движение дебелият стъкла на очилата му („очилища“ ги наричаше Микол) проблясваха, нервно потрепващи... След като свърши с гроздето, направи знак на келнера да се приближи и размени няколко думи с него. Мислех, че беше поискал сметката; приготвих се да си тръгна, когато видях, че келнерът му носи кафе. Изпи го на една глътка. После от единия горен Джоб на ризата извади нещо много мъничко — тейфтерче, в което започна да пише веднага нещо с молив. Какво по дяволите пишеше? — усмихнах се аз. — Може би и той стихове? И така го оставих, погълнат в писане, над тейфтерчето, от време на време вдигайки глава, за да погледне отново наляво и надясно или към небето, изпъстрено със звезди, като че търсеше вдъхновение и идеи.

Още няколко вечери продължих да скитам безцелно по улиците на града, разглеждайки всичко, безпристрастно привлечен от всичко: от големите заглавия по вестниците, които бяха окачени по стените на будките, заглавия с едър шрифт, подчертани с червено мастило; от рекламните снимки на филмите, изложени отстрани на вратите на кината; от групичките пияни, спрели по средата на улицата на стария град; от номерата на автомобилите, наредени в редици на площада пред Катедралата; и от различните типове хора излизащи от

публичните домове или изскачащи един по един от тъмния шубрак на Монтаньоне, за да си вземат сладолед, бира или газирана вода, опрени на поцинкования тезгях на едно павилионче, изникнало наскоро на площадката на Сан Томазо, в дъното на улица Скандиана. Една вечер, към единадесет часа, се озовах около площад Травальо и надникнах в полутъмното помещение на известното кафене „Шанхай“, посещавано почти само от проститутки и работници от близкото селище Сан Лука; веднага след това се изкачих нагоре до площадчето и се спрях да погледам слабото състезание по стрелба, което двама гамени си устройваха под строгия поглед на почитателката на Малните. Стоях така настрана, без да кажа дума, без дори да сляза от колелото. По едно време момичето ми викна:

— Ей, младежо, вие там, защо не се приближите и не постреляте малко? Хайде, по-смело. Покажете на тези некадърници какво можете.

— Не, благодаря — отговорих вежливо.

— Не, благодаря — повтори след мен тя. — Господи, каква младеж! Какво направихте с вашия приятел? Виж, той е истински мъж! Кажете, скрихте ли го някъде?

Не отговорих и тя избухна в смях.

— Горкичкият! — каза съжалително. — Вървете, хайде, веднага в къщи, иначе, татко ще вземе каиша. Време е за спане!

Около полунощ на следващата вечер, без да знам дори и аз защо и какво в същност търсех, се озовах в срещуположната част на града и въртях педалите на колелото по утъпканата пътека, която леко криволичеше покрай Стената на ангелите. Имаше чудно пълнолуние — беше толкова светло и небето толкова чисто, че фарчето беше ненужно. Движех се бавно. Легнали на тревата под дърветата, пред мен изникваха все нови двойки влюбени. Машинално броях тези двойки една след друга. Някои бяха вплели тела полуголи; други, вече разделени, лежаха ръка в ръка; трети, прегърнати, но неподвижни, като че ли спяха. Преброих една след друга повече от тридесет двойки. И въпреки че понякога минавах толкова близо покрай тях, че почти ги допирах с колелото на велосипеда, никой въобще не даде знак, че е забелязал моето мълчаливо присъствие. Чувствувах се — и бях — нещо като странен, преминаващ призрак — пълен едновременно с живот и със смърт, със страст и със състрадание.

Като се изравних с височината на „Баркето дел Дука“, спрях. Слязох от колелото, облегнах го на едно дърво и известно време стоях така и гледах, обърнат към спокойната сребриста шир на парка. Мислех не за нещо определено, а за много неща едно след друго, без да се спирам на никое по-специално. Гледах, слушах тънките продължителни изсвирвания на щурците и крякането на жабите и сам се учудвах на леко смутената усмивка, която обтягаше устните ми. „Ето ме и тук“ — прошепнах. Не знаех какво да правя, за какво бях дошъл. Бях обзет от неясното чувство за безполезността от всякакви възпоминания.

Тръгнах по ръба на обраслия в трева склон с очи, вперени в Голямата къща. Долу всичко беше потънало в тъмнина и въпреки че прозорците на Микол гледаха на юг и поради това не можех да ги видя, въпреки това бях сигурен, кой знае защо, че и през тях не се процежда никаква светлина. Стигнал с поглед от височината най-накрая до „свещеното“ място на оградната стена, както казваше Микол — „зеления рай на детските спомени“, изведнаж бях обзет от една мисъл: а ако вляза скришом в парка, прескачайки стената? Като момче, през един далечен юнски следобед, не посмях да го направя, страх ме беше. Но сега? От какво можех да се страхувам сега?

Хвърлих бърз поглед наоколо и след миг бях в подножието на зида, усещайки изведнаж в задухата същата миризма на коприва и говежди испражнения както преди десет години. Но оградният зид не беше същият, беше различен. Може би именно защото бе остарял с десет години (в това време и аз бях станал с десет години по-голям, пораснал на височина и по-силен), той не ми се стори нито толкова недостъпен, нито толкова висок, както бе останал в паметта ми. След един неуспешен опит успях да запаля клечка кибрит. Тук бяха всичките необходими опорни точки, тук беше дори големият ръждясал пирон, който още се виждаше да стърчи от стената. При втория опит успях веднага да го стигна; и като се хванах за него, ми бе много лесно да се издигна на ръце до върха.

Веднага щом седнах горе, с крака повесени от другата страна на зида, първото нещо, което забелязах, бе една дървена стълба, подпряна на стената. Не бях изненадан, но този факт все пак ме развесели. „Ха — отбелязах, — тук е и стълбата.“ Преди да се спусна от другата страна, за малко се обърнах назад, към Стената на ангелите.

Велосипедът ми беше още там, подпрян на дънера на липата, където го бях оставил. Беше стар велосипед, който едва ли щеше да съблазни някого.

С помощта на стълбата много бързо стигнах земята и веднага след това, изоставяйки пътеката, която вървеше успоредно с оградния зид, тръгнах надолу, през ливадата между плодните дървета, с намерението да стигна по-бързо главната алея някъде приблизително по средата, между чифлика на Пероти и дървения мост над канала Панфилио. Стъпвах върху тревата, без да вдигам шум, като продължавах да не мисля за нищо — обхващан все пак от време на време от някакви принципни скрупули, но всеки път, с едно разтърсване на раменете, премахвах още в зародиш появата на вълнение и тревога. „Колко е красив «Баркетто дел Дука» нощем — мислех си, — с колко нежност го осветява луната!“ Аз не търсех нищо сред тези млечнобелезникави сенки, сред това море от мляко и сребро. Никой, даже и да ме видеха, че се разхождам тук, не можеше много да ме вини. В края на краищата аз имах дори някакво право, сега...

Излязох на алеята, преминах моста на канала, след това завих наляво и много бързо стигнах до корта. Вярно беше. Професор Ермано бе удържал обещанието си. Металическата мрежа на оградата, свалена, лежеше, събрана в святкащ куп, отстрани на игрището, на срещуположната страна на тази, където обикновено бяха наредени плетените столове и шезлонгите за зрителите. Нещо повече: работите по разширяването на терена за игра бяха вече започнали, тъй като от четирите му страни поляната беше разорана в ивица от поне три метра по страничните линии и пет — от двата края. Алберто беше болен, тежко болен. И трябваше по някакъв начин, и то именно по *този* начин, да се скрие от него сериозността на заболяването му! „Много добре“ — съгласих се аз и отминах.

Поех по откритото с намерението да направя голям кръг около поляната и не се учудих, когато изведнаж видях (намирах се вече много далеч от корта) към мен откъм „колибата“ да се движи с леки подскоци познатата едра фигура на Йор. Спрях се да го изчакам и кучето, след като дойде на десетина метра от мен, също се спря.

— Йор — повиках го аз тихо, Йор!

Йор очевидно ме позна. Направи с опашката си кратко, миролюбиво, радостно движение и се върна бавно назад по стъпките

си.

От време на време се обръщаше, за да се увери, че го следвам. Но аз не го следвах или по-точно, въпреки че се приближавах към „колибата“, не се отдалечавах от външния край на поляната. Движех се на двадесетина метра от кривата линия на големите, мрачни дървета в тази част на парка с лице, непрекъснато обърнато наляво. Сега луната беше зад гърба ми. Поляната, кортът, сляпата стена на Голямата къща и по-нататък, в дъното, площадката на укреплението на Стената на ангелите над разлистените корони на ябълките, смокините, сливите, крушите — всичко изпъкваше чисто, ясно като релеф на тази светлина по-добре, отколкото през деня.

Продължих да вървя и в един момент се оказах на няколко крачки от „колибата“ — не срещу нея, откъм страната ѝ, която гледаше към игрището, а отзад, между дънерите на младите ели и листокапните борики, до които тя бе долепена, Тук се спрях. Гледах втренчено срещу светлината черната, груба форма на „колибата“. Почувствувах се изведнаж неуверен и не знаех вече къде да отида, накъде да тръгна.

— Какво да правя? — питах се полугласно, объркан. — Какво да правя?

Гледах сега „колибата“ и си мислех — без дори сърцето ми да ускори ударите си; приемах го равнодушно, както застоялата вода се оставя да бъде пресечена от светлината, — мислех си, че да, наистина, дали тук при Микол не идваше Джампи Малната всяка нощ, след като ме оставяше на прага на вратата на моята къща (Защо не? Не се ли бръснеше винаги така старателно, преди да излезем за вечеря именно затова?); е да, в този случай съблекалнята на тенис-корта е могла да бъде прекрасно убежище за тях двамата.

Но да — продължавах спокойно да разсъждавам с нещо като бързо вътрешно шушнене, — да, разбира се. Как съм могъл да бъда толкова сляп? Той се разхождаше с мен само за да убие времето и после, след като, така да се каже, ме сложеше да си легна — давай, с пълни сили при нея, а тя, разбира се, го чакаше в градината. Ами да! Едва сега разбирах истинската причина за този негов жест в публичния дом. Е да: да се любиш всяка нощ или почти всяка — как не! — разбира се, скоро идва моментът, в който започваш да плачеш за майка си, за небето на Ломбардия и така нататък... А стълбата там, подпряна на зида? Само Микол можеше да я постави там, *точно* на това място.

Мислите ми бяха бистри, аз бях бодър и спокоен. Както в пъзъл — всяко парченце се наместваше до милиметър, всичко съвпаднаше съвсем точно.

Микол, разбира се, с Джампи Малните. С най-близкия приятел на болния си брат. Тайно от него и от всички други в къщата — родители, близки, слуги — и винаги нощем. Обикновено в „колибата“, но кой знае, може би някоя нощ и там горе, в нейната спалня, в стаята с „латимите“. Но наистина ли скришом! Или другите както винаги се правеха, че не забелязват, отминаваха този факт, даже дълбоко в себе си го покровителствуваха, защото в края на краищата човешко и нормално е, едно момиче на двадесет и три години, ако не иска или не може да се омъжи, да не се лишава от всичко онова, което природата изисква? Правеха се, че не забелязват и болестта на Алберто, всички в къщата. Това беше по тяхному.

Наострих уши. Пълна тишина.

А Йор? Къде беше отишъл Йор?

Направих няколко крачки на пръсти към „колибата“.

— Йор! — извиках високо.

Но ето че в отговор изведнаж достигна до мен от много далече, през нощния мрак, един слаб, печален, почти човешки звук. Разпознах го веднага: беше зовът на стария, мил глас на часовника на площада, който отмерваше часовете и половинките. Какво ли искаше да каже? Искаше да каже, че още веднаж бях закъснял, че беше глупаво и жестоко от моя страна да продължавам да измъчвам така баща си, който, разбира се, и тази нощ, обезпокоен от моето закъснение, не можеше да заспи; и че най-накрая беше време да се успокоя. Истински. Завинаги.

— Какъв хубав роман — изсмях се аз, поклащайки глава като пред някое непоправимо дете.

И като обърнах гръб на „колибата“, се отдалечих през дърветата в обратна посока.

ЕПИЛОГ

Моята история с Микол Финци-Контини свършва тук. И редно е тук да завърши и този разказ, щом като всичко останало, което бих могъл да добавя, няма да се отнася вече до нея, а в случая само до мен.

Още в началото казах каква е била нейната и на близките ѝ участ.

Алберто умря преди другите, през четиридесет и втора година от злокачествен лимфогранулом след продължителни мъки, към които, въпреки дълбокия ров, издълбан от расистките закони в гражданството, се заинтересува косвено цяла Ферара. Задушаваше се. За да може да диша, се нуждаеше от кислород, от все по-големи количества кислород. И тъй като в града, поради войната, бутилките с кислород не достигаха, семейството изкупи всичките из цялата област, като пращаше хора да купуват бутилки на каквато и да е цена в Болоня, в Равена, в Римини, Парма, Пиаченца...

Останалите, през септември на четиридесет и трета, били откарани от фашистите^[1]. След кратък престой в затвора на улица Пианджипане през ноември ги изпратили в концентрационния лагер на Фосоли близо до Капри и оттам — в Германия. Що се отнася до мен, трябва да кажа, че през четирите години, изминали от лятото на тридесет и девета до есента на четиридесет и трета, не бях виждал никого от тях. Нито дори Микол. На погребението на Алберто зад стъклата на стария автомобил, приспособен да върви с газ метан, който следваше бавно кортежа и който после, щом погребалната кола бе преминала входа на улица Монтебело, веднага се върна назад, за миг като че зърнах русопепелявите ѝ коси. Нищо повече. Дори в един такъв малък град като Ферара, когато искат, хората могат да изчезнат в продължение на години едни за други, да съжителствуват като мъртъвците.

Колкото до Малните, повикан в Милано още от ноември тридесет и девета (беше ме търсил безрезултатно по телефона през септември; дори ми беше написал писмо...), и него повече не видях след август на онази година. Горкият Джампи. Той вярваше —

истински вярваше в честното и комунистическо бъдеще на Ломбардия, което му се усмихваше тогава отвъд мрака на близката война — едно далечно бъдеще, признаваше, но сигурно безпогрешно. Но какво ли знае сърцето? Когато мисля за него, който бе изпратен на Източния фронт с италианския корпус през четиридесет и първа и не се бе върнал, пред очите ми изпъкваше като жив споменът за начина, по който реагираше Микол всеки път, когато между две игри на тенис той започваше да ни „убеждава“. Говореше с обичайния си спокоен, нисък, звучен глас, но Микол, за разлика от мен, никога не му обръщаше внимание. Не преставаше да се подсмива, да го дразни, да му се подиграва.

Той не я разбираше. Спомням си, че я попита един ден, клатейки голямата си, запотена глава:

— Но ти в крайна сметка на чия страна си? На тази на фашистите ли?

И така, какво бе имало между тях двамата? Нищо? Кой знае?

Ясно беше само, че тя, предусещайки близката смърт, своята и на всички свои близки, непрекъснато повтаряше и на Малнате, че нея *неговото* бъдеще въобще не я интересува, че бъдещето само по себе си я ужасява и че предпочита *le vierge, le vivace et le bel aujourd'hui*^[2] и още повече миналото, скъпото, сладко, милостиво минало.

И тъй като зная, че това бяха само думи, обикновени, лъжливи и обезнадеждени думи, на които само една истинска целувка можеше да попречи да бъдат изречени — нека с тях, а не с други, да бъде запечатано малкото, което сърцето е успяло да запомни.

1958-1961

[1] Фашистите от т.н. Република Сало, обявена от Мусолини през 1943 година в северната част на Италия, окупирана от хитлеристите. — Б.пр. ↑

[2] Девственото, жизнено и красиво днес (фр.). — Б.пр. ↑

ЕУДЖЕНИО МОНТАЛЕ ЖИВОТЪТ И СМЪРТТА НА МИКОЛ

Може би най-интересното във ферарските разкази на Джорджо Басани е, че в тях той разглежда в един особен аспект живота на буржоазията в наши дни. Кой ли още се занимава с буржоазията в Италия? Вероятно никой. Жени и мъже от това съсловие се срещат в книги, пълни с порнография и лек живот, произведения на писатели, които имат претенциите да унижат класата, от която произхождат, а в същност те самите са нейният най-злополучен израз. И това е всичко. Днес напразно ще търсим в Италия романист като англичанина Форстър, който от години мълчи, но съумя да ни накара да повярваме на героите му. А сега ние от време на време четем романи, без обаче да им вярваме и без да се доверяваме на никого. Вече знаем какво можем да намерим в най-добрия случай: „феноменологични“ герои, уловени на свечеряване, ритнати в някой от онези разкази с продължение, които като че искат „да изразят“ непоследователността и фрагментарността на живота, но в същност се опитват да създадат философско алиби за невежеството и самонадеяността на новите антироманисти.

Една от заслугите на Басани е, че никога не се е опитал да ни въвлече в подобна бъркотия. Героите на неговата книга „Градината на Финци-Контини“ не са успели да прочетат Роб-Грийе или Бекет, тъй като са умрели няколко години по-рано; а колкото до героя-автор, този персонаж, който говори от първо лице, но премълчава своето име (ще го назоваваме с буквата „Б“), вероятно е наистина, че той — единствен спасил се от едно бедствие — е имал възможността да види примерно „Миналата година в Мариенбад“, но е останал с непоколебимото убеждение, че изкуство не може да съществува там, където липсва каквато и да е увереност за самите основи на живота: който може и да е заблуда, но не и заблуда, лишена от всякакъв смисъл.

И сега, след като установихме, че героите на Басани са приблизително еднакви с читателите на неговите книги, хора истинска и достоверни, подобни на вас и мен, въпреки че почти всичките те са

евреи, да се опитаме да влезем в приказната градина, която дава заглавието на неговата книга.

Това е едно имение, в което се влиза чрез продължителни концентрични придвижвания. Намира се в покрайнините на Ферара (ако не се лъжа) и се състои от парк, господарска къща и хектари обработваема земя. Там живее семейство Финци-Контини, едно семейство, принадлежащо към въображаем еврейски елит, нямащо особено желание да създава контакти с останалите израилтяни от Общността. Един ден, почти по чудо, момчето Б. прескача оградния зид на приказното владение („Баркетто дел Дука“) и е посрещнато и насърчено от едно русо момиченце на име Микол. Но минават години и много рядко, само по време на някоя църковна служба, той и тя се срещат в храма. Първите последици на новите расистки закони ще се погрижат да ги сблизат. Тенис-клубът на Ферара известява своите членове евреи, че техните „многоуважаеми особи“ са изключени от дружеството и малко по-късно къщата на семейство Финци-Контини подготвя своето игрище за тенис, за да приеме изгонените. Младият Б., вече студент, е приет с особено благоразположение от професор Ермано Финци-Контини, който му предоставя библиотеката си. Приет е добре и от Алберто, по-големия брат на Микол. Докато момчето, студентка във филологическия факултет в Ка'Фоскари, с голямо удоволствие придружава Б. при изследванията на големия парк, в компанията на кучето палячо Йор, чиито различни на цвят очи — едното бяло, другото черно — често проследяват най-щастливите мигове на разказа. Така се ражда на пръв поглед началото на една дълга любовна дружба. Но в същност няма да е така. И коя е в същност Микол?

Голямото умение на Басани се състои в това, че той не ни я описва, а само чрез индуктивен метод ние ѝ приписваме непостоянството на едно умно момиче и твърдостта на една разглезена жена (в семейството тя е единствената, която може да заколи пиле — странна подробност, подхвърлена небрежно!). Но най-вече ние, читателите, ѝ присъждаме под външното непостоянство едно дълбоко чувство за прозрение: сред всички други от нейното семейство само това момиче — мъничко мързеливо, мъничко кокетно, любителка и

колекционерка на безполезни стъклени украшения, което умее да се изразява единствено на някакъв свой превзет и полудетски „финци-контински“ жаргон — се оказва жената, която знае и която е прозряла.

А този, който не е разбрал нищо или почти нищо, е младият Б., който, таил твърде дълго огъня вътре в себе си, най-накрая се решава да връхлети върху момичето с тежестта на признанията, колкото буйни, толкова и ненавременни, но в същия миг усеща, че „е развалил всичко“. Повече раздразнена, отколкото изненадана, Микол е принудена да говори направо; и му заявява, че може да изпитва приятелски чувства към него, но да го обича — никога.

„Вярно, като дете леко се увличала по мен и кой знае, може би именно това сега я възпирало. Аз... аз стоех до нея, разбирах ли какво иска да ми каже? А не срещу нея, а любовта, поне така си представяла тя, била за хора, решени да се побеждават взаимно — един безмилостен, безпощаден спорт, много по-безмилостен и много по-безпощаден от тениса! Спорт, при който всякакви удари били разрешени и без да се проявява излишно добродушие и почтеност, за да се смекчат.“

Любовта, както си я представяла тя! Превзета изповед на едно момиче, около двадесетгодишно, обзето изцяло от дипломната си работа върху „ужасната“ Емили Дикинсън. Изненадан от подобни изявления, младият Б. прави грешка, като продължава да настоява, показвайки се все по-умоляващ и досаден. Накрая обаче разбира, че Микол вярно е открила у него мъжа, обречен да живее със спомените и поради това прекалено еднакъв с нея. От друга страна Б., „героят, който говори в първо лице“, е длъжен да допише романа до края, а това пък не допуска лесните разрешения. (И това е единственото възражение, което може да се отправи към сегашната злоупотреба в романистиката с персонаж, който говори в първо лице и остава „извън“ и не може да постигне спойка нито с автора, нито с другите герои.)

И все пак Б. ще посещава дълго време Голямата къща на Финци-Контини, където вече ще ходят малцина, между които младият химик Малнате — негов приятел, на когото се доверява; между другото Б. го подозира, че стои... „срещу“ по отношение на Микол. Но вече сме към края и Б., след като се е посъветвал с баща си, по начало зле разположен към прекалено надменните Финци-Контини, повече не се появява там. Така всичко изглежда приключено, докато през 1942

година умира болният Алберто, братът на Микол, а през четиридесет и трета цялото семейство Финци-Контини — бащата, майката, дъщерята и бабата по майчина линия — е откарано в Германия, откъдето повече не се връща. Във Ферара ще остане празна мраморната фамилна гробница, най-грозната в еврейското гробище.

Последните сведения за Микол, които стигат до младия Б., идват от Малнате, който по-късно, през четиридесет и първа, загива на Източния фронт: „Ясно беше само, че тя, предусещайки близката смърт, своята и на всички свои близки, непрекъснато повтаряше на Малнате, че нея неговото бъдеще въобще не я интересува, че бъдещето, само по себе си, я ужасява и че предпочита «девственото жизнено и красиво днес» и още повече миналото, скъпото сладко, милостиво минало.“

С тази фраза, казана не случайно на приятеля Малнате, Микол затваря кръга на опита, който я е отвел много далеч от любовта — „като нещо за хора, решени да се побеждават взаимно“; но не бих казал, че тези две истини си противоречат. Само че после... после не остава нищо. И действително, с тези думи Микол се сбогува с нас, за да потъне вероятно в някоя газова камера: един образ на сериозна и все пак нежна морална отговорност, единственият образ, за да кажем искрено, измежду другите в книгата, който носи изцяло дъха на истината. И ако известна част от разказа, лишена от присъствието на Микол, опразнена дори от нейните „производни“ — Пероти и кучето Йор, — остава, така да се каже, „суха“ толкова, колкото е и осъщественото в тази история, достатъчна е тя, Микол, за да даде онзи релеф, който е изключителен в наши дни.

Ние, читателите, по задължение предполагахме, че държим в ръцете си една книга, един предмет, напълно достоен за изискванията на „пазара“, а се оказва, че предметът е малко по-различен и повълнуващ от очакваното; и че дори не е предмет. Смятате ли, че подобна среща във времената, в които живеем, е често явление?

Еудженио Монтале

Издание:

Джорджо Басани. Градината на Финци-Контини
ИК „Народна култура“, София, 1983

Италианска. Първо издание

Редактор: Бояна Петрова

Коректор: Здравка Славянова, Грета Петрова

Художник: Александър Поплилов

Художник-редактор: Николай Пекарев

Технически редактор: Иван Скорик

Рецензент: Никола Иванов

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.